

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een kamer gevuld met de mooiste boeken : de bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)

Mourits, E.V.M.

Citation

Mourits, E. V. M. (2016, December 14). *Een kamer gevuld met de mooiste boeken : de bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)*. Vantilt, Nijmegen. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45015>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45015>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45015> holds various files of this Leiden University dissertation

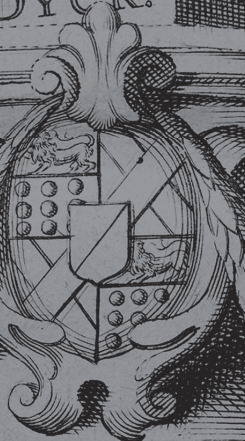
Author: Mourits, Esther

Title: Een kamer gevuld met de mooiste boeken : de bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)

Issue Date: 2016-12-14

ANT. VAN DYCK.

ICONES
PRINCIPVM
VIRORVM DOCTORVM
PICTORVM CHALCOGRAPHORVM
SCULPTORVM NEC NON AMATORVM

Inleiding [p. 11]

1 Ten tijde van de stichting stonden er in de Bibliotheca Thysiana ongeveer 2500 titels in 1500 banden. De digitale catalogus van de huidige bibliotheek bevat 4097 titels. De universiteitsbibliotheek omvatte volgens de catalogi 3117 titels in 1640 en 5429 titels in 1674. C. Berkvens-Stevelinck, *Magna Commoditas. Geschiedenis van de Leidse universiteitsbibliotheek 1575-2000* (Leiden 2001), 97. Zie ook hoofdstuk 2, p. 147-159.

2 Het testament: ATH 10. Zie voor een uitgebreide beschrijving hoofdstuk 2, p. 81, 92-94.

3 Pierre Le Gallois, *Traité des plus belles bibliothèques de l'Europe* (Parijs: Estienne Michallet, 1680), 117. 'Die van Antonius Thysius te Leiden, een particuliere [bibliotheek] die publiek is geworden en is gegeven aan de beroemde universiteit die Willem van Oranje in die stad heeft gesticht.'

4 Johannes Lomeier, *De bibliothecis liber singularis, editio secunda* (Utrecht: Johannes Ribbius, 1680), 296. 'In Leiden werd een bibliotheek gesticht, ingericht en openbaar gemaakt door de particuliere fondsen van Antonius Thysius.' Hier is sprake van dezelfde verwarring over de identiteit van de stichter.

5 Frans van Mieris, *Beschryving der stad Leyden, haare gelegenheid, oorsprong, vergrotingen, oude en hedendaagsche gedaante; stichtingen van kerken, kloosters, godshuizen, en andere aanmerklyke gebouwen, zoo geestlyke als wereldlyke; derzelver byzondere toestand en bestiering*, 3 dln. (Leiden: de weduwe van Abraham Honkoop en Cornelis van Hoogeven junior, 1762-1784), dl. 2 (1770), 554. Waarschijnlijk bedoelt Van Mieris met 'verminderd' dat er boeken verloren waren gegaan, door diefstal of slijtage, maar ook dat de kwaliteit en staat van de collectie als geheel was achteruitgegaan.

6 P.J. Blok en P.C. Molhuysen (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, 10 dln. (Leiden 1911-1937), dl. 8 (1930), 689-693.

7 Een volledig verslag van de beslommeringen rond het curatorschap en de financiën van de Bibliotheca Thysiana is geschreven door J.W. Muller, 'Uit de

geschiedenis der Bibliotheca Thysiana', in: *Leids jaarboekje*, 26 (1933-1934), 62-90.

8 P.C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidse universiteit*, 7 dln. (Den Haag 1913-1924), dl. 5, 104*.

9 In 1686 werd nog de elfdelige *Atlas maior* van de drukker Joan Blaeu aangeschaft, zie hoofdstuk 3, p. 227.

10 P.A. Tiele, *Catalogus der bibliotheek van Joannes Thysius* (Leiden: Brill, 1879).

11 L.D. Petit en H.J.A. Ruys, *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten. Verzamelingen van de bibliotheek van Joannes Thysius en de bibliotheek der Rijks-Universiteit te Leiden*, 4 dln. (Den Haag: Martinus Nijhoff, Leiden: Sijthoff, 1882-1934).

12 In de negentiende eeuw is een grote collectie boeken uit de nalatenschap van de Leidse predikant Barend Frederik Tydeman (1784-1829) van en over de Zweedse spirituaal-emanuel Emanuel Swedborg (1688-1772) aan de Bibliotheca Thysiana toegevoegd. Barend Tydeman was een broer van professor Hendrik Willem Tydeman (1778-1863), destijds curator van de bibliotheek.

13 W. Deroo, *Huizen van Vereniging Hendrick de Keyser* (Amsterdam 2003), 72-77; www.hendrickdekeyser.nl.

14 Een lijst van de bewoners van de custoswoning van 1655-1984: Th. Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, 6 dln. (Leiden 1986-1992), dl. 3a, 75-77. De laatste bewoner was Hans de Jonge, destijds student geschiedenis: *Mare. Informatie- en opinieblad van de Leidse universiteit*, 22 (12 februari 1998), 20.

15 P.J. Obbema, 'De Bibliotheca Thysiana', in: *Nieuw letterkundig magazijn*, 20 (2002), 28-29.

16 *Inventaris van de archieven van de Bibliotheca Thysiana en van leden van de familie Thijs en aanverwante families* (raadpleegbaar via de Digital Special Collections van de Leidse Universiteitsbibliotheek, zoekterm 'ubl207').

17 G. Valentinelli, *Delle biblioteche e delle società scientifico-letterarie della Neerlandia* (Wenen 1862), 80-82; *Bibliographische advertaria*, dl. IV (Den Haag 1878-1882), 230-233; J.G. Frederiks, 'Belangrijke auctiën in vroeger tijd', in: *Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel*

(Amsterdam 1892-1895), 295-306; *Bulletin uitgegeven door de Nederlandschen oudheidkundigen bond*, IV (Amsterdam 1902-1903), 31-33. P.J. Blok, 'De Bibliotheca Thysiana in Leiden', in: *Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen*, 5 (1907), 53-61.

18 Muller, 'Uit de geschiedenis der Bibliotheca Thysiana'; H.A. van Oerle, 'De bouwgeschiedenis van de Thysius bibliotheek aan het Rapenburg', in: *Leids jaarboekje*, 35 (1943), 170-179; C. de Jonge, 'De "Grand Tour" van Johannes Thysius', in: *Leids jaarboekje*, 68 (1976), 65-80.

19 Onder andere: J.W. Muller, 'De Bibliotheca Thysiana', in: *Leidsch universiteitsblad*, 7 (1938), 1-3; B. Büch, 'Een zorgelijk legaat. De Bibliotheca Thysiana in Leiden', in: idem, *Bibliotheken* (Amsterdam 1984), 89-96; R. Breugelmanns, 'In het teken van de phoenix. De Bibliotheca Thysiana te Leiden', in: *De Boekenwereld*, 2 (1985-1986), 39-45; O. Blom, *De Phoenix van het Rapenburg* (Leiden 1998).

20 J. Schaeps, 'Prenten uit de Bibliotheca Thysiana', in: *Het Leidse prentenkabinet. De geschiedenis van de verzamelingen* (Baarn 1994), 247-310; F.A. Janssen, 'De boeken-collectie van Thysius', in: *Jaarboek van het Nederlands genootschap van bibliofielen*, 9 (2001), 103-116.

21 P.G. Hofstijzer, 'The library of Johannes de Laet (1581-1649)', in: *Lias*, 25 (1998), 201-216; Idem, 'Scaligerana in de Bibliotheca Thysiana', in: *Omslag. Bulletin van de universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut*, 3 (2009), 13-15; Idem, 'A princely acquisition for the Bibliotheca Thysiana in Leiden. The books of Juliana Catharina, Princess of Portugal (1607-80)', in: *Quaerendo*, 41 (2011), 263-275.

22 Lunsingh Scheurleer e.a., *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, dl. 3a, 73-109; G. Steenmeijer, *Tot cieraet ende aensien deser stede. Arent van 's-Gravesande* (ca. 1610-1662), architect en ingenieur (Leiden 2005), 238-241.

23 Multatuli, *Max Havelaar of de koffij-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij* (Amsterdam 1860), vierde hoofdstuk.

24 L. Brummel, 'Een stiefkind der geschiedenis: bibliotheekgeschiedenis', in: *Miscellanea libraria* (Den Haag 1957), 64-65; 'de geschiedenis van een bibliotheek moet altijd zoveel mogelijk gezien en beschreven worden tegen de achter-

grond van en in verband met de cultuur van een tijd en een land.' P. Raabe, 'Library history and the history of books: two fields of research for librarians', in: *The journal of library history*, 19 (1984), 290: 'it could be said that library history, regarded as the librarian's field of work, not only increases the knowledge about one's own library, but in addition can show the importance of libraries in the overall cultural development and thus secure them the place in history they deserve.' P. Schneiders, 'Library history in the Netherlands', in: *Libraries and culture*, 25 (1990), 8: 'synthesizing library history, book history, press history, and other specialized branches could lead to an integrated history of the transfer of information and documentation. Information delivery is of broad interest, and we as library historians can claim one of its domains'. D.G. Davis en J.A. Aho, 'Whither library history?', in: *Library history*, 17 (2001), 32: 'historians as a whole have failed to understand the true role for the study of libraries: They apparently do not view the study of libraries as a crucial and central element in the transmission of knowledge and of the entire cultural heritage of a society.'

25 Short-title catalogue Netherlands: <http://picarta.pica.nl>; Short-title catalogue, Vlaanderen: <http://www.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be/stcv>; English short-title catalogue: <http://estc.bl.uk>; Universal short-title catalogue: <http://ustc.ac.uk>.

26 P. Raabe, 'Die Bibliotheca Conringiana. Beschreibung einer Gelehrtenbibliothek des 17. Jahrhunderts', in: M. Stolleis (red.), *Hermann Conring (1606-1681). Beiträge zu Leben und Werk* (Berlijn 1983), 414.

27 P. Raabe, 'Die Bibliotheca Crummingiana in Emden', in: C. Strohm (red.), *Bibliothek und Reformation. Miscellen aus der Johannes a Lasco Bibliothek Emden* (Wuppertal 2001), 31-32.

28 B. van Selm, *Een menighte treffelijke boeken. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw* (Utrecht 1987), 122.

29 D. Pearson, 'The English private library in the seventeenth century', in: *The library*, 7e reeks, 13 (2012), 379-380. Een eerste aanzet tot het bijeenbrengen

van de literatuur is gegeven in: B. van Selm en H.W. de Kooker (red.), *Boekcultuur in de Lage Landen 1500-1800. Bibliografie van publikaties over particulier boekenbezit in Noord- en Zuid-Nederland, verschenen voor 1991* (Utrecht 1993).

☛ I [p. 19]

1 ATH 360. Vanaf het moment dat hij het Latijn beheerste, heeft Joannes Thijs zijn naam gelatiniseerd en is zich Johannes Thysius gaan noemen. De eerste brief in het Latijn die zo is ondertekend dateert van 10 augustus 1630 (aan zijn vader).

2 'Commentaar van Paulus Manutius, in brieven van Cicero aan vrienden, aan vijf broers en Brutus voor Johannes Thysius, beschaafd, welgemanierd en de beste hoop voor de jeugd, zijn neef en pupil. Als gift gegeven door Antonius Thysius, peetvader en leraar. Om zorgvuldig te lezen en te begrijpen, en als voorbeeld te gebruiken bij het schrijven van brieven. De vierde idus van Januari, 1637' (editie: Frankfurt am Main: Claudius Marnius, 1600; sign. Thysia 1219).

3 Zie dit citaat in de context, en met bronvermelding in dit hoofdstuk pagina 40, noot 115.

4 Bij de capitulatie van Antwerpen op 17 augustus 1585 werd in een reconciliatieverdrag bepaald dat de protestanten vier jaar lang de gelegenheid kregen zich te verzoenen met de Roomse Kerk of te vertrekken. Vóór de ondertekening hadden al vele duizenden mensen de stad verlaten, na het verstrijken van de vier jaar was het inwonertal van Antwerpen gehalveerd. J.G.C.A. Briels, *Zuid-Nederlanders in de Republiek 1572-1630. Een demografische en cultuurhistorische studie* (Sint Niklaas 1985), 78-80.

5 O. Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt 1578-1630* (Hilversum 2000), 71-74. De navolgende korte geschiedenis van de familie Thijs is gebaseerd op twee paragrafen uit dit boek: 4.3 'De handelsonderneming van Hans Thijs' en 5.3 'De moeizame opvolging van Hans Thijs'.

6 Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden*, 159. Hans Thijs had in 1605 een ingelegd kapitaal van f 26.000 in de Amsterdamse

Kamer van de VOC. Voor dit bedrag was hij ingeschreven in het aandeelhoudersregister (gepubliceerd door J.G. van Dillen, *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie* (Den Haag 1958), 122.

7 Zijn zus Magdalena schreef daarover in haar memoriaal: 'Broer [...] is gebleven varende fris ende gesont naer Horen en aent hoofd komende ging [hij] aent roer sitten dat brack door de sterckte van de windt ende sloegh hem op de borst dat hy beswijmde ende daelick stickete ende doot bleeff.' Memoriael van Magdalena Thijs, ATH 655, f. 101v.

8 Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden*, 58.

9 Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden*, 206-207. In het Kohier van de Tweehonderste Penning in 1631 werd het vermogen van Anthoni Thijs en zijn vrouw geschat op f 135.000.

10 I.H. van Eeghen, 'Rubens en Rembrandt kopen van de familie Thijs', in: *Amstelodamum, maandblad voor de kennis van Amsterdam*, 64 (1977), 62. Gemeente Archief, Amsterdam, DTB 40, 172. Aangezien Johannes Thysius in augustus 1635 als veertienjarige is ingeschreven als student van de universiteit Leiden, is door auteurs van artikelen over de Bibliotheca Thysiana lange tijd onterecht aangenomen dat hij in 1621 is geboren.

11 ATH 360.

12 P.T. van Rooden, *Theology, biblical scholarship and rabbinical studies in the seventeenth century: Constantijn L'Empereur (1591-1648), professor of Hebrew and theology at Leiden* (Leiden 1989), 155. In 1630 ontving Thysius een brief van hem, die hij heeft bewaard met de notitie: 'Brieve van Engelerus, mijn oude ende eerste preceptore, dewelcke te Basel predicant gestorven is of te Zurich, voor enige jaren (1648)'. ATH 422.

13 ATH 390, brieven van december 1632, 3 juni 1633 en 1 januari 1634.

14 Johannes Thysius aan Anthoni Thijs, augustus 1631: 'Id autem omne debeo, ut ingenue fatear, admonitioni et laudabili exemplo D. Constantini Lempereur, Viri optimi A. mei, qui nullum unquam intermittis diem, quin me semper moneat'. 'Dit alles heb ik te danken, als ik het zo mag zeggen, aan de vermanin-

gen en het prijzenswaardige voorbeeld van de heer Constantijn L'Empereur, die ik zeer hoogacht, en die mij altijd aanspoort, zonder ooit een dag over te slaan'. ATH 360.

15 Paulus Boel aan Johannes Thysius, 6 januari 1632. ATH 422.

16 Johannes Thysius aan Anthoni Thijs, 1 januari 1632. ATH 360.

17 A. Frank-van Westrienen, *De Grootte Tour. Tekening van de educatieve reis der Nederlanders in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1983), 35, 41.

18 De benoemingscriteria voor het lidmaatschap van de veertigraad in Leiden, die toegang bood tot de belangrijkste regentenfuncties in de stad, waren: zeven jaar poorter van de stad, leeftijd minimaal 28 jaar, lidmaatschap van de Hervormde Kerk, behoren tot de 'notabelen' en welstand. D.J. Noordam, *Geringde buffels en heren van stand. Het patriciaat van Leiden, 1574-1700* (Hilversum 1994), 10-12. Thysius bedoelde met de stad waar hij was geboren en opgegroeid waarschijnlijk Amsterdam. De voorwaarden om daar in de regentenstand te worden opgenomen, waren ongeveer dezelfde als in Leiden (P. Burke, *Venice and Amsterdam. A study of seventeenth-century elites* (Londen 1974), 23-24), maar Thysius wist op dit moment nog niet dat hij door het voortijdig overlijden van zijn vader niet meer naar Amsterdam zou terugkeren.

19 W.Th.M. Frijhoff, *La Société Néerlandaise et ses gradués, 1575-1814. Une recherche serielle sur le statut des intellectuels* (Amsterdam 1981), 260-261.

20 W. Otterspeer, *Groepsportret met dame I. Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit, 1575-1672* (Amsterdam 2000), 278-279.

21 Constantijn L'Empereur aan Thysius, december 1632, juni 1633, januari 1634. ATH 390.

22 *Testamenti Veteris Biblia sacra, sive libri canonici priscae Judaeorum ecclesiae a Deo traditi. Latini recens ex Hebraeo facti, brevibusque scholiis illustrati ab Immanuele Tremellio, & Francisco Junio* (Hannover: Daniël en David Aubrius en Clemens Scleichius, 1618); sign. Thysia 112. Ms inscriptie op de titelpagina: 'Dilecto meo Johanni Tysio d.d. Constantinus l.E.' - 'Voor mijn geliefde neef Johannes Thysius, een gift van Constantijn l'E.'

23 Van Rooden, *Theology, biblical scholarship and rabbinical studies in the seventeenth century*, 19-21.

24 Paulus Boel aan Thysius, 6 januari 1632. ATH 422.

25 *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV-MDCCLXXV: accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula*. Ed. G. du Rieu (Den Haag 1875), 13 augustus 1635 'Johannes Thysius Amsterodamensis, 14, L.' Leerlingen van de hoogste klassen van de Latijnse school schreven zich meestal al op jonge leeftijd in aan de universiteit, aangezien ze daardoor het recht verkregen op bepaalde belastingvrijdommen. Otterspeer, *Groepsportret met dame*, 256, 117.

26 Desondanks schreven de meeste studenten (onder wie ook Thysius: de l bij zijn inschrijving staat voor 'Litterarum studiosus') zich in aan de artes faculteit, een opleiding van een jaar die was bedoeld als een voorbereiding op een vervolgstudie theologie, rechten of medicijnen. M. Zoeteman, *De studentenpopulatie van de Leidse universiteit, 1575-1812. 'Een volk op zyn Siams gekleet eenige mylen van Den Haag woonende'* (Leiden 2011), 29.

27 A.M. Coebergh van den Braak, *Meer dan zes eeuwen Leids gymnasium* (Leiden 1997), 48-49.

28 ATH 435, 436, 439 en 441. Aangezien L'Empereur alle kosten die Thysius maakte in rekening moest brengen bij de beheerder van de nalatenschap van diens vader, was het noodzakelijk dat Thysius nauwkeurig bijhield waaraan hij geld uitgaf. De clavier was de conciërge van de school.

29 Uitgaande van het lesprogramma van de Latijnse school, dat normaal gesproken zeven jaar in beslag nam, zou hij in 1632 voor het eerst naar school zijn gegaan. In de 'schoolorde' werd een periode van zes jaar voorgeschieden, maar het duurde nog tot 1644 voordat het voorbereidende jaar (de septima-klas) in Leiden werd afgeschaft. Hoewel tijdens de eerste twee jaar de basisprincipes van het Latijn werden behandeld, schreef Thysius al ruim voor dat moment brieven in het Latijn aan zijn vader, waarschijnlijk dankzij privélessen. Coebergh van den Braak, *Meer dan zes eeuwen Leids gymnasium*, 53.

30 Ibidem, 74.

31 Het schoolgeld bedroeg 15 stuivers per jaar (Coebergh van den Braak, *Meer dan zes eeuwen Leids gymnasium*, 86). Uit Thysius' lijst van uitgaven blijkt dat hij veel vaker dan eens per jaar geld betaalde aan de school, waaronder op 16 februari 1635 18 gulden 'aan de meester voor leren'. De mogelijkheid om bijlessen te nemen is blijikbaar benut. ATH 435, 436, 439 en 441.

32 *Album Studiosorum*, 21 juni 1630 'Georgius Hercules, Zaza Bohemus, 23, T.' Aangesteld als leraar: ATH 1232, p. 4, 11. De kosten hiervan bedroegen f 250, een enorm bedrag in vergelijking met de 15 stuivers schoolgeld. Over de gevolgen van de pestepidemie: L. Noordegraaf en G. Valk, *De gave Gods. De pest in Holland vanaf de late Middeleeuwen* (Bergen 1988), 54. Hercules gaf Thysius een boek cadeau, zie ATH 434, p. 111: Edo Neuhusius, *Triga scholasticarum artium* (Leeuwarden: Claude Fonteyne, 1636); sign. Thysia 1077. Met MS inscriptie: 'Perratae spei et admirandi profectus adolescenti Johanni Thysio praesens amicitiae symbolum mittit amicâ manu G. Hercules. 20. Julii. A°. 1639' – 'Vanwege de hoop en bewonderenswaardige vooruitgang van de jonge Johannes Thysius, bied ik een symbool aan van vriendschap, door vriendenhand bezorgd, G. Hercules, 20 juli 1639'.

33 Samuel van Swol was een aangetrouwde neef van Anthoni Thijs.

34 Thysius aan Samuel en Catharina van Swol, 1 januari 1637. ATH 423.

35 Thysius aan Samuel en Catharina van Swol, 1 januari 1639. ATH 423.

36 Thysius aan Magdalena Belten en Johan Belten de Goesbergen, 10 oktober 1639. 'Nae vriendelijke groetenis dient desen alleen om UE te adverteren den dach mijner promotie, die wesen sal op den [blanco] van desen maent'. ATH 423. De dag waarop hij deze brief schreef, de 10e oktober, was de eerste dag na het winterexamen. Coebergh van den Braak, *Meer dan zes eeuwen Leids gymnasium*, 73.

37 Het menu is dankzij de rekening van de kok bewaard gebleven: 'Gebacken een haes in een witte korst; een groote lamoenpasteij [limoenpasteij]; gestooft een hoen met andijvie en socijs; gebraen een gans; een kalkoen gelardeert; 4 houtsnippen gebraden; gebraen 6 poelsnip-

pen; gebraen de [50] vincken; 2 tongen gekoockt'. Aangevuld met allerlei zoetigheden en 13 stoop Moezelwijn (ruim 31 liter). Op de achterkant van de stapel rekeningen staat geschreven 'reeck. verscheijden tot der maeltijt uut school scheidende, kost met de wijn tsamen f 40:8'. ATH 440.

38 Christoffel Thijs aan Antonius Thysius, 31 december 1638. ATH 1267.

39 Thysius aan Magdalena en Johan Belten, 1 januari 1640. ATH 423.

40 Op 21 september 1652. Acta Senatus: 'Post disputationem in Senatu Ioannes Tyssen visus est dignus cui supremus in Iure gradus conferretur, quem ei contulit D. Colonius'. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit*, III, 64.

41 Thysius aan Samuel en Catharina Van Swol, 1 januari 1639. ATH 423. De hond had Thysius volgens zijn 'Reeckeningh van onkosten' op 10 november 1638 aangeschaft: 'voor mijn hont en maeckelaerdij met sijn halsbant f 10'. ATH 439.

42 'Staet van de goederen van Johan Thysius' 1641: 'Voor een hengst f 630' (een enorm bedrag!). ATH 1270. Het was een roodbonte hengst, zo blijkt uit een opmerking in de brief van 22 september 1644 aan een zekere Mr. Maischaert. ATH 423.

43 Kasboek van Thysius: 'schilderij van mijn paert en hond f 18'. ATH 434, p. 144.

44 Meer details over deze veiling volgen in hoofdstuk 2, p. 109-112.

45 ATH 1269.

46 Thysius maakte zelf jaarlijks specificaties van onkosten om verantwoording af te kunnen leggen over zijn uitgaven. Een aantal daarvan, over de periode 1634-1645, is bewaard gebleven. Voor kost en inwoning betaalde hij tot 1642 jaarlijks f 400, voor reizen (paardenhuur e.d.) en kleding ieder ongeveer f 300. Bij kleding zijn de naaister, de hoedenmaker en de schoenmaker inbegrepen. Verder werd het geld besteed aan lessen, aan de knecht, de wasster, de dokter, de barbier, en wijn, huisdieren, sport en spel, cadeau-tjes, en natuurlijk: boeken, pennen en papier. Aan de laatstgenoemde post besteedde hij ongeveer f 10 per jaar. ATH 442, 443 en 444.

47 ATH 430.

48 Dat zijn de boeken van Johannes

L'Empereur, de broer van Constantijn, overleden in 1637 (plaats en datum van de veiling zijn onbekend) en de boeken van ene 'Snellius', geveild op 4 december 1643 (Thysius had familie met die naam in Alkmaar). Meer informatie over deze veilingen volgt in hoofdstuk 2, p. 112-114. 49 'Ontfang en uutgift van 1 Januar. 1640 tot ult. deses' driemaal 'Aen musieckboecken', respectievelijk f 2:10; f 3 en f 5. ATH 441.

50 ATH 434, muziekinstrumenten p. 152. Thysius noemt 'Asleijn' als de maker van de viola da gamba en nog drie andere instrumenten. De complete lijst is gepubliceerd in: J.W.J. Burgers en L.P. Grijp (red.), *Het luitboek van Thysius. Facsimile-editie* (Leiden, Utrecht 2009), dl. 1, 62-64. De klavecimbel was afkomstig uit de erfenis van zijn ouders, volgens de rekening van Thysius' erfdeel over 1634: 'Per Johannes Thysius A Christoffel Thijs f 80 voor den dobbelden clavecimbel welck bij Inventario getaxeert stondt op f 80'. ATH 1262.

51 Volgens de lijst van muziekboeken: ATH 434, p. 117, 121 en 127. Er staat geen datum bij elke aanschaf, daarom is onbekend welke muziek Thysius speelde toen hij jong was.

52 Nieuwjaarsbrieven van Thysius aan de fam. Van Swol uit 1637 en 1639, Thysius aan Magdalena en Johan Belten, 1 januari 1640: 'Wat aengaet de musieck, oeffene mij noch dagelijcks en herdt'. ATH 423.

53 Thysius aan Magdalena en Johan Belten, 1 januari 1643. ATH 423.

54 'Parival voor 6 maenden instructie a 6 gl. f 36'. ATH 1266. Over hem zie J.W. Enschedé, 'Jean Nicolas de Parival en zijn *Dialogues français* (1659)', in: *Bijdragen voor vaderlandse geschiedenis en oudheidkunde*, 5e reeks, 2 (1915), 53-85.

55 Frank-van Westrienen, *De Groote Tour*, 37, 41.

56 Ibidem, 52, 140.

57 De boeken die hij van huis meenam, heeft hij genoteerd op de eerste pagina van zijn reisjournaal (ATH 428), zie Bijlage boekenlijst Grand Tour. De titels zijn gedeeltelijk terug te vinden in het kasboek van Thysius, op de lijst 'libri parvi separatim a Bibliopolis empti et conjuncti' ('kleine boekjes, afzonderlijk

- gekocht bij boekverkopers en samen- gebonden’) ATH 434, p. 118.
- 58 De nieuwe aankopen staan vermeld onder de kop: ‘Catalogue des livres achetés a Paris. L’an 1647/48’. – ‘Catalogus van boeken gekocht in Parijs. In het jaar 1647/48’. ATH 434, p. 119.
- 59 ‘Acheté de Mr. Jacob Alefsen, pour luy decharger de son bagage, d’une partie, lequel j’avois envoyé avec de mien’ – ‘Gekocht van Mr. Jacob Alefsen, om hem te ontlasten van zijn bagage, voor een deel, dat ik heb opgestuurd met het mijne.’ ATH 434, p. 119.
- 60 Thomas Erpenius, *De peregrinatione gallica utiliter instituenda tractatus. Item brevis admodum totius galliae descriptio et Iusti Lipsii epistola de peregrinatione Italica* [Leiden: Franciscus Heger, 1631]. Over dit traktaat: H.L. de Jonge, ‘De Tractatus de peregrinatione gallica van de Arabist Thomas Erpenius’, in: *Leids jaarboekje*, 91 (1999), 82–98.
- 61 Van Rooden, *Theology, biblical scholarship and rabbinical studies in the seventeenth century*, 25.
- 62 Jean Nicolas de Parival, *Methodus facilima, discendi coniugationes Gallicas* (Leiden: Willem Christiaensz van der Boxe, 1631), gekocht voor f 0:16 (niet meer in de bibliotheek). ATH 434, p. 126; Philippus Garnerius, *Gemmulae linguarum, Latinae, Gallicae, Italicae & Germanicae* (Leiden: Abraham en Bonaventura Elzevier, 1637), gekocht voor f 1:2 (niet meer in de bibliotheek). ATH 434, p. 126; Thysius bezat vóór zijn vertrek drie verschillende werken van Guillaume Saluste Du Bartas in twee banden, uitgegeven door Jacques Chouet in Genève in 1601: *La seconde semaine; Suite des oeuvres en La Judith, L’Uranie, Le triomphe de la foy, L’Hymne de la paix, Les neuf muses*, gekocht in één koop, op 18 augustus 1635 voor f 1:4; sign. Thysia 397 en Thysia 1069. ATH 434, p. 115.
- 63 Jean Puget de la Serre, *Secrétaire des secrétaires, ou le throsor de la plume française* (Rouen: Jean Petit et David Geuffroy, 1610); Jean Puget de la Serre, *Le secrétaire a la mode, ou, methode facile d’écrire selon le temps diuerses lettres de compliment, amoureuses, & morales* (Parijs: Olivier de Varennes, 1640), boekverkopersrekening 15 maart 1643, gekocht voor f 0:15 (niet meer in de bibliotheek). ATH 1266.
- 64 Paullus Merula, *Cosmographiae generalis libri tres* (Amsterdam: Henricus Hondius, 1621); sign. Thysia 693. Gekocht voor f 8. ATH 434, p. 326; Jodocus Sincerus, *Itinerarium Galliae* (Lyon: Jacobus Du Creux, 1616), gekocht voor f 1:8 (niet meer in de bibliotheek). ATH 434, p. 128.
- 65 Abraham Gölnitz, *l’Ulysse françois où le voyage de France, de Flandre, et de Savoye* (Parijs: Gervais Clousier, 1643); sign. Thysia 447. Gekocht voor f 1. ATH 434, p. 118. Zowel in het kasboek als het reis-journaal wordt de titel in het Latijn vermeld (*Itinerarium*), het boek in de kast is in het Frans.
- 66 Van Rooden, *Theology, biblical scholarship and rabbinical studies in the seventeenth century*, 206.
- 67 Frank-van Westrienen argumenteert dat er een fundamenteel verschil is tussen het doel van de toeristen, de patriërszonen die met hun reis ervaring moesten opdoen voor hun toekomstige maatschappelijke functie, en dat van de studenten die afreisden om te studeren aan universiteiten in het buitenland, hoewel er veel overeenkomsten bestaan tussen deze twee groepen in de concrete uitvoering van de reis. In vergelijking met de reisverslagen van diens tijdgenoten, rekent ook zij Johannes Thysius tot de toeristen. De *Groote Tour*, 8–9. Tot dezelfde conclusie komt De Jonge, ‘De “Grand Tour” van Johannes Thysius’, 77–79. Vgl. in dit verband J.A. Bots en W. Frijhoff, ‘Academiëreis of educatiëreis?’, in: *Batavia academica*, 1 (1983), 3–11.
- 68 Over de relatie tussen Thysius en Ludolf: E.V.M. Mourits, ‘Johannes Thysius en Job Ludolf: een vriendschap’, in: *Leids jaarboekje*, 92 (2000), 54–74.
- 69 Jacob Golius was van 1625 tot 1667 hoogleraar in de Oosterse talen, L’Empereur was van 1627 tot 1647 hoogleraar Hebreeuws, beiden aan de Leidse universiteit.
- 70 ‘dit is niet in overeenstemming met de verplichting die ik u schuldig ben, hoewel dat veroorzaakt wordt noch door een gebrek aan respect voor uw verdiensten, noch door een natuurlijke tekortkoming, noch door nalatigheid, maar door de zaken die het gevolg zijn van de voortdurende druk van onze reis’. Johannes Thysius aan François Thysius (zoon van zijn oudoom Antonius), 29 september 1647. ATH 424.
- 71 ‘Reijsboek van Johan Thijs en aantekening van Munster in de Provincien, Vranckreijck en Engelant tusschen ’t jaar 1646 en 1648’. ATH 428. Transcriptie in: C. de Jonge, *De Grand Tour van Johannes Thysius* (ongepubliceerde doctoraalscriptie, Leiden 1975), 31–73. Meer hierover in het gelijknamige artikel van C. de Jonge in *Leids jaarboekje*.
- 72 Frank-van Westrienen, *De Groote Tour*, 153–154.
- 73 ‘7 januari, voor een grammatica Gallica van Parival etc. van hier op Caen gesonden f:12: 6’, uit de administratie van de voogden van Thysius, 1647. ATH 1270.
- 74 ‘het effect en nut van uw aanbeveling zijn aangetoond, want de heer Bochart heeft me vanaf het begin bij alles ge-assisteerd met zijn adviezen [...], ik heb de eer gehad om elke dag naar deze zeer geleerde man te luisteren en om ongedwongen met hem te converseren’. De originele bedankbrief van 30 april 1647 is bewaard gebleven in de UB Leiden (PAF 7). De brief is oordelend naar het handschrift geschreven door Ludolf, hoewel hij is ondertekend met de naam van Thysius.
- 75 Brieven van Thysius aan Samuel Bochart: ATH 424. Bochart aan Thysius: ATH 387 en 424. Deze correspondentie loopt tot oktober 1649.
- 76 In de lijst met giften die Thysius heeft genoteerd in zijn kasboek (*‘Libri mihi dono dati’*) staat bij het jaar 1647 ‘Boiscardi Phalei et de coloniis Phaenicum, e manu’, met een geschatte waarde van f 8. ATH 434, p. 111. Samuel Bochart, *Geographiae sacrae. Pars prior Phaleg seu de dispersione gentium et terrarum, divisione facta in aedificatione turris Babel. Pars altera Chanaan seu de coloniis et sermone Phoenicum* (Caen: Petrus Cardonellus, 1646); sign. Thysia 844: 1–2. In het boek heeft Thysius achter de naam van de auteur geschreven: ‘unde par traditionem Joanni Thysii’. – ‘van wie door overdracht aan Johannes Thysius’.
- 77 ‘il nous a donné d’autres lettres d’adresse a ses amis, qu’il a en quelques villes sur la Loire ou je feray mon séjour cette esté’ – ‘hij heeft ons andere brieven gegeven, gericht aan zijn vrienden die

wonen in dorpen aan de Loire waar ik deze zomer zal verblijven'. UB Leiden PAP 7. De reis langs de Loire werd onderbroken door een twee maanden durend verblijf in Saumur. Deze brief duidt erop dat hij daar wellicht zijn tijd heeft doorgebracht in het gezelschap van één van de vrienden van Bochart.

78 E.M. Grabowsky en P.J. Verkruijsse (ed.), *Arnout Hellemans Hoofd. Een naekt beeldt op een marmore matras seer schoon. Het dagboek van een 'grand tour' (1649-1651)* (Hilversum 2001), 9.

79 Frank-van Westrienen, *De Grootte Tour*, 145-146.

80 Johannes Thysius aan zijn neef François Thysius, 30 augustus 1647: 'j'ay pris degré de ma licence a Angiers le 23 d'aoust etc.' ATH 424. Reijtsboek f. 35v: 'mijn licentiebrief tot Angers f 62'. ATH 428.

81 Frijhoff, *La Société Néerlandaise et ses gradués*, 1575-1814, 37. De licentiaatsbul van Johannes Thysius is bewaard gebleven: ATH 429.

82 Frijhoff, *La Société Néerlandaise et ses gradués*, 1575-1814, 69. De promotie: Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit*, dl. III, 64. *Acta Senatus*, 21 [sept.] 1652: 'Post disputationem in Senatu Ioannes Thysen visus est dignus cui supremus in Iure gradus conferretur, quem ei contulit D. Colonius' – Na een disputatie in de Senaat, werd Johannes Thysius waardig bevonden om aan hem de hoogste graad in de Rechten te verlenen, die hem door de heer Colonius is aangeboden.'

83 Notitie over een brief aan Monsieur Hes van 6 juli 1647: 'Escrit comme j'estois d'avis d'aller en Italie et que je m'estimerois heureux de pouvoir avoir l'honneur de sa compagnie' – 'Geschreven dat ik van plan ben om naar Italië te gaan en dat ik mezelf gelukkig acht om de eer van zijn gezelschap te mogen genieten'. Thysius aan Constantijn L'Empereur, 17 juli 1647: 'je vous prie treshumblement d'ecrire a Mr Hochepped qu'il m'oblige d'une petite lettre de recommandation pour Venise et s'il est possible pour Rome et Genua, et une de Mr Spanheim pour Geneve' – 'Ik vraag u zeer beleefd om te schrijven aan Mr Hochepped of hij me een klein aanbevelingsbriefje kan bezorgen voor Venetië,

of het ook mogelijk is voor Rome en Genua, en een brief van Mr Spanheim voor Genève'. ATH 424.

84 'Ik ga mijn reis ondernemen met het voornemen om die voort te zetten tot in Italië, om mijn ogen het genoegen niet te onthouden van hetgeen de beschrijving mijn oren al heeft bekoord, en wat mij de grootste voldoening in de wereld zal geven'. Johannes Thysius aan zijn neef Christoffel Thysius, 17 augustus 1647. ATH 424.

85 'j'ay bien en besoin de m'arrester icy a cause de ma maladie qu'y ay receu et m'avoit attaque bien fort.' – 'Het is absoluut nodig dat ik hier blijf vanwege de ziekte die ik heb opgelopen en waar ik zeer onder lijd'. Reijtsboek f. 64v. ATH 428.

86 Brievenboek, opmerking uit een samenvatting van zijn brieven van oktober 1647. ATH 424.

87 'Je kunt ook een beschaafd mens zijn als je Italië niet hebt gezien'. Samuel Bochart aan Thysius, 30 december 1647. ATH 424.

88 Thysius aan Claude Saumaise, 1 november 1647, en Thysius aan Constant L'Empereur, 1 november 1647. ATH 424.

89 'volmaakt, zonder enige tegenslag goddank de Grand Tour door Frankrijk op 9 december van het jaar 1647'. Reijtsboek, f. 67v. ATH 428.

90 Waarschijnlijk Daniël Elzevier: De Jonge, 'De "Grand Tour" van Johannes Thysius', 76.

91 Reijtsboek, f. 67v. ATH 428.

92 Claude Saumaise aan Thysius, januari 1648. Thysius aan Saumaise, 31 januari 1648. ATH 424.

93 'groot verlangen naar de kamers in Den Haag'. Johannes Thysius aan François Thysius, 7 februari 1648. ATH 424.

94 Dat was de gebruikelijke gang van zaken. W.Th.M. Frijhoff, 'De arbeidsmarkt voor academici tijdens de Republiek', in: *Spiegel Historiae*, 17 (1982), 508. Er was een kamer in Den Haag voor hem gehuurd ('voor ½ jaar kamerhuur in den Hage f 43: 15'. ATH 448), maar uit alle onkosten die Thysius in de tweede helft van 1648 maakte met reizen van Leiden naar Den Haag blijkt dat hij er zelden of nooit verbleef.

95 François Thysius aan Thysius, antwoord op een brief van 21 maart 1648:

'Desporte du voyage d'Angleterre a cause de ses troubles subites'. – 'Zie af van de reis naar Engeland vanwege plotselinge onrust daar'. ATH 424.

96 Reijtsboek, f. 70v. ATH 428.

97 Thysius aan François Thysius, aantekening bij een brief van 3 maart 1648: 'Je trouve justement la le batteau de guerre prest avec le capitaine de Liefde de Rotterdam qui m'avoit aussi mené en France' – 'Ik heb precies het oorlogsschip gevonden met de kapitein van de Liefde uit Rotterdam die me ook naar Frankrijk heeft gebracht'. ATH 424.

98 'waar ik mijn vrienden in goede gezondheid heb gevonden, en God is geprezen om zijn bescherming, en gebeden om die nog lang te laten voortduren, tot ons heil'. Reijtsboek, f. 71r. ATH 428.

99 'aangezien we vrede hebben gesloten met Spanje'. Johannes Thysius aan Samuel Bochart, 18 juni 1648. ATH 424.

100 Johannes Thysius aan Christoffel Thijs, ongedateerd. ATH 423. Van deze reis heeft Thysius een korte beschrijving gemaakt, die op een los blaadje in zijn brievenboek bewaard is gebleven. ATH 424. In 1651 heeft hij de reis naar Brabant in verkorte vorm nog eens overgedaan, in het gezelschap van zijn nichtje Sara L'Empereur, haar man Marcus du Tour en zijn halfzuster Levina Thijs. Kasboek: 'van 7 tot 19 juli, in de reijs van Brabant 13 dagen f 113'. ATH 434, p. 256.

101 *Album studiosorum*, col. 274. 27 augustus 1648: 'Johannes Thysius Amsterdamsis, 26. J. Lic.'

102 S. Stegeman, *Patronage en dienstverlening. Het netwerk van Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712) in de Republiek der Letteren* (Nijmegen 1996), 136-138.

103 *Ibidem*, 140-144.

104 De correspondentie bestaat uit 54 brieven, 18 van Thysius en 36 van Ludolf, geschreven in de periode tussen september 1648 en maart 1653. Job Ludolf heeft over deze periode geen archief nagelaten. Zijn brieven en geschriften uit de laatste veertig jaar van zijn leven, vanaf ca. 1665 tot zijn dood in 1704, worden bewaard in de Universitätsbibliothek Johann Christian Senckenberg in Frankfurt am Main. De inventaris kan worden geraadpleegd via <http://kalliope.staatsbibliothek-ber->

lin.de. Er bestaat wel een contemporaine biografie van Ludolf waarin Thysius figureert: Christian Juncker, *Commentarius de vita, scriptisque ac meritis illustris viri Iobi Ludolfi* (Leipzig en Frankfurt: Johann Friedrich Braun, 1710), 35.

105 Mourits, 'Johannes Thysius en Job Ludolf: een vriendschap', *passim*.

106 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 12 september 1648. ATH 396.

107 'Ik ben verheugd dat de opzet van uw reis zo goed geslaagd is, en dat u bent onthaald op een ontmoeting met een juffrouw die iedereen door haar hoge kwaliteiten onmiddellijk voor zich inneemt'. Johannes Thysius aan Job Ludolf, 25 september 1648. ATH 424.

108 'door kleine verwickelingen die tussenbeide gekomen zijn, waarvan de belangrijkste nog niet is afgesloten'. Johannes Thysius aan Job Ludolf, 15 oktober 1648. ATH 424.

109 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 29 januari 1649. ATH 396.

110 'Ik heb veel tijd besteed aan het bezoeken van oudheden, maar wat me het meest heeft bekoord zijn de mooie bibliotheken, de hoeveelheid geleerden en de zeer zeldzame boeken'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 17 juli 1649. ATH 396.

111 'Het verlies van de brief die ik u heb gestuurd is niet van belang. [...] Ik heb ook nog een paar boeken over oudheden en penningen genoemd, en een [...], daarover bekommer ik me niet, en wat de boeken betreft: ze zijn bijna allemaal hier te krijgen'. Johannes Thysius aan Job Ludolf, 7 april 1649. ATH 424. Over de boeken over oudheden en penningen: zie hoofdstuk 3, p. 233-238.

112 'die met grote pracht en praal zal worden uitgevoerd'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 7 augustus 1649. ATH 396.

113 Heinsius aan Thysius, 7 oktober 1650. ATH 422.

114 'Als ik mij wil verantwoorden voor mijn nalatigheid, waardoor ik niet altijd al uw brieven heb beantwoord, kan ik dat niet zonder schaamte, maar ik beken niettemin mijn fout'. Johannes Thysius aan Job Ludolf, 12 juni 1650. ATH 424.

115 'vanwege de zorg voor het samenstellen van een mooie bibliotheek'.

Johannes Thysius aan Job Ludolf, 12 juni 1650. ATH 424.

116 'Een persoon die geen publieke functie bekleedt, en geen andere verplichtingen heeft dan persoonlijke, zou er wel eens goed aan kunnen doen te vertrekken voordat de werkelijke problemen beginnen'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 5 juli 1650. ATH 396.

117 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 2 november 1650. ATH 396.

118 'want hier kan ik niets zinvol ondernemen'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 16 april 1651. ATH 396.

119 'in Duitsland, het midden van Europa, die als centrum de stad Erfurt heeft, waar ik een correspondentie met alle geleerden van Europa zal kunnen onderhouden'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 8 mei 1650. ATH 396.

120 'Ik zal misschien zonder grote moeite besluiten om in dienst te treden bij een Duitse prins, om me met burgerlijke en politieke zaken te kunnen bezighouden, of ik zal een reis ondernemen naar verre landen om eindelijk mijn nieuwsgierigheid te stillen'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 20 december 1651. ATH 396.

121 'waarover we al dikwijls hebben gesproken'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 20 februari 1652. ATH 396.

122 'vanwege verschillende voorvallen'. Johannes Thysius aan Job Ludolf, 3 april 1652. ATH 424. Dit zijn familieproblemen, die in het vervolg van dit hoofdstuk ter sprake komen.

123 Johannes Thysius aan Job Ludolf, 15 augustus 1652. ATH 424.

124 'u zult me écht de komende zomer zien'. Johannes Thysius aan Job Ludolf, 22 november 1652. ATH 424.

125 'waar het hele keizerrijk zal zijn verzameld, om daar kennis te nemen van de zaken die zich voordoen en van de staat van Duitsland die men er gaat instellen'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 9 oktober 1652. ATH 396.

126 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 15 maart 1653. ATH 396.

127 Johannes Thysius aan Job Ludolf, 9 mei 1652. ATH 424. Hiermee wordt waarschijnlijk de 'Biblia Regia' bedoeld, de vijftalige Bijbel gedrukt door Christoffel Plantijn tussen 1569 en 1573.

128 'ik zie in uw brief dat u nog altijd liefde voor boeken koestert, wat ik zeer prijzenswaardig vind en ik wens ten zeerste u daarbij ooit van dienst te kunnen zijn'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 20 juni 1652. ATH 396.

129 'u bent me nog een antwoord op twee van mijn brieven schuldig, waarover ik niet met u wil twisten, u moet doen wat u het beste vindt. Ik ben niet zo karig of spaarzaam met brieven; ik zou ze u een heel jaar lang belangeloos kunnen oesturen, ook al word ik niet beloond met antwoorden'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 2 november 1650. ATH 396.

130 'Het bedroeft mij zeer dat u mij de eer van uw brieven onthoudt. Ik leef in grote onzekerheid, niet alleen over uw gezondheid, maar meer nog, over uw vriendschap'. Job Ludolf aan Johannes Thysius, 12 januari 1651. ATH 396.

131 S. van Romburgh, 'For my Worthy Friend Mr Franciscus Junius.' *An edition of the complete correspondence of Francis Junius F.F. (1591-1677)* (Leiden 2004), 19.

132 'Ik zou al mijn zaken willen achterlaten als ik het kon doen zonder schade aan mijn inkomsten, het is het enige beletsel dat niet toelaat dat ik me buiten onze grenzen begeef, en me noodzaakt tot een scheiding waarvan ik me moeilijk kan voorstellen dat ze erg lang zal duren'. Johannes Thysius aan George Henry Ludolf, 18 januari 1649. ATH 424.

133 'Staet van de goederen van Johan Thysius, hem aengekomen van sijne grootmoeder en moeder so als die bevonden sijn bij sijne voochden, de heer Constantinus L'Empereur en Francoijs Thysius', 31 december 1648. ATH 1270 (deze rekening werd jaarlijks door de voogden van Thysius opgemaakt).

134 Volgens het stuk opgesteld door de raden ordinaris van het Hof van Holland, Gerard Crommon en Frederick van Dorp, 15 januari 1649. ATH 370.

135 Een scheepspart is een aandeel in het eigendom van een schip.

136 'Dit navolgende is die suyvere Balance staet en Reeckeninge door mij getrocken uut de boecken van saligen Antony Thijs, Christoffel Thijs'. Gepubliceerd in: Gelderblom, Zuid-Nederlandse kooplieden, 208. Gelderblom vraagt zich

af (209, noot 113) of Christoffel Thijs executeur testamentair was van Anthoni, vanwege zijn grote schuld aan diens sterfhuis – en dat is inderdaad het geval. In tegenstelling tot wat Gelderblom beweert, zal hier blijken dat het niet onwaarschijnlijk is dat Christoffel voorafgaand aan de liquidatie van het sterfhuis al grote sommen geld voor de nabestaanden beheerde.

137 Christoffel Thijs aan Antonius Thysius, 11 december 1634, 18 december 1634, 1 januari 1635, 5 februari 1635. ATH 1267.

138 Zie voor een gedetailleerd overzicht van de bedragen die Thysius erfde: Bijlage erfenis.

139 'Enige Gravamina, doen stellen door de hr. Professor Antonius Thysius, over d'administratie der grootmoederlijke goederen van Joh. Thijs, bij zijn vader Antony Thijs sal. in desen boeck gehouden'. ATH 1271.

140 S.A.C. Dudok van Heel, 'De galerij en schilderloods van Rembrandt of waar schilderde Rembrandt de "Nachtwacht"?', in: *Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum*, 74 (1987), 104. In het huis naast dat van Magdalena Thijs woonde de familie Belten, vanaf 1639 het woonhuis van Rembrandt, het huidige Rembrandt-huis.

141 ATH 1232, p. 6.

142 Christoffel Thijs aan Antonius Thysius, 23 december 1634. 'Wat de juwelen aengaet (voor hem in betalinge genomen tegent huys de Oijvaers) naementlijck 1 grote punt diamant geestimeert op f 1000, 1 hart diamant tot f 600, 1 taffel doch onreijne diamant tot f 800. Daer van sijn de 2 eerste stucken per Dantzick gesonden aen Jacob Jacobs, die mij schrijfft deselve noch verseegelt heeft bij hem liggen, en met alle middel sal trachten te vercopen. Het derde stuck is per Koninxbergen aen Jean Strimes gegaen, die mij schrijfft het selve verkoft heeft.' ATH 1267.

143 Christoffel Thijs aan François Thijs, 20 januari 1642. ATH 1268.

144 De som van het verschil tussen aankoop-/verkoopprijs van f 2.759 en het verlies geleden op de juwelen van f 1.025 (exclusief transactiekosten) is f 3.784. Daarbij komt de rente over dit

bedrag tussen 1633 en 1648, plus de rente over de rest van het aankoopbedrag, die Christoffel Thijs weigert uit te keren: in totaal waarschijnlijk zo'n f 5.000. De klacht van Antonius Thysius uit 1634 had ook nog betrekking op het onvoldoende doorberekenen van rentes en tegoeden, ter hoogte van f 1.288:8:9.

145 Johannes Thysius aan François Thijs, 12 april 1649. ATH 461. De brief is naar aanleiding van zijn claim op een deel rentes en tegoeden, ter hoogte van f 1.040. Op 24 juni 1652 is hij in Amsterdam geweest om hierover overeenstemming te bereiken met Christoffel Thijs: 'gehadt comparitie en geaccordeert van de 1040'. ATH 434, p. 256. Op 6 januari 1653 meldt het kasboek dat hij f 375 had ontvangen 'van Christoffel Thijs uut krachte vant compromis nopende de post van 1040'. ATH 434, p. 30.

146 Johannes Thysius aan Christoffel Thijs, april 1650. 'Als dat doch mochte [...] afgedaen werden het different, UE aangewesen op de twee eerste reekeninge die mij nae vaders doot van UE sijn overgelevert, door dien sonder deselve de reekeninge van neef sijn administratie niet t'enemaal kan gesloten werden. [...] So niet sal dan de naeste middel moeten soecken, om daer van alle sijden so haest af te komen als mogelijk is.' ATH 424, f 71.

147 Christoffel Thijs aan Johannes Thysius, 19 april 1650. Dit is een boze brief, Christoffel stemde toe met een ontmoeting, maar Johannes moest oppassen 'eer dat UE mij met sijne dreijgementen behoefft te precipiteeren, off sich selven met imaginatien te kittlel'. ATH 404.

148 Alle rekeningen van Antonius en François Thysius zijn door Johannes ondertekend en goedgekeurd op die datum. Daarbij wordt ook verwezen naar de bemiddeling. ATH 1270 en 1269. De hoogleraren kregen overigens wel betaald voor de moeite: 'Voor salaris van Schotanus en Colonius f 15:2'. ATH 434, p. 256.

149 'Notitie van den Ordinarischen uutgift'. ATH 434, p. 25. Johanna de Raet, weduwe van Antonius Thysius kreeg f 1628:18, François Thijs kreeg f 1.100 'hem voor salaris toegelijjt'. ATH 434, p. 25.

150 Het oudste stiefzusje Catharina Thijs was op 4 augustus 1648 overleden. 151 Stuk opgesteld door Jan Warnaerts, notaris te Amsterdam, van 2 juni 1634. Kopie: ATH 1150. 'Gerevoceert' betekent ingetrokken.

152 'Inhoud van t'gene geproponceert is 1° Octob. 1648 voor Commiss. Crommon en Dorp, en wijders.' ATH 463.

153 Voorwaarden voor de scheiding staan in het 'Extract uijt t Schepenen Minut Register der stadt Amstelredamme, berustende ter secretaris f° 229'. ATH 368-374.

154 Een pond Vlaams is f 6, dus de alimentatie bedroeg f 3.000 per jaar – een enorm bedrag.

155 Christoffel Thijs aan notaris Jan van Heussen, 13 november 1648: 'ick mercke soo sijt ghij voor sooveel in misverstant, dat ghij meijnt als off de vooghden wel de naem moechten gehadt hebben, van te weesen vooghden, maer dat eijgentlijck d'Administratie van alles and[ere] mij sij gebleeven. Dat abuijs is'. En op 30 november 1652, nu grimmiger: 'UE weeten ommers selver beeter dat mij de reekening van de administratie van der kinderen middelen noijt is toe vertrouwt.' ATH 1150.

156 'Betalinge [...] met den Interest, tsedert slot van Christoffel Thijs laetste onderteekende reekeninge, met den interest tsedert t'jaer 1648, a 4 ½ pc. Christoffel Thijs erkent de schult en den interest te vergoeden tegen vier, en niet meer, mits dat den eijsscher sal approberen deselve en voorgaande reekeninge.' ATH 378.

157 'Notitie van verschoten penningen wegen het aengaen van de momberdij-schap van mijn suster en broer'. ATH 434, p. 286-287.

158 Johannes Thysius aan Christoffel Thijs, 13 juli 1652. ATH 424.

159 ATH 370. Ongedateerd, maar de bemiddelingspoging ('Comparitien voor goede mannen') van 21 juni 1652 was toen al achter de rug.

160 Het bekendste voorbeeld is Rembrandt van Rijn, die in 1639 voor f 13.000 van Christoffel het huis aan de Breestraat in Amsterdam kocht, waarvan het eigendom werd gedeeld door Magdalena Belten en haar broer. Een kwart van het

bedrag werd voldaan in het eerste jaar na aankoop, de rest was een lening tegen vijf (!) procent rente, die Rembrandt op den duur niet meer kon afbetalen. Pas in 1653 eiste Christoffel de rest van het aankoopbedrag op. Kort daarna ging Rembrandt failliet. Zie: P. Crenshaw, *Rembrandt's bankruptcy. The artist, his patrons and the art market in seventeenth-century Netherlands* (Cambridge 2006).

161 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 20 februari 1652. ATH 396.

162 'Ik word hier opgehouden vanwege een twist over geldzaken, en de brutaliteit waarmee mijn vertrek elke keer wordt vertraagd is zodanig, dat me niets anders rest dan me tot het gerecht te wenden'. Johannes Thysius aan Job Ludolf, 15 augustus 1652. ATH 424.

163 'Aldus geadviseert binnen Leijden den 15 oct. 1634. J. Meerman.' ATH 365. Paulus Montanus, *Tractatus novus, de iure tutelarum, et curationum* (Leiden: Jan Paets en Louis Elzevier, 1595).

164 Gekocht op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, 12 juni 1635, voor f 4:15. ATH 434, p. 112. Niet meer aanwezig in de bibliotheek.

165 Over de gesteldheid van Magdalena Belten tussen 1649 en 1653 zijn meer dan zestig brieven bewaard gebleven, allemaal ontvangen of geschreven door Thysius. Daarin is in detail te lezen wat er precies aan de hand was. Hier is alleen ruimte voor de kortst mogelijke samenvatting, maar de geschiedenis verdient nader onderzoek, ook in het licht van de toenmalige omgang met geesteszieken.

166 Johannes Thysius aan Magdalena Belten, 5 november 1650. ATH 424. 'In paquet' betekent: in een lastig pakket, ofwel in moeilijkheden.

167 Correspondentie tussen Johannes Thysius en Johan Belten, 18 november 1650. ATH 424 en ATH 384. H. de Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche rechts-geleerdheid*, H.F.W.D. Fischer (ed.) (Leiden 1965), boek 1, dl. 11. Bij de redenen om iemand onder voogdij te stellen, noemt hij 'gebreck van de wille, als quist-goederen, diemen op-maeckers ende verdoenders noemt. Maer alzo dezer ghebreck niet zoo kennelick is als van anderen, zoo moet daer eerst kennisse voorgaen van het hof ofte eenig ander gerecht: waer op

volgt een afkondiging, door de welke haer 't bewind haerder goederen werd benomen'.

168 'Geeft met behoorlijke eerbiedenis te kennen Johan Thysius als etc. hoe dat Novemb. 1648 bij sup. gepresenteert hadde seecker requeste waer bij hij bekent gemaect hadde de swackicheijt van herssens, waer in Magdalena Belten sijn stiefmoeder doentertijt vervallen was.' ATH 462. In dit document geeft Thysius een samenvatting van de problemen, de kwalijke gevolgen ('aen hangen de kinderen totale ruine ofte infamie') en wat hij hoopt te bereiken ('mijn ontslaginge hier op verwachten, te meer door mijn aenstaende vertreck van een geruijme tijt buijten te sullen sijn haer de hant niet wijders sal kunnen bieden').

169 Johannes Thysius aan Levina Thijs, oktober 1652. ATH 424. Catharina Kloeck (de zus van Christoffel Thijs bij wie Levina in huis woonde) beschouwde het meer pragmatisch: denk aan de erfenis! 'Ick schaeme mijn dat de kinderen soo weijnich warcken daer van macken, tis ommers haer moeder, sij sullen haer goet wel willen arven.' Geschreven aan Johannes Thysius, ongedateerd. ATH 402.

170 Pieter Thijs aan Johannes Thysius, 1 april 1653. ATH 415.

171 Johannes Thysius aan Marcus du Tour, zonder datum. ATH 1323.

172 L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997), 14-18.

173 Philippe de Baccher aan Johannes Thysius, 12 november 1642. ATH 383.

Ondanks deze woorden onderwierp dezelfde Philippe de Baccher zijn stiefmoeder aan een achttien jaar durend proces om de erfenis. Zie Bijlage erfenis.

174 Zie Bijlage erfenis.

175 O. Gelderblom en J. Jonker, 'Public finance and economic growth: the case of Holland in the seventeenth century', in: *The journal of economic history*, 71 (2011), 14.

176 M. 't Hart, 'Mutual advantages: state bankers as brokers between the city of Amsterdam and the Dutch Republic', in: O. Gelderblom (red.), *The political economy of the Dutch Republic* (Farnham 2009), 116-119.

177 Zoals blijkt uit een brief van Nicolas

du Jardin: 'hebbende uut mijn vader verstaen dat uwe Ed. van mejninge was eenige penningen opt contoir vanden Heer ontfanger Berkel te beleggen, alwaer, soo ick onderricht ben, tegenwoordigh geen plaets en is. Kome uwe Ed. met dese adviseren, dat ick uwe Ed. aen eenige obligatien van personen van mijn kennisse wete te helpen, indien uwe Ed. daermede noch geaccommodeert soude sijn.' Nicolas du Jardin aan Johannes Thysius, 7 augustus 1652. ATH 394.

178 J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* (Den Haag 1970), 313.

179 Kopie van de koopakte ATH 462. Rechterlijk Archief Voorhout, inventaris nr. 5, 4 februari 1641: 'Jhr Nicolaes van Lodensteyn wonende Rijnsburg verkoopt Constantinus Lempereur professor en Franchois Thysius advocaat in het Hof van Holland tbv Johan Thysius de woning genaamd Hoochcamer [...]. De boerderij is pas vorige eeuw ernstig in verval geraakt en in 2009 herbouwd: Mozartlaan 9/Beethovenlaan 77 te Voorhout.

180 Alle inkomsten en uitgaven met betrekking tot het land te Voorhout zijn genoteerd in het kasboek dat Constantijn L'Empereur en François Thysius ten behoeve van Johannes hebben bijgehouden: ATH 1270.

181 '3 Octob., Voor vracht van een schuijrtjen, gaende met Adt. Cauw en W. de Haes nae Voorhout f 2:2. Verteert f 2:10 [...]. Item aan W. de Haes voor den bijbel aende kercke tot Voorhout vereert, volgens sijne quitancie f 18'. ATH 1270. De rekening voor een 'Bibel met annotat. in sloten, met figuren' van De Haes is ook bewaard gebleven: ATH 444. De Bijbel die nu op de kansel van de Kleine Kerk in Voorhout ligt, is een andere: *Biblia, dat is: De gantsche H. Schrifture* (Den Haag: weduwe en erven Hillebrant Jacobsz van Wouw, [1649]).

182 Overzicht van de verkoop in de rekeningen van Thysius: ATH 449. Bij de verkoopprijs komt nog een aanzienlijk bedrag aan rente vanwege gespreide betaling over een periode van vier jaar.

183 ATH 434, p. 96: '1649, 6 marti, Op interest genomen de f 13920 [...] op reeck.

van de kinderen [...] welke aenneme interest van te geven tegen den 4 ½ pc. int jaer'; p. 99: 'Per Philips de Baccher, so veel hem hebbe doen afschrijven voor t' geen te kort quam op de 13920 tot betalinge van f 3000 gl. capitale Oost-indische Actie.' ATH 434.

184 Naschrift bij de eerste brief van Cornelis Wilmerdonck aan Johannes Thysius, 18 januari 1650. ATH 420. De zeepziederij 'De drie spiegels' was gevestigd op Keizersgracht 436.

185 Cornelis Wilmerdonck aan Johannes Thysius, 31 januari 1652. ATH 420.

186 Marcus du Tour aan Johannes Thysius, 6 juni 1652. ATH 417.

187 J. Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806* (Oxford 1995), 713-715.

188 Pieter Thijs aan Johannes Thysius, 26 januari 1652. ATH 414.

189 Pieter Thijs aan Johannes Thysius, februari en 30 maart 1652. ATH 414.

190 Cornelis Wilmerdonck aan Johannes Thysius, 12 januari 1652. ATH 420.

191 L. Petram, *De bakermat van de beurs. Hoe in zeventiende-eeuws Amsterdam de moderne aandelenhandel ontstond* (Amsterdam 2011), 54-57. Dat Thysius in termijncontracten handelde blijkt uit zijn correspondentie (meer dan honderd brieven hebben de handel geheel of gedeeltelijk tot onderwerp), uit zijn kasboek ATH 434, p. 102-105, en uit de bewaard gebleven termijncontracten ATH 451.

192 Een partij aandelen had een waarde van 500 pond Vlaams, ofwel f 3.000. Thysius kocht een partij tegen een koers van 526,5 procent en een halve partij tegen 521 procent.

193 Henrick Waningen, *Tresoor van 't Italiaens boeckhouden* (Amsterdam: Willem Jansz Stam, 1609). Volgens de rekening van de boekverkoper Wolter de Haes van 29 december 1640 aangekocht voor f 1:12. Niet in de bibliotheek bewaard gebleven. ATH 441. Zie ook ATH 434, p. 126.

194 Johannes Thysius aan Antonius Thysius jr., 7 februari 1648: 'Ad te dare volui maxime ut desiderium meum tibi exponerem, scire enim aveo quosque in familiam nostram penetraveris, an certi aliquod erueris an tandem brevi elaboraturus sis.' – 'Ik zou u graag mijn wens voorleggen, namelijk om te weten wat u over onze familie heeft uitgevonden, of u

iets dat zeker is gevonden heeft, of dat u het binnenkort gaat uitwerken.' Antwoord van Antonius Thysius jr. uit maart 1648: 'Quod ad familiam nostram attinet plus quam quadringentis annis sumus nobiles et documenta egregia apud nos habemus.' – 'Wat onze familie betreft: wij zijn meer dan vierhonderd jaar van adel en hebben hiervoor uitstekende bewijzen.' Beide brieven zijn gekopieerd in het brievenboek: ATH 424.

195 Thysius aan Nicolaes de Baccher, 31 oktober 1645: 'Vorders, also ick behoort hebbe toen ick 24 September op de hofstee was, [...] dat UE een figuer rinck hadde laten maecken waer in de figuer van een juffr. onder geschildert stont, welke ick so niet mis gesien hebbe. Maer wenschte te weten of het U wapen in staet of merck en wat soorte van steen het is, en hoe hooch van prijs die selve komt, en oock van het couleur.' ATH 423.

Nicolaes de Baccher aan Thysius, 21 november 1645: 'Wat aengaet mij rinck waer van UE schrijft, is in ghesneden ons grootvaders wapen, waer voor ick van snijden heb moeten betalen 12 gl. en voor het juffertie daer achter op te schilderen en van fassoens mede 12 gl. 12 st. Het steentie is root maer de naem is mij onbekent.' ATH 382. In het kasboek van Thysius staat over de ring: '1646, Dec. Een zapfir gekocht bij de Soest f 22; Van mijn wapen in te snijden en setten f 41'. ATH 434, p. 141.

196 'Noch een bohemische [oninge vuld] laten snijden (mijn broeder vereert) f 13': ATH 434, p. 141. Nogmaals, 7 maart 1649: 'Voor een steen gesneden met ons wapen en aen mijn broer vereert om in een ring te setten f 13': ATH 434, p. 255.

197 'Mijn wapen met rollen (van nicht Snellius)': ATH 434, p. 150. 't'Wapen van vader en moeder in hout gesneden (van nicht Snellius)': ATH 434, p. 164. Beide zijn in het kasboek vermeld zonder aanschafprijs. De 'rollen' zijn naamlijsten van voorouders en familieleden.

198 Nicolaes de Baccher aan Johannes Thysius, 24 november 1648: 'Terwijl ick van cousin verstaen hebbe UE inclinatie tot het paert van Mons. vander Gracht, het welck vercocht is aen Mons. Wormskerck, die het tenemael niet en dient want hij geen ruijter is om soo een coura-

gieus paert te bereijden, waer door hij de coop in crackeel soeckt te smeyten.' ATH 382. Antwoord van Johannes Thysius, 1 december 1648: 'Doch wat aengaet het paert waer van gij mij bericht, en hebbe niet veel sins in also het graeu is, en dat haeijr niet en soecke.' ATH 424. 'Gekocht van ritmeester Pelnits een bruijn loper-tjen met een graeuw leere saeltjen en toom te samen f 200'. ATH 434, p. 276.

199 Kasboek 13 april 1651: 'Gekocht een paert uut de stal van sijn hoocheijt, genaemt kleijn blauw pooltje, a f 655 bloot, met een rijxd. halstergelt en een st. van de gl. somma f 690: 5', (met 'een st[uiver] van de g[u]lden' wordt bedoeld het opgeld van vijf procent). ATH 434, p. 276; mei 1652: 'Een schilderij van een Pools paert gekocht in de vendu van sijn Hoocheijt, met de knecht. Beyde geschildert bij een discipel van Wouwerman f 14, dewelque vereert aen nicht du Tour'. ATH 434, p. 144. Het schilderij kon niet worden geïdentificeerd.

200 Kasboek 20 april 1651: 'Noch geruijlt mijn bruijn loper-tjen van f 200 gl tegen een graeutjen [...], toegegeven [...] f 87: 5'. ATH 434, p. 276.

201 Kasboek 8 augustus 1653 'Aen gout uutgenomen tot betalinge van een paert f 900'. ATH 434, p. 33.

202 In de 'Notitie van den Ordinarischen uutgift' is het totaal van zijn uitgaven aan paarden, tuig en onderhoud f 3.869, de rubrieken 'paert en onkosten' (p. 276) en 'peerde tuijch en tomen, trensens, en halsters, salen en kleeden' (p. 208) bedragen tesamen f 2.589.

203 René Baret, *Traicté des chevaulx* (Parijs: Sebastien Piquet, 1645); sign. Thysia 942. De waarde van het boek is door Thysius vastgesteld op f 0:10. ATH 434, p. 111.

204 'J'avois dessein si j'estois passé par la Hollande de le monter tout de neuf en recoignissance de ce que j'y ay joué, a fin que vous l'eussiez peu tousjours present a quelque amy qui en joue.' – 'Ik was van plan, als ik over Holland had gereisd, om de luit helemaal opnieuw te besnaren uit erkentelijkheid dat ik er op heb mogen spelen, opdat je hem altijd gereed zou hebben voor enig vriend die luit speelt'. ATH 396.

205 Burgers en Grijp (red.), *Het luitboek van Thysius*, 48-49.

206 Ibidem, 49-51.
 207 ATH 434, p. 152.
 208 ATH 434, p. 127.
 209 Johannes Thysius aan Mr. Cousijn, 11 februari 1652: 'het bevalt me enorm, ik laat niet na om het in mijn kast als een vader te bewaken, om elke dag de prachtige aanblik tot mij te nemen die onze wensen zo onovertroffen weergeeft'. ATH 424.
 210 Waarschijnlijk gaat het hier om Willem van der Meulen (1631-1690), een achterneef van Constantijn L'Empereur, kleinzoon van zijn oom Andries van der Meulen en Susanna de Malapert.
 211 Willem van der Meulen aan Johannes Thysius, 9 oktober 1651. ATH 422.
 212 Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven*, 327.
 213 Een ons is 33,88 gram, een engels 1,54 gram. Het totale gewicht van de beddenpan komt daarmee op 1266,08 gram massief zilver; vgl. J.M. Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1982). 'Noch voor betalinge van silverwerck, teweten en silvere betpan vereert aen nicht du Tour f 145'. ATH 434, p. 31. Lauwerens Ravens (1602-1685) aan Johannes Thysius, 3 maart 1653: 'Sende uwe Ed. de bestemde beddepan seer net gemaect op beste fatson, twijfele niet sal uwe Ed. wel behagen. Weijgt 41 onse, 5 engen, als uwe Ed. meer mochte van doen hebben gelijeft mij te gebijeden'. ATH 422.
 214 Daarvan was de kostbaarste 'Een goude keten wegende twee marck der tien engels, en 3 quart', ofwel meer dan 500 gram, met een waarde van f 633: 12: 8. 'Notitie van enige ketenen en braseletten'. ATH 434, p. 137. 'Potpenninghen oft verscheijden specien en munten van gout en silver'. ATH 434, p. 140.
 215 Bij de beschrijving van de munten staat dat ze zich in 'laeijen' bevonden. Voor het zilverwerk werd aangeschaft: '1 silverkastjen voor met een glaese raem gekost f 22:10'. ATH 434, p. 164.
 216 L. van Beurden, *Over mode en mensen. Tien eeuwen kostuumgeschiedenis* (Nijmegen 1984), 92-94; I. Groeneweg, 'Men's fashion ca 1660. Some historical facts concerning the introduction of the Rhingrave, Innocent and Justaucorps', in: J. Pietsch en A. Jolly (red.), *Netherlandish*

fashion in the seventeenth century (Riggisberg 2012), 88-92.
 217 Volgens de volgende rubrieken in het kasboek: 'Register van kleeren, uutgetrocken wat ijder gekost heeft' (p. 192); 'Notitie van de lakenverkoper en kleermaecker' (p. 196); 'Hoedekramer' (p. 212); 'Schoenmaecker' (p. 230); 'Notitie van het gekochte lijwaet, en naijen' (p. 240); bedragen tezamen f 6199. ATH 434.
 218 Erfgoed Leiden en Omstreken, SA 1574-1816, inv. nr. 6613. Bonboek eerste register, Papengracht Westzijde: Over 't Hof fol. 448-456. Het huis staat op fol. 454.
 219 Ook na de dood van de weduwe van Constantijn L'Empereur in 1652 bleef Thysius 'montkosten' betalen, f 175 per kwartaal, waarschijnlijk aan Sara L'Empereur, de nieuwe eigenaar van het huis. De laatste betaling is van augustus 1653. ATH 434, de pagina tussen p. 253 en p. 254.
 220 ATH 434, p. 1: 'Register van 't Alpha-bet'.
 221 D. Haks, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de- eeuwse gezinsleven* (Assen 1982), 15-16; Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven*, 121.
 222 Nicolaes de Baccher aan Johannes Thysius, 14 september 1652. ATH 382.
 223 'Wees ervan verzekerd dat uw buitengewone kwaliteiten mij zo toegewijd aan u hebben gemaakt, als niemand anders ooit zal kunnen doen.' Johannes Thysius aan Sara L'Empereur, 21 augustus 1647. ATH 424.
 224 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 5 juli 1650. ATH 396.
 225 Het testament: ATH 10.
 226 Haks, *Huwelijk en gezin in Holland*, 88-96. De Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche rechts-geleerdheid*, boek III, dl. 35: 'Ende werd meest door heel Holland ghebruickt, dat die een jonghe dochter ontmaegt, haer moet trouwen, ofte voor de ontmaegding betering daer voeren doen in geld, nae beider gelegentheid: ende indien sy is bevrucht, moet oock de kraem-kosten betalen. De kinderen buiten echt geteelt zijnde, moeten onderhouden werden tot gemeene kosten van vader ende moeder, indien sy beide daer toe middelen ofte bequaemheid hebben: anders is een van beide gehouden in 't geheel'.

227 Hij werd op 8 oktober in de Pieterskerk te Leiden begraven. Zie: Blok, 'De Bibliotheca Thysiana te Leiden', 54.
 228 Het testament: ATH 10.
 229 Marcus du Tour en Sara L'Empereur kregen in totaal zes kinderen, waarvan er drie de volwassen leeftijd niet hebben bereikt. Hun zoontje overleed op 28 januari 1653, kort voor zijn eerste verjaardag, aan koorts, waarschijnlijk vanwege doorbrekende tandjes. Marcus du Tour aan Johannes Thysius, 31 januari 1653: 'Het heeft Godt almachtich gelieft mijn soontien gedurende mijn afwesen uijt dese werelt te verlossen en in sijn ewich rijck te halen. UE kan oordelen hoe mij dese droeviegen toeval raect'. ATH 417.
 230 Ca. 21 hectare. Documenten die betrekking hebben op dit stuk land, met een ingekleurde kaart van het gebied gemaakt door de landmeter Pieter Floris van der Sallem, bevinden zich in het archief. De filoloog en historicus Petrus Scriverius bezat enkele aangrenzende percelen. ATH 24-41. Voor de op het land gelegen boerderij 'Martinahoeve' (nu Treubstraat 7 in Voorschoten), zie C. Scheffer en R. Van Lit, *Boerenerfgoed. Het boerderijenboek van Voorschoten en Wassenaar* (Hollandsche Rading 2006), 250-251.
 231 Dat is tot op heden gelukt.
 232 Uit de 'Eijsch van mijne Moederlijcke en Grootmoederl. Goederen uut den gemene sterfhuijse van sal. Antoni Thijs.' ATH 372.
 233 Zie voor de inhoud van het archief: *Inventaris van de archieven van de Bibliotheca Thysiana en van leden van de familie Thijs en aanverwante families*. Collectiebeschrijving gemaakt door Arend Pietersma (raadpleegbaar via de Digital Special Collections van de Leidse Universiteitsbibliotheek, zoekterm 'ubl207').

🌀 2 [p. 85]

1 De lijst van boeken uit het bezit van Anthoni Thijs met het opschrift 'Spacificatie van de Boecken die mij onder seker getal ter hant gestelt sijn [...]', genummerd 137 tot en met 216: ATH 431. Volgens de 'Stucken overgelevert op de

comparitie onder 18 Januari 1653, tussen Johan Thysius en Christoffel Thijs' erfde Thysius niet de complete bibliotheek van zijn vader, maar alleen 'de 73 boecken in 8°, 2 in 4° (begonnede 137, van hem selven genombreert)' die in slechte staat verkeerden. De mooiste hield Christoffel zelf 'waeronder Dodoneus, Atlas etc.' ATH 1276.

2 Drie edities gemaakt door Constantijn L'Empereur die voorkomen op deze lijst bevatten een opdracht van hem aan Anthoni Thijs: *Paraphrasis Dn. Iosephi Iachiadae in Daniele, cum versione, & annotationibus Constantini L'Empereur ab Opyyck* (Amsterdam: Johannes Janssonius en Willem Christiaansz van der Boxe, 1633); sign. Thysia 114. 'Praestantissimo viro D. Antonio Tysio affini suo dilectissimo de se optimè merito, ideoque assidue colendo, d.d. author'. – 'Een gift van de auteur voor zijn meest geliefde familielid, de vooraanstaande heer Antoni Thijs, die uitstekende verdiensten heeft en daarom voortdurend geëerd moet worden'.

D. Isaaci Abrabanielis & R. Mosis Alschechi comment. in Esaiæ prophetiam 30. cum additamento eorum quae R. Simeon è veterum dictis collegit (Leiden, Abraham en Bonaventura Elzevier, 1631); sign. Thysia 176. 'Viro praestantissimo D. Antonio Tysio affini suo dilectissimo et sibi multis nominibus observando d.d. author'. (Identiek aan de opdracht in Thysia 114).

Mosis Kimchi Odoiporia ad scientiam, cum expositione doctoris Eliae. Item introductio D. Benjamin F. D. Judae (Leiden: Abraham en Bonaventura Elzevier, 1631); sign. Thysia 175. 'Viro praestantissimo Antonio Tysio affini suo dilectissimo et sibi multis nominibus observando, d.d. author'. – 'Een gift van de auteur voor zijn meest geliefde familielid, de vooraanstaande heer Anthoni Thijs, die hij met veel titels moet eren'.

Daarnaast bevat de lijst nog een boek met een opdracht van de auteur Jeremias Hoelzlin aan Anthoni Thijs. Hoelzlin was hoogleraar Grieks aan de Leidse universiteit van 1632 tot zijn dood in 1641. Hij was vanwege de oorlog uit Duitsland gevlucht en heeft waarschijnlijk hulp gekregen van de familie Thijs toen hij zich in de Republiek vestigde. Jeremias Hoelzlin, *Davidis regis et prophetae psalorum*

paraphrasis epica nova (Leiden: Abraham en Bonaventura Elzevier, 1630); sign. Thysia 51. 'Spectatissimo et integerrimo viro, Dn[o]. Antonio Thysio, civi et mercatori Amstelrodamensi primario, Hunc studiorum suorum proventum, Animi memoris gratiaque argumentum, Non sine voto anni meuntis felicissimè exigendi, Dono mittit, pr. Kl. Jan. A. 1631, Autor'. – 'De auteur zendt op 31 december 1630 aan de zeer geachte en eerbare heer Antoni Thijs, vooraanstaand burger en koopman te Amsterdam, als gift deze vrucht van zijn studiën.' En er is een boek met het ex libris van Pieter Belten, de schoonvader van Anthoni: Caius Sallustius Crispus, *Opera omnia* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1594); sign. Thysia 445.

3 Voor het eerste boek, zie hoofdstuk 1, p. 25 en aldaar noot 21 en 22. De andere twee boeken zijn niet in de bibliotheek bewaard gebleven, maar volgens het kasboek (ATH 434, p. 111) gaat het om een 'Catechesio Ursini', ofwel *Catechesis religionis christianae* (eerste editie Heidelberg: Schirat, 1563) en de door L'Empereur zelf uitgegeven *Itinerarium Benjaminis* (Leiden: Officina Elzeviriana, 1633). L'Empereur beantwoordde de nieuwjaarsbrief die hij in 1633 van Thysius kreeg pas op 3 juni van dat jaar, en schreef hem 'Crede mihi, quae postea nauseam portent, hac aetate cum desiderio tractari possunt, ideoque temporis habenda ratio.' – 'Geloof mij, wat later misselijkheid veroorzaakt, kan op deze leeftijd met plezier worden aangepakt, en dus moet worden rekening gehouden met wat past bij deze tijd.' ATH 390.

4 Over dichtkunst in het onderwijs aan de Latijnse school: P.N.M. Bot, *Humanisme en onderwijs in Nederland* (Utrecht 1955), 163–165.

5 ATH 425.

6 Urim et Thumim. o.a. Exodus 28:30.

7 Afkomstig uit de *Adagia* van Erasmus: 'Spartam suam ornare'.

8 Vertaling door Jeanine de Landtsheer.

9 'Cataloge van alle mijn boecken, en elck sijn prijs'. ATH 434, p. 112. Deze lijst eindigt op p. 127. Op p. 111 heeft Thysius de boeken die hij cadeau kreeg genoteerd: 'Libri mihi dono dati, quorum caeteris pretium non adnumero, sed compensa-

tionem cum iis instituo qui a me dantur.' – 'Boeken die aan mij ten geschenke zijn gegeven, waarvan ik de waarde niet optel bij de rest, maar ik noem de compensatie ervoor van de boeken die door mij zijn gegeven [als betuiging van dankbaarheid].' De lijst is voortgezet op p. 318–344.

10 Zoeteman, *De studentenpopulatie van de Leidse universiteit, 1575–1812*, 106.

11 E. Hulshoff-Pol, 'The first century of Leiden university library', in: Th. Lunsingh Scheurleer en G.H.M. Posthumus Meyjes (red.), *Leiden university in the seventeenth century. An exchange in learning* (Leiden 1975), 394–460; C. Berkvens-Stevelinck, *Magna Commoditas*, 67–82.

12 Van Rooden, *Theology, biblical scholarship and rabbinical studies in the seventeenth century*, 202. Deze vrienden van L'Empereur waren op een zeker moment in dienst van de universiteit, Claude Saumaise met een eervolle aanstelling zonder onderwijsverplichting, Rivet en Spanheim als hoogleraar theologie. Otterspeer, *Groepsportret met dame*, 291, 283, 331.

13 Johannes Erpenius en Thysius waren leeftijdsgenoten, en studeerden beiden rechten in Leiden. Erpenius werd regent in Monnickendam. Er is geen correspondentie bewaard, maar zijn naam valt geregeld in de brieven die Thysius en Job Ludolf uitwisselden. Behalve zijn beroep is weinig bekend van Hieronymus de Backere. Thysius heeft hem een paar beleefdheidsbrieven gestuurd tijdens zijn Grand Tour, en er is een brief van De Backere van 15 februari 1650 (ATH 422) die gaat over de knecht die Thysius overweegt in dienst te nemen. Maar desondanks heeft Thysius een lofdicht geschreven over De Backere, bij gelegenheid van zijn promotie: *Ad doctissimum juvenem, & amicum integerrimum D. Hieronymum de Backere, cum summa laude jurisconsultorum ordini infereretur* (Leiden: Willem van der Boxe, 1646). Dit is het enige geschrift van Thysius dat ooit is gedrukt.

14 Voor de titels van bewaard gebleven veilingcatalogi, zie *Book Sales Catalogues Online*. Over veilingen volgt meer in de tweede helft van dit hoofdstuk.

15 H. de la Fontaine-Verwey, 'La bibliophilie aux Pays-Bas', in: *Deuxième*

congrès international de bibliophilie, Paris, 28 septembre-3 octobre 1961. Actes et communications (Paris 1963), 88.

- 16 M. Keblusek, “Heerlijke boeken voor de hertog”. Hertog August en de verkoop van de bibliotheek van Adriaan Pauw’, in: *De Boekenwereld*, 2 (1993), 71-72. H. de la Fontaine-Verwey, ‘Adriaan Pauw en zijn bibliotheek’, in: *Boek, bibliotheek en geesteswetenschappen*. Opstellen door vrienden en collega’s van dr. C. Reedijk geschreven ter gelegenheid van zijn aftreden als bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek te ‘s-Gravenhage (Hilversum 1986), 103-113. H. Krol, ‘Adriaan Pauw als verzamelaar van wapens, kunst en boeken; de Bibliotheca Heemstediana’, in: H.W.J. de Boer, H. Bruch en H. Krol, *Adriaan Pauw (1585-1653)*. Staatsman en ambachtsheer (Heemstede 1985), 71-86.
- 17 Overgenomen uit: Krol, ‘Adriaan Pauw als verzamelaar van wapens, kunst en boeken; de Bibliotheca Heemstediana’, 85. Het pamflet is aanwezig in de collectie van de Bibliotheca Thysiana: Thyspf6060.
- 18 B. de Graaf, ‘De bibliotheca Heinsiana’, in: *Folium*, 5 (1957), 46-48; zie ook ‘Naschrift’ en ‘Nog iets over de Bibliotheca Heinsiana’, *ibid.*, 56-57 en 139-149.
- 19 A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, 12 dln. (Haarlem 1852-1878), dl. 8, eerste stuk, 439-443.
- 20 M.H. Hoeflich, ‘Bibliography in the seventeenth century. J.G. Graevius’s lectures’, in: *The Library*, 32 (1977), 144-145.
- 21 Hugo de Groot, *Inleidinge tot de Hollandse rechts-geleerdheid*, boek II, achtendiende deel: ‘Maar daar zyn eenige, die men niet alleen mag, maar ook moet erfgenaam stellen, namelijk kinderen, ouders, broeders en zusters. [...] Maar een kind voorbygegaan zynde, of onterfd, vermag de gantsche erflying te niete doen’.
- 22 Thysius aan Ludolf, 28 september 1651: ‘Maistre des Contes Generales a receu la charge de Pensionnaire d’Hollande, de la place de Mr Cats.’ – ‘De meester van de generale rekening is benoemd tot raadpensionaris van Holland, in de plaats van de heer Cats’. Thysius aan Ludolf, 24 januari 1652: ‘Mads. Fassin de Breme, réputée pour la plus riche d’Amsterdam, [s’est mariée] avec le fils

de Mr Pauw, Plenipotentiaire a Munster et acteur Pensionnaire d’Hollande. Son autre fils se marie aussi avec la veuve de feu Mr Musch, Griffier des Estats Generaux.’ – ‘Juffrouw Fassin van Bremen, die bekend staat als de rijkste van Amsterdam, [is getrouwd] met de zoon van de heer Pauw, plenipotentiaris in Munster en raadpensionaris van Holland. Zijn andere zoon is ook getrouwd, met de weduwe van wijlen de heer Musch, griffier van de Staten Generaal.’ ATH 424.

- 23 Thysius aan Nicolaas Heinsius (in het Frans), 24 augustus 1650. ATH 424. Het origineel van de brief is ook bewaard gebleven: UB Leiden BPL 1923. Antwoord van Nicolaas Heinsius aan Thysius (in het Nederlands), 7 oktober 1650. ATH 422.
- 24 Internationaal waren die voorbeelden er wel, hoewel op grotere schaal opgezet dan de Bibliotheca Thysiana. Meer hierover in hoofdstuk 4.
- 25 G.D. Hobson, ‘Et Amicorum’, in: *The Library*, 5e reeks, 4 (1949), 87-99.
- 26 C. Coppens, ‘Et amicorum: not just for friends’, in: J. Papy en D. Sacré (red.), *Syntagmatia. Essays on Neo-Latin literature in honour of Monique Mund-Dopchie and Gilbert Tournoy* (Leuven 2009), 10, 17.
- 27 Publius Ovidius Naso, *Metamorphoses*. MS 15e eeuw; sign. Thysia 1674. Inscriptie: ‘Ovidii Nasonis Metamorphosis. Joannes Thysii et amicorum’. Gekocht voor f 12 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius op 17 augustus 1635. ATH 434, p. 113. Caius Sallustius Crispus, *Historiae Romanae principis* (Neurenberg: Paulus Kauffman, 1599); sign. Thysia 444. Inscriptie ‘Joannis Thysy & Amicorum’. Gekocht voor f 0:13 op de veiling van de boeken van Johannes L’Empereur. ATH 434, p. 116.
- 28 ‘Jacobi Thysii Belga & amicorum’, inscriptie in: Alexander Guagninus, *Rerum Polonicarum tomi tres* (Frankfurt am Main: Sigismund Feierabend, 1584); sign. Thysia 514. Gekocht voor f 1:10 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius op 17 augustus 1635. ATH 434, p. 114.
- 29 ATH 431.
- 30 Het testament: ATH 10.
- 31 Lunsingh Scheurleer e.a., *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, dl. 4b,

530-531. *Nederland’s adelsboek*, 45 (Den Haag 1952), 413-414.

- 32 Marcus du Tour heeft tijdens zijn studie driemaal een disputatie in de metaphysica verdedigd, waarvan tweemaal onder leiding van de anti-cartesiaanse hoogleraar Paulus Voetius (1619-1667). De *Disputatio metaphysica tertia de causis* was gericht tegen de filosofie van Descartes, en geschreven door Voet zelf – zo blijkt uit de tekst en uit de reactie van Descartes. Marcus du Tour was ten tijde van deze disputatie in maart 1642 negentien jaar oud, en moet een bijzonder veelbelovende student zijn geweest. De disputaties zijn gepubliceerd: *Disputatio metaphysica tertia, de causis. Quam, favente Deo Opt. Max. sub praesidio, D. Pauli Voet, L.A.M. & metaphysices in almâ Ultrajectinâ professoris. Publicè tueri conabitur, [...] Ad diem 19. Mart. hora secunda pomeridiana* (Utrecht: Gillis Roman, 1642); sign. Thysia 1436:36. *Disputationum historicarum ad textum Herodiani, quarta, quam favente Deo Opt. Max. sub praesidio D. Pauli Voet, L.A.M. & metaphysices in almâ academiâ ultrajectinâ professoris, publicè tueri conabitur, [...] Ad diem 18. decemb. horâ 2. pomeridianâ* (Utrecht: Gillis Roman, 1641); sign. Thysia 1436:37. *Disputatio politica de optimo statu reipublicae, quam [...] sub praesidio [...] D. Danielis Berckringeri, [...] publice defendere conabitur Marcus Du Tour [...]* (Utrecht: Gillis Roman, 1641); sign. Thysia 1436:42. Zie: M.J.A.M. Ahsmann, *Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Utrechtse universiteit tot 1811* (Amsterdam 1984), 142.
- 33 Lunsingh Scheurleer e.a., *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, dl. 3a, 82.
- 34 G.H.M. Posthumus Meyjes, *Geschiedenis van het Waalse College te Leiden. 1606-1699. Tevens een bijdrage tot de vroegste geschiedenis van het fonds Hallet* (Leiden 1975), 57.
- 35 *Ibidem*, 111-114.
- 36 Een uitgebreide analyse van het ontwerp in: J.J. Terwen, ‘De architectuur van het Hollands classicisme in Leiden’, in: Th. Lunsingh Scheurleer, C.W. Fock, A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht* (Leiden 1986-1992), dl. 2, 5-10. Zie ook: Steenmeijer, *Tot cieraet ende aensien deser stede*, 238-241.
- 37 Berkvens-Stevelinck, *Magna Commoditas*, 42-43, 87.

- 38 J.W. Clark, *The care of books. An essay on the development of libraries and their fittings, from the earliest times to the end of the eighteenth century* (Cambridge 1901), 265-275.
- 39 Over de bouw van de Bibliotheca Thysiana: Lunsingh Scheurleer e.a., *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*, dl. 3a, 73-107, m.n. 80-88; Van Oerle, 'De bouwgeschiedenis van de Thysius bibliotheek aan het Rapenburg', 170-179.
- 40 'in dit Boecken staen vervat de reeckeningen vande administratie nopende het opbouwen van een hujs om de Bibliothec van de heer Jan Thisius te hujsvesten volgens sijn uijterste wille'. ATH 15.
- 41 Een rozenobel is een oude, oorspronkelijk Engelse gouden munt (1465-1625), met een waarde van ongeveer f 10, die in de tweede helft van de zeventiende eeuw in onbruik is geraakt.
- 42 ATH 15.
- 43 Het gaat om kopieën (want: postuum geschilderd) van bestaande portretten die waarschijnlijk in familiebezit zijn gebleven. Alleen het schilderij van Johannes Thysius zelf hangt nog altijd in de Bibliotheca Thysiana. Het is niet zeker wie het origineel heeft gemaakt, maar Thysius had zijn portret naar eigen zeggen in 1644 laten schilderen door David Baudringien (ca. 1581-1650) ('Mijn conterfeijtsel half door Baudringieren [doorgestreept] f 69'), en hij bezat in ieder geval ook een portret van Constantijn L'Empereur ('Conterfeijtsel van Constantinus L'Empereur f 18:10 [kantlijn:] 1651 verlijst'). Jan de Vos had al eerder kopieën gemaakt van portretten van zijn ouders en grootouders, en hij had in 1650 eveneens in opdracht van Thysius Pieter en Levina op doek mogen vastleggen. ATH 434, p. 148. Zie hierover: C.W. Fock en R.E.O. Ekkart, 'Johannes de Vos, verwarring over vier Leidse schilders', in: *Leids jaarboekje*, 78 (1986), 53-76.
- 44 ATH 15. Het gaat niet over de Franciscus de Heger die tussen 1631 en 1645 in Leiden als boekverkoper werkzaam was. Hij overleed in 1653. Misschien wordt hier zijn zoon bedoeld.
- 45 Brief, geplakt in de oudst bewaarde catalogus van de Bibliotheca Thysiana; sign. Thysia 258.
- 46 *Catalogus bibliothecae nobilissimi p.m. viri-juvenis D. Joannis Thysii, institutae in perpetuum sui memoriam & usum posterorum* (Leiden: Arnold Doude, 1677). In de Bibliotheca Thysiana bevinden zich vier exemplaren, signaturen: Thysia 259 I-IV.
- 47 De opvallendste verandering is geen verbetering: de twee titels die in de catalogus van 1677 onder *Libri juridici in folio* nrs. 3 en 4 apart worden vermeld, zijn samengebonden in een convaluut, die in de gedrukte kopij wel correct onder één nummer staat genoteerd. De boeken zijn ingebonden in een vroeg zeventiende-eeuwse Duitse band die niet anders dan in deze vorm door Thysius gekocht kan zijn. Sign. Thysia 364.
- 48 ATH 15.
- 49 Erfgoed Leiden en Omstreken, GA, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 6613, fol. 454. De koper was Petrus Agache, predikant van de Waalse kerk.
- 50 ATH 246 en 1335.
- 51 Titels waarvan zeker is dat ze tot de oorspronkelijke collectie behoren, zijn door Thysius zelf als aankopen geregistreerd; zie de volgende paragraaf over het kasboek.
- 52 'Acte waarbij Marcus du Tour tot curator legati Thysii substitueert Wouter van Lantschot, sijn neev, tot dat bekome een bekwaame soon of schoonzoon', 19 december 1671. ATH 210. Van Lanschot was getrouwd met Constantia Johanna L'Empereur (een nicht van Sara). Na haar dood in 1672 zou hij hertrouwen met Justina Catharina du Tour, de oudste dochter van Marcus du Tour en Sara L'Empereur.
- 53 'Taxatie gedaen over de Boecken van de Bibliothec van zal. de Heer Joannes Thysius, aengekocht naer des selfs dood door de Heer Marc du Tour: en de selve gepriseert by Aernoud Doude, Boeckverkoper dese Stede Leyden.' ATH 246.
- 54 ATH 462.
- 55 Zie Bijlage catalogus 1668.
- 56 Zie hoofdstuk 1, p. 76.
- 57 Respectievelijk ATH 452 en 455.
- 58 Thysius heeft hun namen in de kantlijn geschreven bij de genoemde boektitels (ATH 434, p. 118, 124 en 126). Welke edities Thysius bezat is onbekend, de boeken bevinden zich vanzelfsprekend niet in de bibliotheek.
- 59 'Catalogus Librorum Oxoniensis'. ATH 434, p. 324. 'Catalogus Bibliotheca Botleiana cum App.' ATH 434, p. 334. Thomas James, *Catalogus universalis librorum in Bibliotheca Bodleiana omnium librorum, linguarum, & scientiarum genere refertissimá, sic compositus* (Oxford: John Lichfield, 1620); sign. Thysia 1409; Thomas James, *Appendix ad catalogum librorum in bibliotheca Bodleiana, qui prodiit anno Domini 1620* (Oxford: John Lichfield, 1635); sign. Thysia 1410.
- 60 Dat aantal is als volgt vastgesteld: 3.200 titels gekocht volgens het kasboek, plus 300 titels gekocht die niet in het kasboek zijn geregistreerd, samen 3.500. De eerste catalogus bevat zo'n 2.600 titels: dus er is een verschil van 900.
- 61 Gérard de Thibault, *Académie de l'espée [...] ou se demonstrent par reigles mathematiques sur le fondement d'un cercle mysterieux la theorie et pratique des vrais et iusqu'a present incognus secrets du maniemet des armes a pied et a cheval* (Leiden: Abraham en Bonaventura Elsevier voor de auteur, 1626-30); sign. Thysia 2422. ATH 434, p. 324.
- 62 Anthony van Dyck, *Icones principum virorum doctorum pictorum chalcographorum statuariorum nec non amatorum pictoriae artis numero centum [...] ad vivum expressae eiusque sumptibus aeri incisae* (Antwerpen: Gillis Hendricx, 1646); sign. Thysia 2423. ATH 434, p. 336.
- 63 Op het schutblad achter in het boek is 'Constanter' ('standvastig') geschreven, een motto dat door Constantijn Huygens als *ex libris* werd gebruikt. Naar het oordeel van Ad Leerintveld, die het onderzoek naar boeken uit de bibliotheek van Huygens heeft geïnitieerd, gaat het in dit geval niet om een inscriptie van Constantijn Huygens. Zie ook: A. Leerintveld, 'Ex libris: "Constanter." Boeken uit de bibliotheek van Constantijn Huygens', in: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 16 (2009), 151-176. Voor de huidige stand van zaken in het onderzoek: www.leidenuniv.nl/fsw/verduin/constanter.
- 64 Over de prentencollectie: Schaeps, 'Prenten uit de Bibliotheca Thysiana'. Een deel van de prentencollectie van de Bibliotheca Thysiana wordt bewaard in het prentenkabinet, raadpleegbaar via de Digital Special Collections van de Leidse Universiteitsbibliotheek, zoek-

term 'ubl216'. De prenten uit de collectie hebben een signatuur met prefix PK-*Thysiana*.

65 ATH 395.

66 E. Thomson, 'Le travail du diplomate et la diffusion des idées politiques à l'époque moderne: la Fronde vue par le résident suédois Schering Rosenhane (1648-1649)', in: *Histoire, économie et société*, 29 (2010), 22-23.

67 F.F. Blok, *Isaac Vossius en zijn kring. Zijn leven tot zijn afscheid van koningin Christina van Zweden 1618-1655* (Groningen 1999), 287.

68 Ibidem, 275, 281.

69 'Zo zeker als u mij genoegen gedaan hebt door me over die heerlijke vlezten te schrijven, is mijn hoop dat u niet zult verzuimen mij ook eens over de mooiste bibliotheken van Zweden te berichten. Want de mens houdt, zoals men zegt, van verandering en verandert iedere zeven jaar. Momenteel is voor mij het zaligst om over een kamer te beschikken, gevuld met de mooiste edities, geschreven door de beste auteurs op het gebied van de geschiedenis, de oudheid danwel de wiskunde.' ATH 424. De twee brieven zijn gepubliceerd onder de titel *D'avoir une chambre garnie de plus belles éditions. Uit de correspondentie van Johannes Thysius, E.V.M. Mourits (red.) en G.H.M. Posthumus Meyjes (vert.)* (Leiden 2001).

70 'ik laat graag een goede maaltijd staan voor een goed boek.'

71 'want ik ga tegenwoordig, tot in het ziekelijke toe, overal heen waar maar een mooie veiling gehouden wordt.'

72 J.A. Gruys en J. Bos (red.), *Adresboek. Nederlandse drukkers en boekverkopers tot 1700* (Den Haag 1999); J.A. Gruys en C. de Wolf, *Thesaurus 1473-1800. Nederlandse boekdrukkers en boekverkopers: met plaatsen en jaren van werkzaamheid* (Nieuwkoop 1989).

73 Van Selm, *Een menigthe treffelijke boecken*, 32-33.

74 P.G. Hoftijzer, 'Veilig achter Minerva's schild. Het Leidse boek in de zeventiende en achttiende eeuw', in: A.Th. Bouwman, B.P.M. Dongelmans, P.G. Hoftijzer, E. van der Vlist en C. Vogelaar, *Stad van boeken. Handschrift en druk in Leiden 1260-2000* (Leiden 2008), dl. 2, 202-203, 226-227.

75 Van Selm, *Een menigthe treffelijke boecken*, 40-46.

76 De vroegst bekende veilingcatalogus is die van een deel van de bibliotheek van Marnix van Sint Aldegonde uit 1599, wiens boeken op 6 juli in Leiden werden geveild door Louis (I) Elzevier.

77 Van Selm, *Een menigthe treffelijke boecken*, 93-98.

78 Meer informatie over de aangehaalde voorbeelden volgt in de volgende paragraaf.

79 M. Keblusek, *Boeken in de hofstad. Haagse boekcultuur in de Gouden Eeuw* (Hilversum 1999), 114-115.

80 Dit aantal is gebaseerd op de consenten die verleend werden voor het houden van veilingen, zoals vastgelegd in de gerechtsdagboeken van de stad Leiden (76 in totaal). Voor elke veiling waarvan een catalogus bewaard is gebleven is een consent terug te vinden, behalve voor die van de boeken van Johannes de Laet (gehouden op 27 april 1650) – de 77ste veiling. Ik neem aan dat er bovendien consent is aangevraagd voor twee anonieme veilingen waarvan een catalogus bekend is (bij Lopez de Haro op 28 april 1649, en bij Hackius op 15 januari 1653), maar er kan niet worden vastgesteld wanneer of door wie het gebeurd is, aangezien de veilinghouder niet altijd wordt vermeld. De gegevens uit de gerechtsdagboeken van de stad Leiden zijn mij ter beschikking gesteld door Paul Hoftijzer.

81 Keblusek, *Boeken in de hofstad*, 82. Keblusek noemt op basis van het voorlopige bestand van de *Book Sales Catalogues* een aantal van 25 veilingen over de periode 1641-1650, en sindsdien zijn er geen Haagse veilingcatalogi voor deze periode aan de lijst toegevoegd.

82 Zie Bijlage veilingen.

83 Het zijn er ongetwijfeld meer, maar aangezien Thysius bij de titels in zijn kasboek na april 1650 niet meer heeft genoteerd wat de herkomst is, wordt het lastig om vast te stellen welk gedeelte van het ongeannoteerde deel van het kasboek correspondeert met een bepaalde veiling.

84 Christoffel Thijs aan Antonius Thysius, 23 maart 1634. ATH 1267.

85 '22 Sept. 1634. Mathias Triruffius wonende tot Cassel in 't Lant van Hessen getrouwt hebbende Sophia Thysia die een

dochter ende erfgenaem was van Doctor Jacobus Thysius Za., in zijn leven gewoon hebbende tot Cassel dewelcke verclaerde en bekende by desen dat hij C[omparant] in de voorsz. qualite in den jaere XVI dertich voorleden gebracht heeft ten huysen van d Heer Prof. Antony Thysius zeeckere bibliotheeckboucken van wylen den voorn. Jacobus Thysius zijn C[omparan]ts. schoonvader. Ende dat hy dzelve bibliotheeck van boucken ten behouwe van voorsz. professor Thysius, Item Joffrou Magdalena Thysia desselfs zuster ende Antheunes Thys coopman tot Amsterdam haar neve specialicken verbonden en verpant heeft eerst voer zoedanigen some van penningen als dezelve Anthoni Thysius ende zyne zuster mitsgaders den voorn. Anth. Thys haere neve aen den voorn. Za. Jacobus Thysius ten achteren waren. (Protestatie Notaris Paets, Leiden).' Geciteerd uit: A.J. Servaas van Rooyen, 'Familienamen en familiebijzonderheden S en Z', in: *De Nederlandsche leeuw*, 29 (1911), 9. Origineel: Erfgoed Leiden en Omstreken, Notarissen ter standplaats Leiden (Oud Notarieel Archief), nummer toegang 506, inventarisnummer 194, f. 475r.- 476v.

86 *Catalogus variorum & insignium librorum bibliothecae clarissimi ac doctissimi viri D. Iacobi Thysii, piae memoriae I.U.D. Quondam illustrissimi ac potentissimi principis Mauritii landgravii Hassiae consilarii, secretarii & bibliothecarii. Quin etiam in inclyta Marpurg. Academia historiarum professoris. Quorum auctio habebitur in officina Elseviriana XII Iunii, stilo novo* (Leiden, 1635). De naam van de uitgever ontbreekt op de titelpagina, maar het drukkersmerk (de adelaar met het motto 'Concordia res parvae crescunt') werd gebruikt door de Leidse Elzeviers. P. van Huisstede en J.P.J. Brandhorst, *Dutch printer's devices 15th-17th century* (Nieuwkoop 1999), nr. 0402.

87 Volgens Van Selm in *Een menigthe treffelijke boecken* (88) werden alleen zeventiende-eeuwse magazijncatalogi per wetenschapsgebied alfabetisch gerangschikt. Op basis van deze veronderstelling rekent hij een anonieme Middelburgse veiling uit 1607, waarvan de catalogus eveneens alfabetisch is geordend, tot de magazijncatalogi. De catalogus van de boeken van Jacobus

Thysius laat zien dat deze veronderstelling niet zonder meer juist hoeft te zijn. 88 Van Selm, *Een menighte treffelijcke boecken*, 93-98.

89 De rekening is vanwege de taal en het handschrift helaas moeilijk te lezen. ATH 435.

90 ATH 434, p. 112.

91 Publius Terentius Afer en Aulis Persius Flaccus, *Comoedia, cum scholiis* [...] *Satyrae. Cum annotationibus Theodorici Amelonckii* [1446], f 12; sign. Thysia 2221K; Publius Ovidius Naso, *Metamorphoses* [15e eeuw], f 12; sign. Thysia 1674; Aurelius Augustinus, *Liber de civitate Dei. Accedit summa confessionum* [15e eeuw], f 20; sign. Thysia 319; 'Prisciani Grammatica, in Fol. in perg. MS', f 7:12, niet bewaard gebleven in de bibliotheek. ATH 434, p. 113.

92 Uit de administratie van de erfenis van Johannes Thysius: 'dat de f 450 die Jacobus Thysius wegen geleent gelt schuldich was, betaelt en voldaan zijn, met boecken, inde auctie vande bibliotheca des voors. Jac. Thysii, voor Joh. Thijs gecocht'. ATH 1269.

93 ATH 434, p. 113.

94 De gemiddelde prijs van de boeken van de eerste lijst is f 7:1, en van de tweede lijst f 2:4. Tussen de boeken van de tweede lijst bevindt zich onder meer een exemplaar van de *Itinerario* van Jan Huygen van Linschoten uit 1596, in een prachtige goudgestempelde perkamenten band, gekocht voor f 9; sign. Thysia 882. ATH 434, p. 115.

95 Volgens Van Selm was dit het gebruikelijke honorarium voor een veilingmeester. Zie *Een menighte treffelijcke boecken*, 42, 47-48.

96 De schuld bedroeg f 1918:12:12 aan de erfgenamen van Anthoni Thijs, f 611:10 aan Antonius Thysius en f 450 aan de erfgenaam van Magdalena Thijs, in totaal f 2980:2:12. Na aftrek van kosten resteerde er nog f 164:17:4 voor Mathias Tiruffius.

97 K. Thomassen, 'Het album amicorum van Johannes l'Empereur van Opwijk', in: *De Boekenwereld*, 3 (1987), 146-150.

98 ATH 1263.

99 Op de rekening staat niet vermeld over welke bibliotheek het gaat, noch is

het document ondertekend door de schrijver ervan. Hij noemt zich 'swaeger' van de overledene, en zal dus een broer van Abigail Thysia zijn geweest, de weduwe van Johannes l'Empereur: Antonius Thysius jr. of Franciscus Thysius. Hun vader, die in de rekening wordt genoemd als de ontvanger van interest, is Antonius Thysius. ATH 431.

100 *Biblia sacra des Ouden en Nieuwen Testaments ofte de gantsche Heylige Schrift*. Ed. E. Tremellius; A. à Dorelaer (Arnhem: Jan Janssen, 1614); Lucas Stockle, *Schat-camer ofte Nederduytsche concordantie der heyligher goddelijcker Schriftuere* (Middelburg: Adriaen vanden Vivere en Simon Moulert, 1610). De waarde van de drie achtergehouden boeken was in totaal f 41:7.

101 De veilingen van de boeken van Samuel van Middelshoven (*Catalogus variorum & insignium librorum, reverendi viri, Samvelis à Middelhoven, dum viveret ecclesiae Voorscotanae, pastoris fidelissimi. Quorum auctio habebitur, ad diem 16. maji 1637* [Leiden: Isaac Commelin, 1637]); Johannes Knopus (*Catalogus rarorum et insignium omnis generis librorum Johannis Knopi &c. Quorum auctio habebitur in aedibus Isaaci Commelini, ad diem 14 septembris* [Leiden: Isaac Commelin, 1637]); Petrus Pauw (*Catalogus rarorum et insignium librorum Petri Paaw, [...] quorum auctio habebitur in aedibus Isaaci Commelini, a diem 22 Aprilis. Lugduni Batavorum Anno 1638*); en Abraham van der Meer (*Catalogus bibliothecae Abrami vander Meer* [...]. In qua omne genus variorum libb. quorum auctio habebitur in aedibus Isaaci Commelini, iv octobr. 1638 die lunae et seqq. [Leiden: Isaac Commelin, 1638]).

102 Het gaat in totaal om dertien boeken waarin de naam van Johannes l'Empereur is doorgekrast: twaalf daarvan heeft Thysius op deze veiling gekocht, de dertiende is eerst nog enige tijd in het bezit geweest van Constantijn l'Empereur (sign. Thysia 933). Signaturen van de eerste twaalf zijn als volgt: Thysia 341; 307; 128; 653; 183; 687; 1652; 1546; 586; 2397; 444; 547.

103 ATH 434, p. 117.

104 Thysius' grootvader Hans had een zuster met de naam Anna, die was getrouwd met Bartholomeus Pelletier. Hun dochter Anna trouwde in 1630 met Adrianus Snellius, Godefridus was

een zoon uit zijn eerste huwelijk met Annetjen Kerckrincks.

105 Het gaat hier niet om boeken uit het bezit van de beroemde wiskundigen, vader en zoon Rudolph (1546-1613) en Willebrord Snellius (1580-1626). De bibliotheek van laatstgenoemde was al op 6 maart 1629 bij Elzevier in Leiden geveild. Maar er staan wel twee boeken uit het bezit van Rudolph Snellius in de Bibliotheca Thysiana: Josephus Justus Scaliger, *Opus de emendatione temporum: castigatus & multis partibus auctius, ut novum videri possit* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1598); sign. Thysia 851. MS inscriptie: 'Sum Rudolphi Snellii veteraquinatis Constant. l'Empereur'. – 'Ik [het boek spreekt] ben van Rudolph Snellius van Oudewater, [nu van] Constantijn l'Empereur'. Gekocht op de veiling van boeken van Constantijn l'Empereur, 26 oktober 1648, voor f 7:10. ATH 434, p. 120. Johannes Basilius Herold, *Scipio sive de discipulorum erga praeceptores grati animi memoria, & remuneratione liberali, dialogus* (Bazel: Joannes Oporinus, 1558); sign. Thysia 1188. Met MS inscriptie 'Sum Rodolphi Snellii nuce fracta nucleus'. – 'Ik [het boek spreekt] ben van Ruldolph Snellius, [met de wapenspreuk] de kern uit de gebroken noot'. Aanwezig in de catalogus 1668, niet in het kasboek.

106 ATH 1266.

107 *Catalogus variorum & insignium praecipue rabbinicorum librorum. Bibliothecae nobiliss. & clariss. viri Constantini l'Empereur ab Opyyck P.M.SS. Theologiae doct. & in Acad. Lugd. Batav. primo Hebr. linguae, deinde S.S. Theolog. professoris &c. Quorum auctio habebitur in aedibus Gualtheri de Haes. Ad diem 26 octobris & sequentibus 1648* (Leiden: Severyn Matthysz, 1648).

108 ATH 1228, p. 20.

109 Erfgoed Leiden en Omstreken, SA 68 (Gerechtsdagboek z), ff. 190r-v.

110 Samuel Bochart aan Johannes Thysius, 13 september 1649: 'Encore me mande-il [Ludolf] qu'il va droit [a Suede], et sans passer par la Hollande ou je m'attendois qu'il auroit soin de faire empaqueter les livres qu'il encherit pour moy a la vente de ceux de feu Mons. l'Empereur, et me les envoyer a mes risques. A son defaut donc Monsieur, trouves bon que j'aye recours a vous, et

prenne la libert  de vous prier de prendre ceste peine, laquelle estant au dessous de vous.’ – ‘Hij liet mij bovendien weten dat hij rechtstreeks gaat, en zonder door Holland te reizen, waar ik had verwacht dat hij de boeken waarop hij voor mij heeft geboden bij de veiling van wijlen de heer L’Empereur zou laten inpakken, om me die toe te sturen op mijn risico. In zijn afwezigheid meneer, sta mij toe dat ik een beroep op u doe, en de vrijheid neem om u te vragen die moeite te nemen, hoewel het beneden uw stand is.’ ATH 387.

111 Johannes Thysius aan Job Ludolf, 12 juni 1650: ‘wat betreft de boeken van Mr. Bochart, die zijn verstuurd en betaald’. ATH 424. Brieven van Ludolf aan Thysius waarin de transactie ter sprake komt: 19 december 1648, 8 januari 1649, 17 juli 1649, 2 september 1649, 8 mei 1650. ATH 396. Brieven van Thysius aan Ludolf: 20 december 1648, 18 januari 1649, 28 juli 1649, 12 juni 1650. ATH 424.

112 Zie ook: M.H.H. Engels, ‘De Franeker academiebibliotheek v or 1700’, in: Ph.H. Breuker en M. Zeeman (red.), *Freonen* om Ds. J.J. Kalma hinne (Leeuwarden 1982), 274-275.

113 ATH 434, p. 120-121.

114 Volgens de STCN zijn er tot op heden veertien titels uit zijn fonds bekend, verspreid over een uitzonderlijk lange periode tussen 1630 en 1670.

115 *Album Studiosorum*, 9 maart 1654 ‘Gualterius de Haes Harlemensis, Bibliothecae custos, 50’. Otterspeer, *Groepsportret met dame*, 189; R.G.H. Sluijter, ‘Tot circaet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der universityt.’ Bestuur, instellingen, personeel en financiën van de Leidse universiteit, 1575-1812 (Hilversum 2004), 288.

116 Boekverkopersrekeningen: ATH 437-457 en ATH 1264-1266.

117 Voor een lijst van de boeken die door Wolter de Haes zijn ingebonden, zie: Bijlage boekbanden Wolter de Haes.

118 J.A. Gruys, ‘De reeks “Republieken” van de Elzeviers en Joannes de Laet’, in: B.P.M. Dongelmans, P.G. Hoftijzer en O.S. Lankhorst (red.), *Boekverkopers van Europa. Het 17de-eeuwse Nederlandse uitgevershuis Elsevier* (Zutphen 2000), 79.

119 ATH 434, p. 127.

120 ATH 455, ‘gelevert sedert den 22

Marti 1652’, ‘betaelt den 21 januari 1653’. Er staan vijf titels op.

121 9 november 1646: ‘te gast gehad Elsevir. Nae met hem gekoest. Kost mijn f 1:10’. Reijsboeck, f. 54r. ATH 428. ‘Gekoest’ is afkomstig van het werkwoord ‘koeteren’ wat babbelen betekent.

122 De Jonge, ‘De “Grand Tour” van Johannes Thysius’, 76. Zie hoofdstuk 1, p. 36.

123 Allereerst in 1650, toen Thysius zijn knecht Lazar terugstuurde naar zijn moeder in Rouen, omdat hij nog wat te jong was en zijn werk vergat als hij op straat speelde: ‘Aen Sr. Bonaventur Elsevir betaelt t’geen Mr. Waesbergen hem van vrachtgelt van Lazar aen een rouensvaerder te besteden in reeck brengt f 13:2.8. Noch naderhant 10 gl omdat hij 6 weken hadt in Duijns gelegen’. ATH 434, p. 270. Een tweede maal in 1652, in een brief aan zijn broer Pieter van 26 juli: ‘mijn suster versocht hadde of me op Noortwijck wilde gaen om moeder eens aentespreecken, so ist dat mij in compagnie van de Dr de Dieu en vrouw en een soon en dochter van Bonaventuijr Elsevir mede derwaerts heb veruoecht.’ ATH 424.

124 Johannes Thysius aan Job Ludolf, 22 november 1652: ‘alle steden zijn evenzeer geraakt door de pest, zodat ze lijdten onder de dood van zoveel rechtschapen mensen. In de stad Leiden betreft het de heer [Theodosius] L’Empereur, professor [Bernardus] Schotanus, de vrouw van professor Vossius [onbekend wie hier wordt bedoeld: de vrouw van Gerardus Vossius overleed pas ca. 1659], de twee Elzeviers, Bonaventura en Abraham, die ieder hebben plaatsgemaakt voor hun zonen Jean en Daniel, die ze zijn opgevolgd.’ ATH 424.

125 ATH 434, p. 125, in 1649 onder de kop ‘28 Maii [1649], Elsevir’.

126 Ulysses Aldrovandus, *Serpentum et draconum historiae libri duo* (Bologna: [s.n.], 1640); *Monstrorum historia cum Paralipomenis historiae omnium animalium* (Bologna: Nicolao Tebaldini, 1642); *Musaeum metallicum, in libros IIII* (Bologna: [s.n.], 1648). Sign. Thysia 2260:10/11/12. De eerste negen delen had Thysius een half jaar eerder aangeschaft op de veiling van de boeken van Christiaan Rompf. Johannes Cotovi-

cus, *Itinerarium Hierosolymitanum et Syriacum* (Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1619); niet meer in de bibliotheek.

127 ‘Voor ordinarische uuttgifte van boeken tot Elsevir f 70’. ATH 434, p. 21. Ik vermoed dat de term ‘ordinarisch’ slaat op het gebruik van kasgeld, en dat deze aantekeningen zijn bedoeld om het saldo van het kasgeld te kunnen bijhouden. De hele rubriek (vanaf p. 17) is genoemd ‘Notitie van den ordinarischen uuttgift’.

128 In de inhoudsopgave van het kasboek staat dan ook: ‘Register van gekochte boecken, getrocken uut de reeck. van de boeckverkopers’. ATH 434, p. 1.

129 In de rekeningen van 24 september 1649 (ATH 449), 16 juni 1651 (ATH 452) en 1 mei 1652 (ATH 455).

130 Zie *Book Sales Catalogues Online*.

131 ATH 434, p. 121-123.

132 Erfgoed Leiden en Omstreken, SA 68 (Gerechtsdagboek Z), ff. 193v-194v.

133 *Catalogus rarorum admodum & insignium librorum dni. Christiani Rompf, sereniss. reg. Bohemiae, ac celsissimi Araus. principis (dum viveret) Αρχιτρον. Quorum auctio habebitur in officina Francisci Hackii, bibliopolae in de Choor-steegh. Libri theologici vendentur die saturni, qui erit 31 octob.; medici die mercurii, 4 novemb.; miscellanei die mercurii, 18 novemb.* (Leiden: Franciscus Hackius, 1648).

134 *Catalogus variorum & insignium librorum D. Hieremiae Bastingi; fidelissimi, dum viveret, ministri in ecclesia Striensis. Quorum auctio habebitur in aedibus Gualtheri de Haes. Ad diem 7 novembris 1648* (Leiden: Severyn Matthysz, 1648).

135 ATH 434, p. 122: ‘Ex auctione Bastingii, pastore Strijensis’.

136 ATH 434, p. 122: ‘Van neef Thysius, overgenomen van de Auctie van Rompf’. Zowel Franciscus als Antonius Thysius, beiden zonen van Antonius Thysius sr., werden door Johannes aangeduid met de woorden ‘neef Thysius’. De jurist Franciscus wordt uitsluitend aangehaald in verband met geldzaken, terwijl de theoloog Antonius, net als Johannes een verzamelaar, wordt bedoeld als het boeken betreft.

137 ATH 434, p. 123. De eigenaar van de boeken die door David Lopez de Haro werden geveild is anoniem.

- 138 Toestemming voor de veiling werd verleend op 20 april 1649. Erfgoed Leiden en Omstreken, SA 68 (Gerechtdagboek Z), ff. 339v-340v.
- 139 'Coddæus M.D. 1632' (in *Thysia* 928) en 'Pieter Codde M.D. 1634' (in *Thysia* 1299), waarbij M.D. staat voor *Mediciae Doctor*.
- 140 ATH 434, p. 318.
- 141 *Catalogus variorum insignium et exquisitissimorum in omni facultate librorum. Quorum omnium auctio habebitur. Hagae-Comitis, op de zael. In officina Elseviriana. Ad diem lunae xxv. octob. MDCXLIX* ([Den Haag]: [Abraham Elzevier], 1649).
- 142 Keblusek, *Boeken in de hofstad*, 271-271.
- 143 *Ibidem*, 297-300.
- 144 Francis Mason, *Vindiciae ecclesiae Anglicanae, sive de legitimo eiusdem ministerio, id est, de episcoporum successione, consecratione, electione & confirmatione* (Londen: Felix Kingston, 1625); sign. *Thysia* 917. Gekocht voor f 7:10. ATH 434, p. 318. P.G. Hoftijzer, 'Boekarcheologie in de Bibliotheca Thysiana', in: *Boeketje boekwetenschap. Over de (on)natuurlijkheid van schrijven, drukken en lezen* (Amsterdam 2011), 8-10.
- 145 Petrus Apianus, *Astronomicum caesareum* (Ingolstadt: Petrus Apianus, 1540); sign. *Thysia* 1625. Gekocht voor f 20. ATH 434, p. 318. De Engelse diplomaat Nicholas Wotton had per brief aan Hendrik VIII medegedeeld dat hem het boek door de auteur was aangeboden, op 11 juni 1544. *State papers published under the authority of His Majesty's Commission: King Henry the Eighth 1518-1547*, 11 dln. (Londen 1830-1852), dl. 9, 701-703.
- 146 Erfgoed Leiden en Omstreken, SA 69 (Gerechtdagboek AA), f. 65r.
- 147 Wolter de Haes was in 1670 bovendien verantwoordelijk voor het drukken van de oratie van de zoon van Spanheim, nadat die in Leiden tot hoogleraar theologie was benoemd. Fridericus Spanhemius, *Oratio inauguralis de prudentia theologi* (Leiden: Wolter de Haes, 1670).
- 148 *Catalogus librorum ex bibliotheca clarissimi viri Friderici Spanhemii, S.S. theologiae quondam doctoris & professoris in illustri Batavorum academia, ibidemque ecclesiae Gallicae pastoris. Quorum auctio habebitur in aedibus Gualteri de Haes, in de Hout-stræet, ad diem 22 novemb.* (Leiden: Severyn Matthysz, 1649).
- 149 Van Rooden, *Theology, biblical scholarship and rabbinical studies in the seventeenth century*, 214.
- 150 Erfgoed Leiden en Omstreken, SA 69 (Gerechtdagboek AA), f. 110v-r (21-1-1650).
- 151 *Catalogus bibliothecae, celeberrimi expertissimique viri Johannis Walaei, dum viveret medicinae doctor. ejusdemque facultatis in illustri Batavorum academia, quae Lugd. est, professoris ordinarii: cuius publica auctio habebitur in officina Adriani Wynngaerden e regione academiae ad diem xiv [doorgestreep, bijgeschreven: 21] martii hora 8. matutina* (Leiden: Adriaen Wijngaerden, 1650).
- 152 ATH 434, p. 320.
- 153 *Catalogus bibliothecae doctissimi viri D. Esaiæ du Pre, dum viveret ecclesiae Gallicae Leydensis pastoris. In qua omne genus rariorum librorum. Quorum auctio habebitur in aedibus Francisci Hackii, bibliopolaë in de Choorsteegh, 30 martii, anno 1650. Die mercurii, stylo novo* (Leiden: Franciscus Hackius, 1650).
- 154 ATH 434, p. 255.
- 155 '7 april. Voor ordinarijsche uuttgifte van boecken in de Auctie van Verhoeven van den 4. april als voor andere onkosten f 405'. ATH 434, p. 255.
- 156 *Catalogus variorum insignium (in omni lingua) librorum, praecipue Latinorum, Gallicorum, Hispanicorum, Italicorum, Anglic. &c. Quorum plurimi meliorum ac rariorum editionum in officinis vulgo non inveniuntur. Quorum in auctio habebitur Hage-Comitis in officina Joannis Verhoeve, bibliopol. op de zael. Die lune 4 aprilis 1650. Hora nona matutini* (Den Haag: [Johannes Verhoeve], 1650). De naam Oldenburgh komt voor in een notariële akte die betrekking heeft op de veiling. Keblusek, *Boeken in de hofstad*, 258 n. 116. Bovendien staat er in de kantlijn van *Thysius'* kasboek onder aan de lijst met titels die hij bij deze gelegenheid kocht 'Oldenb.'. ATH 434, p. 321.
- 157 Het betreft de boeken met de volgende signaturen: *Thysia* 1536; 1617; 628; 1486; 931; 673; 1417; 824. *Thysia* 628: *Impp. Romanorum numismata van Adolphus Occo* (Augsburg: 'Ad insigne pinus', 1601) is een boek dat *Thysius* twee keer heeft aangeschaft. Het bewaarde exemplaar is uit deze veiling afkomstig, want meer aankopen van 4 april 1650 zijn net als deze gebonden in een identieke boekband van rood, goudgestempeld
- marokijn (*Thysia* 919, 1194 en 1319).
- 158 Robertus Valturius, *De re militari libri XII* (Verona: Joannes Nicolai, 1472); sign. *Thysia* 1601. *Thysius* heeft enkele jaren later nog een exemplaar van hetzelfde werk aangeschaft, waardoor dit exemplaar hoogstwaarschijnlijk is vervangen. *Evangelium sanctum Domini nostri Iesu Christi conscriptum a quatuor evangelistis sanctis [...]* (Rome: Typographia Medicea, 1590-1591); sign. *Thysia* 2404. ATH 434, p. 320.
- 159 Over deze bibliotheek, zie Hoftijzer, 'The library of Johannes de Laet (1581-1649)', 201-216.
- 160 *Catalogus bibliothecae amplissimi & clarissimi viri D. Joannis de Laet, Antwerpiani, dum viveret Societatis Indiae Occidentalis praefecti. In qua varii ac rarissimi in qualibet scientia ac lingua libri continentur. Quorum auctio habebitur in aedibus Francisci Hackii, bibliopolaë in de Choorsteegh, 27 aprilis, anno 1650, die mercurii, stylo novo* (Leiden: Franciscus Hackius, 1650).
- 161 Johannes *Thysius* aan Nicolaes de Baccher, 3 april 1650. ATH 424.
- 162 Nicolaes de Baccher aan Johannes *Thysius*, 5 april 1650. ATH 482.
- 163 Waarschijnlijk betrof het de weduwe van de net overleden Jacob Pietersz Wachter. Van hem of haar is uit dit jaar echter geen veiling bekend. Vgl. evenwel de hieronder in noot 166 genoemde veiling van Johannes Colom.
- 164 Achterzijde van de brief van George Henri Ludolf aan Johannes *Thysius*, 8 maart 1650. ATH 395.
- 165 H. de la Fontaine Verwey, 'De geschiedenis van het Amsterdamse Caesar-handschrift', in: *idem, Uit de wereld van het boek III* (Amsterdam 1979), 232-243.
- 166 *Catalogus bibliothecae viri clarissimi, D. Suffridi Sixtini J.U.D. In qua omne rariorum librorum genus, quos in bibliopolarum officinis vix invenias, multi itidem sunt MSS. veteres, tam membranacei, quam chartacei. Quorum auctio habebitur in aedibus Joannis Colom, bibliopolaë op den Dam in de Vierige Colom, 7. iunii 1650, stylo novo* (Amsterdam: Johannes Colom, 1650).
- 167 Justus Lipsius, *Opera omnia, postremum ab ipso aucta et recensita* (Antwerpen: Balthasar Moretus, 1637); sign. *Thysia* 322; Onuphrius Panvinius, *Antiquitatum Veronensium libri VIII. Nunc primum in lucem editi variisque iconibus et antiquis inscriptionibus locupletati* (Padua: Paolo Frambotti, 1648);

sign. Thysia 320; Onuphrius Panvinius, *De ludis circensibus libri II. De triumphis liber unicus. Quibus universa ferè Romanorum veterum sacra ritusq. declarantur, ac figuris aeneis illustrantur* (Padua: Paolo Frambotti, 1642); sign. Thysia 823.
168 ATH 431.
169 Antonio Bosio, *Roma sotterranea. Opera postuma [...] Composita, disposita, & accresciuta dal M.R.P. Giovanni Severani da S. Severino* (Rome: Guglielmo Facciotti, 1632); sign. Thysia 811.
170 Het werk van Lipsius kostte f 42, de twee werken van Panvinius f 20:5 en *Roma sotterranea* f 40. ATH 434, resp. p. 318, 319, 325.
171 ATH 434, p. 111. Het boek bevindt zich helaas niet meer in de bibliotheek.
172 ATH 434, p. 122.
173 Frederick de Houtman, *Spraeck ende woord-boeck in de Maleysche ende Madagaskarsche talen, met vele Arabische ende Turcsche woorden* (Amsterdam: Jan Evertsz Cloppenburch, 1603); sign. Thysia 577. ATH 434, p. 122.
174 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 30 november 1648: 'ik beveel je mijn koffer aan, en mijn boeken die je naar believen in je kamer mag bewaren tot ik de gelegenheid heb om er weer over te beschikken'. ATH 396.
175 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 30 mei 1651: 'En ce temps là mon cofre estoit arrivé a Hambourg, a cet heur il est arrivé dans ma chambre. Je le regarde par dehors sans le pouvoir regarder par dedans si ce n'est en imagination. Les clefs sont encore derriere, je ne say chez qui elles sont demeurées.' – 'Mijn koffer is gearriveerd in Hamburg, en op mijn kamer aangekomen. Ik bekijk hem van de buitenkant, want ik kan er niet in kijken tenzij ik mijn fantasie gebruik. Want de sleutels zijn achtergebleven, ik weet niet bij wie.' ATH 396.
176 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 8 maart 1650: 'j'ay veu de la lettre a mon frere que Notabilia Seideilii vous plaisent fort, j'ay donc esté fort aise d'avoir trouvé une petite occasion de vous tesmoigner la continuation de mon affection, et vous donne ce livre là de bon coeur en propriété'. – 'Ik heb in je brief aan mijn broer gezien dat de Notabilia van Speidel je zeer bevalt, en daarmee heb ik een

gelegenheid gevonden om je mijn vriendschap te bewijzen, door je het boek vanuit een goed hart cadeau te doen'. ATH 396.
177 20 juni 1649: 'Voor Cats Emblemata aen Ludolph gesonden f 5'. ATH 434, p. 288. 6 juli 1649: 'Hier tegen gehouden een boeck van hem in mijn Bibliotheek genaemt Speidellii Notabilia f 5'. ATH 434, p. 289. Het bewuste boek is: Joannes Jacobus Speidelius, *Notabilia juridico-historico-politica* (Straatsburg: erven Lazarus Zetzner, 1634).
178 Van deze veiling is geen catalogus of andere informatie bekend.
179 Johannes Braun aan Johannes Thysius, 2 april 1651. ATH 388. Thysius heeft van zijn opdracht(brief) geen afschrift bewaard. Het boek dat Braun heeft aangeschaft staat in Thysius' kasboek met een prijs van f 39:12 (mogelijk inclusief reiskosten). ATH 434, p. 326. Martin Luther, *Omnia opera*, 6 dln. (Wittemberg: Johannes Lufft; Jena: Christiaan Rhodius; Wittemberg: Matthaues Welack, 1545-1580); sign. Thysia 221.
180 Johannes de Ruyter, *Disputatio juridica de testamentis et codicillis, sub praesidio Arnoldi Vinnii* (Leiden: David Lopez de Haro, 1652); sign. Thysia 1436:30.
181 J.L. Ruijter (zo schrijft hij zijn eigen naam) aan Johannes Thysius, 29 mei 1653. ATH 422.
182 Het gaat om de volgende titels: *Biblia sacra Hebraice, Chaldaice, Graece, & Latine*, 8 dln. (Antwerpen: Benedictus Arias Montanus en Christoffel Plantijn, 1572); Severinus Binius, *Concilia generalia, et provincialia, Graeca et Latina quotquot reperiri potuerunt. Item epistolae decretales, et Romanor. pontific. vitae* (Keulen: Joannes Gymnicus, 1618); Marguerin de La Bigne, *Magna bibliotheca veterum patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum 1. Continens scriptores saeculi I, id est a natali Christi usque ad annum C.* (Keulen: Antonius Hieratus, 1618).

✎ 3 [p. 147]

1 Gebaseerd op K. Jensen, 'The humanist reform of Latin and Latin teaching', in: J. Kraye (red.), *The Cambridge companion to renaissance humanism* (Cambridge 1996), 63-81.

2 Lorenzo Valla, *De linguae Latinae elegantia, et de ego, mei, tui et sui* [Venetië: Nicolaus Jenson, 1471]; sign. Thysia 1565. ATH 434, p. 324.
3 W.K. Percival, 'The place of the "Rudimenta grammatices" in the history of Latin grammar', in: *Res publica litterarum*, 4 (1981), 233-264.
4 Niccolò Perotti, *Cornucopiae, sive linguae Latinae commentarii diligentissime recogniti: atque ex archetypo emendati* (Venetië: Aldus Manutius, 1513); sign. Thysia 1559. Gekocht op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, 17 augustus 1635, voor f 7. ATH 434, p. 113.
5 De komedies van Publius Terentius Afer: Thysius bezat een manuscript uit 1446 in folio; sign. Thysia 2221K – gekocht voor f 12 op de veiling Jacobus Thysius, ATH 434, p. 113; een incunabel uit 1488 [Venetië: Bernardinus de Choris de Cremona]; sign. Thysia 2221G – niet in het kasboek genoteerd, maar opgenomen in de catalogus 1668; een exemplaar met commentaar van de beroemde vierde-eeuwse grammaticus Aelius Donatus: *Comoediae VI. Et in eas: Aelii Donati commentaria. Fr. Lindenbruchius collatis MSS: veteribusque exemplaribus recensuit auxit, et observationibus illustravit* (Parijs: Hadrianus Perier, 1602); sign. Thysia 1503 – gekocht voor f 3:6 op de veiling van de boeken van Johannes L'Empereur, ATH 434, p. 116; en een geïllustreerde editie: *Comoediae, Andria, Eunuchus, Heautontimorumenos, Adelphi, Hecyra, Phormio, ex emendatissimis ac fide dignissimis codicibus summa diligentia castigatae, metris in suum ordinem restitutis, ac variis lectionibus in margine appositis ex collatione postremarum editionum Aldini & Gryphiani exemplaris* (Venetië: Hieronymus Scotus, 1545); sign. Thysia 1558 – gekocht op de veiling van de boeken van Suffridus Sixtinus op 7 juni 1650 voor f 1:18, ATH 434, p. 324. Tot zover de bewaard gebleven boeken, want in het kasboek is ook nog sprake van een 'Terentius Elsevir' voor f 2 (ATH 434, p. 118), een 'Terentius maculatus' voor f 0:10 (ATH 434, p. 126 – schoolboek), en een 'Terentius variorum' voor f 1:16 (ATH 434, p. 323).
De komedies van Titus Maccius Plautus: Thysius bezat een incunabel uit 1500 gedrukt door Uldericus Scinzenzeler uit Milaan, op de eerste pagina omschreven

als 'Plautus integer cum interpretatione Joannis Baptistae Pii'; sign. Thysia 1561. Gekocht op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, 17 augustus 1635, voor f 3, ATH 434, p. 114; eveneens in folio, een met houtsneden geïllustreerde editie door Bernardus Saracenus en Giovanni Pietro Valla, getiteld *Comoediae XX* (Venië: Lazarus Soardus, 1511); sign. Thysia 1575, gekocht voor f 0:8, ATH 434, p. 327; een heruitgave uit 1595 van een populaire Plautus-editie van Dionysius Lambinus uit 1576: *Ex fide, atque auctoritate complurium librorum manuscriptorum opera Dionys. Lambini Monstroliensis emendatus* (Genève: erven Eustathius Vignon, 1595); sign. Thysia 1504. Gekocht op de veiling van de boeken van Johannes l'Empereur voor f 3:3, ATH 434, p. 116; en een editie van het aan Plautus toegeschreven *Querulus sive aulularia, codicem veterem denuo collata. Eadem a Vitale Blesensi elegiaco carmine reddita, & nunc primum publicata. Additae P. Danielis, C. Rittershusii, J. Gruteri notae* (Heidelberg: Hieronymus Commelin, 1595); sign. Thysia 1111:3. Deze titel is onderdeel van een convoluut, gekocht voor f 3, ATH 434, p. 329, opnieuw ingebonden door Wolter de Haes volgens zijn rekening van 7 september 1651: 'Martialis Epigrammata etc. 8° f 0:8', ATH 452. Verder heeft Thysius nog een editie in zijn bezit gehad die is gemaakt door Friedrich Taubman, met daarin een overzicht van de interpretaties van voorgaande Plautus-commentatoren: *Latinae comoediae facile principis fabulae XX superstites, cum novo et luculento commentario doctorum virorum opera Friderici Taubmani* (Wittenberg: Wolfgang Meissner, 1605) – herdrukt in 1612 en 1621. Een exemplaar van dit boek is gekocht voor f 4:2, ATH 434, p. 327, en niet in de bibliotheek bewaard gebleven. Onder de werken van Marcus Tullius Cicero bevinden zich twee giften: in 1633 kreeg Thysius een editie van *De officiis* in 24°, die niet bewaard is gebleven, en enkele jaren later kreeg hij van zijn oudoom Antonius Thysius een commentaar van Paulus Manutius op de brieven van Cicero (zie hoofdstuk 1, noot 2). Zelf kocht Thysius een tiendelige *Opera omnia* in octavo (Frankfurt: erven Andreas Wechel, Claudius Marnius en Johannes Aubrius, 1590-1601); sign. Thysia 1220,

gebaseerd op de Cicero-edities van Paulus Manutius. Aangeschaft op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, 17 augustus 1635, voor f 5, ATH 434, p. 114. Daarnaast bezat hij de eerste editie van een verzameling fragmenten uit het werk van Cicero, bijeengebracht door Carolus Sigonius: *Fragmenta Ciceronis, variis in locis dispersa* (Venië: Jordanus Ziletus, 1559); sign. Thysia 1097. Gekocht op een veiling gehouden door boekverkoper David Lopez de Haro op 1 mei 1649, voor f 0:11, ATH 434, p. 124. Ongeveer een jaar later kocht Thysius de brieven van Cicero aan zijn familie in een editie van Johannes Bellovacus: *Familiarium epistolarum libri XVI* (Parijs: Jacques Du Puys, 1557); sign. Thysia 1971. Daarvoor betaalde hij f 0:10, ATH 434, p. 326. Volgens de lijst met schoolboeken (ATH 434, p. 126) heeft Thysius nog een exemplaar van de 'Orationes Selectae' in zijn bezit gehad ter waarde van f 0:12, weggegeven aan zijn neef Constantinus l'Empereur, en een 'Arte amandi int Duijts', oftewel *Die consteder minnen*, gekocht voor f 0:4 – eveneens niet in de bibliotheek aanwezig, maar mogelijk betreft het de uitgave: (Doesburg: Cornelis van der Rivieren, 1564). 6 Van Titus Livius bezat Thysius twee exemplaren van (uitgebreid becommentarieerde) verzamelde werken, beide uitgegeven door de firma van Feyerabend uit Frankfurt; van de concurrerende Livius-uitgaven van Manutius uit Venië had hij er geen. De eerste die Thysius kocht is bezorgd door Franciscus Modius, onder de titel *Historicorum omnium Romanorum longe uberrimi, et facile principis libri omnes, quotquot ad nos pervenerunt* (Frankfurt: Sigismund Feyerabend, Johannes Wechel, Henrick Thack en Peter Fischer, 1588); sign. Thysia 687. Gekocht voor f 7:15 op de veiling van de boeken van Johannes l'Empereur, ATH 434, p. 116. Het tweede exemplaar is ingeleid door Wilhelmus Godelevaeus, geïllustreerd door Jost Amman, en draagt de titel *Libri omnes, quotquot ad nostram aetatem pervenerunt* (Frankfurt: Johannes en Sigismund Feyerabend, 1578); sign. Thysia 758. Gekocht voor f 7 in 1652, ATH 434, p. 337. De derde Livius-editie is een curiosum: het complete werk van Livius, vertaald in het Spaans

door Pedro de la Vega, *Las quatorze decadas [...] trasladadas de Latin en nostra lengua Castellana* (Zaragoza: Jorge Coci, 1520); sign. Thysia 2050. Gekocht voor f 2:16, ATH 434, p. 330. Caius Sallustius Crispus is in de bibliotheek vertegenwoordigd met de volgende titels: een *Opera omnia* in octavo, afkomstig uit de erfenis van Thysius' vader Anthoni Thijs (zie hoofdstuk 2, p. 85, noot 1); een convoluut met daarin twee van zijn werken, bezorgd door Christophorus Colerus: *Historiae Romanae principis, opera, cum fragmentis* (Neurenberg: Paulus Kauffman, 1599) en *Epistolae duae: ad C. Jul. Caesarem: de repub. ordinanda* (Amberg: Michael Forsterus, 1599); sign. Thysia 444. Gekocht op de veiling van de boeken van Johannes l'Empereur, voor f 0:13 (zie hoofdstuk 2, p. 92, noot 27). Van de laatstgenoemde titel had Thysius al in 1635 een exemplaar gekocht (sign. Thysia 1102:1), op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 0:12, ATH 434, p. 115. Ten slotte kreeg hij in 1649 van Anthonius Thysius jr. een exemplaar cadeau van het door hem bezorgde *Opera, quae extant, omnia: cum selectissimis variorum observationibus et accurata recensione* (Leiden: Franciscus Hackius, 1649), door Johannes geschat op een waarde van f 3, ATH 434, p. 111. Dit boek is ooit uit de Bibliotheca Thysiana ontvreemd, en in 2001 vervangen door een ander exemplaar met sign. Thysia 1206A. Van de auteur Cornelius Tacitus kocht Thysius in 1639 voor f 0:18 de *Opera*, waarschijnlijk ten behoeve van zijn studie aan de universiteit. ATH 434, p. 118. Dit boek is niet in de Bibliotheca Thysiana terechtgekomen. Op de rekening van boekverkoper Wolter de Haes die is voldaan op 31 december 1639 staat het vermeld voor f 0:17, ATH 440. Een editie van Christophorus Colerus van *De situ, moribus et populis Germaniae libellus* (Hannover: Johannes Wechel, Claudius Marnius, erven Johannes Aubrius, 1602) is voor f 0:15 aangeschaft op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius in 1635, als onderdeel van een convoluut met twee andere titels. ATH 434, p. 115. Deze band is ontvreemd na de stichting van de bibliotheek. Thysius bezat ook een exemplaar van de belangrijkste editie

van de werken van Tacitus, gemaakt door Justus Lipsius en postuum (voor het eerst in 1607) gepubliceerd door Johannes Woverius: *Opera quae exstant [...]. Additi commentarii aucti emendatique ab ultimâ manu* (Antwerpen: weduwe van Jan Moretus, en Balthasar Moretus, 1627); sign. Thysia 282. Er is één exemplaar bewaard gebleven, maar het boek is tweemaal aangeschaft: in het voorjaar van 1649 op de veiling van de boeken van Petrus Coddaeus voor f 8:5. ATH 434, p. 125; en ongeveer een jaar later voor f 1:14, ATH 434, p. 326. Uit de erfenis van Anthoni Thijs kreeg Thysius een exemplaar van de *Annales* van Tacitus in zijn bezit, een tekst die voor het eerst was bezorgd door Philippe Beroaldus jr. in 1515, in 1533 verbeterd door Beatus Rhenanus, en in 1542 herdrukt met aantekeningen van Aemilius Ferretti (Lyon: Sebastianus Gryphius, 1542); sign. Thysia 522. Justus Lipsius zou deze tekst gebruiken als basis voor zijn eigen editie, enkele tientallen jaren later. Dan bevat de collectie van Thysius nog een Franse vertaling van *Dialogus de oratoribus*, dat in de zeventiende eeuw nog niet helemaal met zekerheid toegeschreven werd aan Tacitus, vanwege de stijlverschillen met zijn andere werk. Het is getiteld *Des causes de la corruption de l'éloquence* (Parijs: Charles Chappelain, 1630); sign. Thysia 2187:9, en is in 1653 aangeschaft als deel van een convoluut met een prijs van f 4:8. ATH 434, p. 344.

7 Valerius Maximus, *Dictorum factorumque memorabilium libri IX. Infinitis mendis ex veterum exemplarium fide repurgati, atque in meliorem ordinem restituti, per Stephanum Pighium* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1594); sign. Thysia 446. Gekocht op 12 juni 1635 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius voor f 0:11. ATH 434, p. 113.

8 P. Burke, *A social history of knowledge* (Cambridge 2000), 12, 111.

9 W. Adam, 'Privatbibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert. Fortschrittsbericht (1975-1988)', in: *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, 15 (1990), 125, 158.

10 P. Leendertz jr., 'Een merkwaardige catalogus', in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, 24 (1905), 197-207. Overigens werd een deel van die bibliotheek

toch door zijn zonen Constantijn, Christiaan en Lodewijk verkocht, zie: W.P. van Stockum jr. (red.), *Catalogus der bibliotheek van Constantijn Huygens, verkocht op de groote zaal van het Hofte 's-Gravenhage 1688*. Opnieuw uitgegeven naar het eenig overgebleven exemplaar (Den Haag 1903).

- 11 Berkvens-Stevelinck, *Magna Commoditas*, 102-109.
- 12 P.J.A.N. Rietbergen, 'The library of a Dutch country squire, Thomas Walraven van Arkel (1615-1694)', in: *Lias*, 9 (1982), 273.
- 13 Van Rooden, *Theology, biblical scholarship and rabbinical studies in the seventeenth century*, 36-48, 96-101.
- 14 W.Th.M. Frijhoff, 'Vier Hollandse priesterbibliotheken uit de zeventiende eeuw', in: *Ons geestelijk erf*, 51 (1977), 198-302.
- 15 Berkvens-Stevelinck, *Magna Commoditas*, 68-70. In dit boek is de geschiedenis van de Leidse universiteitsbibliotheek tot en met de negentiende eeuw beschreven aan de hand van de opeenvolgende bibliothecarissen, dus vanuit de opvatting dat zij de belangrijkste factoren zijn geweest in de ontstaansgeschiedenis.
- 16 Naudé heeft zijn ideeën over de publieke bibliotheek uiteengezet in zijn werk *Advis pour dresser une bibliothèque*, voordat hij door Mazarin in dienst werd genomen om die te verwerkelijken. Meer daarover en over de stichting van de Bodleian Library in hoofdstuk 4, p. 252-253.
- 17 K. Park en L. Daston, 'Introduction. The age of the new', in: idem (red.), *The Cambridge history of science. Volume 3: Early modern science* (Cambridge 2006), 6.
- 18 W.A. Wallace, 'Natural philosophy. Traditional natural philosophy', in: C.B. Schmitt, Q. Skinner, E. Kessler en J. Kraye (red.), *The Cambridge history of renaissance philosophy* (Cambridge 1988), 209-210.
- 19 J. Kraye, 'The legacy of ancient philosophy', in: D. Sedley (red.), *The Cambridge companion to Greek and Roman philosophy* (Cambridge 2003), 325.
- 20 A. Blair, 'Natural philosophy', in: K. Park en L. Daston (red.), *The Cambridge history of science. Volume 3: Early modern science* (Cambridge 2006), 372.
- 21 M.H. Shank, 'Schools and universities in medieval Latin science', in: D.C.

Lindberg en M.H. Shank (red.), *The Cambridge history of science. Volume 2: Medieval science* (Cambridge 2006), 221.

- 22 W. Rüegg, 'Chapter 1. Themes', in: H. de Ridder-Symoens (red.), *A history of the university in Europe. Volume 2. Universities in early modern Europe (1500-1800)* (Cambridge 2003), 30.
- 23 Ibidem, 36.
- 24 A. Grafton, 'The new science and the traditions of humanism', in: idem, *Bring out your dead. The past as a revelation* (Cambridge Mass. 2003), 104.
- 25 Punt van discussie was bijvoorbeeld van analyse van stijl of argumentatie van klassieke auteurs in de lessen de boven-toon moest voeren. Grafton, 'The new science and the traditions of humanism', 108-110.
- 26 D. Rutherford, 'Innovation and orthodoxy in early modern philosophy', in: D. Rutherford (red.), *The Cambridge companion to early modern philosophy* (Cambridge 2006), 20.
- 27 W. Schmidt-Biggemann, 'New structures of knowledge', in: H. de Ridder-Symoens (red.), *A history of the university in Europe. Volume 2. Universities in early modern Europe (1500-1800)* (Cambridge 2003), 503-505.
- 28 S. Shapin, *The scientific revolution* (Chicago 1996), 68, 84. C. Mercer, 'The vitality and importance of early modern aristotelianism', in: T. Sorell (red.), *The rise of modern philosophy. The tension between the new and traditional philosophies from Machiavelli to Leibniz* (Oxford 1993), 60.
- 29 Rutherford, 'Innovation and orthodoxy in early modern philosophy', 15-16.
- 30 P.A. Nelles, 'Libraries, books and learning, from Bacon to the Enlightenment', in: G. Mandelbrote en K.A. Manley (red.), *The Cambridge history of libraries in Britain and Ireland. Volume 2: 1640-1850* (Cambridge 2006), 23-25.
- 31 A. Grafton, 'Libraries and lecture halls', in: K. Park en L. Daston (red.), *The Cambridge history of science. Volume 3: Early modern science* (Cambridge 2006), 244-245, 249.
- 32 Thysius bezat de volgende filosofische werken van Francis Bacon: *Instauratio magna. Pars IIa: Novum organum* (Londen: John Bill, 1620); sign. Thysia 2221Q₂. Gekocht op 27 april 1650 in de veiling

van de boeken van Johannes de Laet voor 2:11. ATH 434, p. 322. *Sylva sylvarum, sive historia naturalis* (Amsterdam: Louis Elzevier, 1648); sign. Thysia 1061. Gekocht in 1649 bij boekverkoop Pieter Leffen voor 1:16. ATH 434, p. 125. Thysius heeft ook een exemplaar in zijn bezit gehad van *De augmentis scientiarum*, het eerste deel van de *Instauratio magna*. Hij kocht het volgens zijn kasboek (p. 326) in de tweede helft van 1650, tegelijk met vier andere boeken van Bacon: *De sapientia veterum*; *Sermones fideles*; *Novum organum* (dat hij al had) en *Historia regni Henrici Septimi*, de enige van de vijf die in de bibliotheek bewaard is gebleven en waarvan de editie genoemd kan worden: (Leiden: Franciscus Hackius, 1642); sign. Thysia 379. Voor elk van deze aankopen betaalde hij minder dan een gulden.

33 Zie Bijlage catalogus 1668. Voortaan wordt de catalogus uit 1668 consequent aangeduid als ‘de oudste catalogus’.

34 Sign. Thysia 2392.

35 De bundels met de signaturen Thysia 807 en Thysia 1436. In het kasboek staat een aankoop vermeld als ‘Liber orationum et carminum, congestus’, met een prijs van f. 12. ATH 434, p. 325. Daarmee zou een van de bundels kunnen worden bedoeld. Volgens de boekverkoopersrekening van Wolter de Haes van 9 januari 1651 heeft Thysius f. 2:10 betaald voor het binden van ‘Orationes in folio’. ATH 450. De eerste twaalf delen uit de bundel Thysia 807 zijn in de oudste catalogus vermeld onder *Libri miscellanei in folio* 95.

36 Volgens het lemma ‘pamflet’ in het *Algemeen letterkundig lexicon* (2012), geraadpleegd via www.dbnl.org. Zie aldaar een uitgebreide literatuurverwijzing.

37 Petit en Ruys, *Bibliotheek van Nederlandse pamfletten. Verzamelingen van de bibliotheek van Joannes Thysius en de bibliotheek der Rijks-Universiteit te Leiden*, dl. I, x. Wie verantwoordelijk is voor de uitbreiding van de pamflettencollectie is niet bekend. Petit vermeldt alleen dat een deel van de pamfletten uit de periode 1703-1830 afkomstig is uit de collectie van Hendrik Willem Tydeman (1778-1863), jurist en voormalig curator van de Bibliotheca Thysiana. Pamfletten die na 1653 aan de collectie zijn toegevoegd zijn niet afkomstig uit de universiteitsbiblio-

theek, want die heeft een eigen collectie waarvan Petit en Ruys de titels die nog niet in een andere catalogus voorkomen in hun werk hebben opgenomen.

38 Het kleine rode lakzegel met een afbeelding van een vogel is niet door Thysius zelf aangebracht. Het is aanwezig in bijna alle boeken van de Bibliotheca Thysiana, ook in latere acquisities, dus waarschijnlijk is dit het werk van de curatoren geweest.

39 Van Selm, *Een menighte treffelijcke boeken*, 111.

40 *Ibidem*, 119.

41 Hier moet wel worden opgemerkt dat in één band soms verschillende titels zijn samengebonden die niet tot dezelfde faculteit behoorden. De catalogi zijn gemaakt als een inventaris van de boeken (boekbanden), ingedeeld op basis van de eerste titel in een band. Daardoor staan sommige titels niet op de juiste plaats in de catalogus.

42 De vergelijking wordt gemaakt met veilingcatalogi, niet met de bibliotheken zelf, en dat is niet helemaal hetzelfde (zie hoofdstuk 2, p. 108, paragraaf *Veilingen*). Om het betoog leesbaar te houden wordt voortaan gesproken over ‘de bibliotheken’ van andere verzamelaars, als het gaat over de inhoud van de veilingcatalogi.

43 Grafton, ‘The new science and the traditions of humanism’, 111.

44 P. Raabe, ‘Bibliothekskataloge als buchgeschichtliche Quellen. Bemerkungen über gedruckte Kataloge öffentlicher Bibliotheken in der frühen Neuzeit’, in: R. Wittman (red.), *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit* (Wiesbaden 1984), 283-284.

45 P.A. Nelles, ‘L’érudition ecclésiastique et les bibliothèques de Paris au XVIIe siècle. Étude de catalogue et de classification’, in: *Revue française d’histoire du livre*, 104/105 (1999), 229, 241.

46 Petrus Bertius, *Nomenclator auctorum omnium quorum libri vel manuscripti, vel typis expressi exstant in Bibliotheca Academiae* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1595).

47 Berkvens-Stevelinck, *Magna Commoditas*, 42-47, 76.

48 In de Republiek werd het Leidse voorbeeld onder meer nagevolgd in de catalogus van de universiteitsbibliotheek van Franeker uit 1644: Engels, ‘De Fran-

ker academiebibliotheek vóór 1700’, 273; en in de catalogi van de stadsbibliotheek van Utrecht uit 1608 en 1664/1670: D.

Grosheide, A.D.A. Monna en P.N.G. Pesch, *Vier eeuwen universiteitsbibliotheek Utrecht*. Dl. 1: *De eerste drie eeuwen* (Utrecht 1986), 52, 76.

49 Van Selm, *Een menighte treffelijcke boeken*, 4.

50 *Ibidem*, 86.

51 *De werken van Konrad Gesner, Bibliotheca universalis* (Zürich: Christoffel Froschouer, 1545); en Antonio Possevino, *Bibliotheca selecta* (Rome: Typographia Apostolica Vaticana, 1593) zijn daarvan de belangrijkste twee voorbeelden, waar bij vooral Gesner vele navolgers heeft geïnspireerd. De indeling van zijn werk wordt uitgebreid beschreven door A. Serrai, *Conrad Gesner* (Rome 1990), 99-202.

52 Gabriel Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque* (Parijs: François Targa, 1627); Claude Clement, *Musei sive Bibliothecae* (Lyon: Jacobus Prost, 1635); Louis Jacob, *Traicté des plus belles bibliothèques* (Parijs: Rolet Le Duc, 1644); Pierre Le Gallois, *Traicté des plus belles bibliothèques de l’Europe* (Parijs: Estienne Michallet, 1680).

53 ‘Ik geloof dat de beste [indeling] de eenvoudigste is, de meest natuurlijke en gebruikelijke en die volgt de faculteiten theologie, medicijnen, rechten, geschiedenis, filosofie, wiskunde, letteren en wat resteert’. G. Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque*. *Reproduction de l’édition de 1644* (Parijs 1990), 131.

54 In de boekhandel werd uiteindelijk in de achttiende eeuw een gestandaardiseerd systeem ontwikkeld onder de noemer *Système des libraires de Paris*. In 1865 publiceerde J.C. Brunet het systeem met enige aanpassingen in het zesde deel van zijn *Manuel du libraire et de l’amateur de livres* (Parijs 1860-1865). Daarin worden de volgende vijf rubrieken onderscheiden: theologie, rechten, kunsten en wetenschappen, taal- en letterkunde en ten slotte geschiedenis. Pierre Delsaert gebruikt deze onderverdeling bij de analyse van geleerdenbibliotheken in zijn boek *Suam quisque bibliothecam*. *Boekhandel en particulier boekenbezit aan de oude Leuvense universiteit 16de-18de eeuw* (Leuven 2001), 29-30. Hij heeft deze keuze gemaakt om bibliotheken uit drie verschillende

eeuwen met elkaar te kunnen vergelijken. Om dezelfde reden die door hem wordt aangedragen (het voorkomen van anachronismen) wordt hier zo min mogelijk afgeweken van de zeventiende-eeuwse praktijk.

55 '19 October [...] Aen de heer Schotanus voor sijne onderwijsinge in de Rechten f 27:10'. 1641, ATH 1264.

56 Bernardus Schotanus, *Examen juridicum, quo fundamenta jurisprudentiae secundum seriem digestorum, subjectis suis locis titulis codicis, explicantur. Recognitum et altera fere parte locupletatum* (Amsterdam: Johannes Janssonius, 1645); sign. Thysia 71.

57 *Veilingcatalogus* zie hoofdstuk 2, noot 107: *juridici in duodecimo*, 1 (de editie 1639 is de tweede in de lijst). Gekocht op 26 oktober 1648, voor f 0:18. ATH 434, p. 121.

58 R. Feenstra, *Romeinsrechtelijke grondslagen van het Nederlands privaatrecht* (Leiden 1990), resp. nrs. 14 en 406-407.

59 M.J.A.M. Ahsmann, 'Teaching the *ius hodiernum*', in: *Tijdschrift voor rechts-geschiedenis*, 65 (1997), 432-433.

60 Hugo de Groot, *Inleydinge tot de Hollandtsche regts-geleertheit* (Amsterdam: Broer Jansz, 1647); sign. Thysia 1358. Gekocht voor f 2. ATH 434, p. 125. Paullus Merula, *Synopsis praxeos civilis. Maniere van procederen in dese provincien: Hollandt, Zeelandt ende West-Vrieslandt, belanghende civile saken* (Amsterdam: Cornelis Claesz, 1592); sign. Thysia 183:1. Gekocht voor f 2:3. ATH 434, p. 116.

61 J.E. Spruit, *Enchiridium. Een geschiedenis van het Romeinse privaatrecht* (Deventer 1992), 264-266.

62 G.C.J.J. van den Bergh, *Geleerd recht. Een geschiedenis van de Europese rechtswetenschap in vogelvlucht* (Deventer 2007), 22-24.

63 Van den Bergh, *Geleerd recht*, 26-27; R.C. van Caenegem, *Geschiedkundige inleiding tot het privaatrecht* (Gent 1981), 42-43.

64 Van Caenegem, *Geschiedkundige inleiding tot het privaatrecht*, 32-33; 39-40.

65 *Ibidem*, 46-47.

66 Van den Bergh, *Geleerd recht*, 39.

67 Van Caenegem, *Geschiedkundige inleiding tot het privaatrecht*, 50-51.

68 Van den Bergh, *Geleerd recht*, 64-65.

69 Van Caenegem, *Geschiedkundige inleiding tot het privaatrecht*, 49-50.

70 Een eerste aanzet tot het onderzoek

naar privébibliotheken van zeventiende-eeuwse juristen is gegeven in: M.J.A.M. Ahsmann, 'De jurist en zijn bibliotheek', in: A.M.J.A. Berkvens en A.F. Gehlen (red.), 'Tot beter directie van de saken van justiciën...' *Handelingen van het XIIIe Belgisch-Nederlands rechtshistorisch congres*, Rijksuniversiteit Limburg Maastricht 20-21 november 1992 (Antwerpen 1994), 67-87.

71 Zie Bijlage catalogus 1668.

72 *Catalogus variorum & insignium librorum praecipue jurisconsultorum D. Jacobi Maestertii J.C. equitis, domini de Roosenburch, Misterton, &c. in inclitya Leydensi Academia Juris antecessoris meritissimi. Quorum auctio habetur in aedibus Petri Leffen bibliopolae inde Klocksteegh sub signo Phoenicis. Ad diem 26 Junii 1658* (Leiden: Philip de Croy, 1658). *Catalogus librorum insignium & rariorum in qua vis, maxime vero juridica facultate. Ex bibliotheca Dn. Johannis Lindershausen I.U.D. Et in Academia Lugduno-Batava professoris ordinarii, quorum auctio habetur in aedibus Hieronymi de Vogel, habitantis in vico qui vulgo dicitur de Klocksteeg. Ad diem [13 Martii] 1645* (Leiden: Philip de Croy en Hieronymus de Vogel, 1645).

73 M.J.A.M. Ahsmann, *Collegia en colleges. Juridisch onderwijs aan de Leidse universiteit 1575-1630, in bijzonder het disputeren* (Groningen 1990), 18-21.

74 R. Feenstra en C.J.D. Waal, *Seventeenth-century Leyden law professors and their influence on the development of the civil law. A study of Bronchorst, Vinnius and Voet* (Amsterdam 1975), 24-35.

75 Arnoldus Vinnius, *Jurisprudentiae contractae, sive partitionum juris civilis. Libri III* (Den Haag: weduwe en erven van Hillebrant Jacobsz van Wouw, 1624-1631); Arnoldus Vinnius, *Commentarius locupletissimus, academicus et forensis, in quatuor libros Institutionum imperialium* (Leiden: Johannes Maire, 1642); Arnoldus Vinnius, *Institutionum sive elementorum libri quatuor* (Leiden: Franciscus Hackius; Amsterdam: Louis Elzevier, 1646).

76 *Catalogus variorum & insignium in omni facultate librorum, praecipue vero juridicorum, quos publica auctione distrahet Franciscus de l'Homme, D. de Courbiere quondam cognatus D. Arnoldi Vinnii J.C. ejusdemque facultatis professoris dum viveret in hac alma Lugd. Bat. Academia. & p. t. rectoris magnifici. In aedibus Petri Leffen, ad diem 3 aprilis 1658* (Leiden: Pieter Leffen, 1658).

77 Blok en Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Dl. 6, 1231-1232; *Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861, geraadpleegd via: resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861*, waar zijn naam is gespeld als 'Apollonius Scotte'.

78 *Catalogus librorum variorum, doctiss. consultissimique viri, D. Apollonii Schotte, Curiae Hollandiae Supremae, dum viveret senatoris primarii. Quorum auctio habebitur in officina Elseviriorum Hagae-Comitis, op de zaelc. Ad diem 21en aprilis, Die martis, hora octava matutina* (Den Haag: Abraham Elzevier, 1643).

79 'De heer Erpenius heeft enkele dagen geleden de titel van doctor in de rechten behaald', en 'Dezelfde heer Erpenius is daarna aangesteld als pensionaris van Monnickendam, een zeer belangrijke functie voor een jongeman, en temeer daar die stad nooit heeft nagelaten om zijn regenten te benoemen vanwege hun grote kwaliteiten.' ATH 424.

80 *Catalogus rarorum et insignium librorum clarissimi et praestantissimi viri Joannis Erpenii, J.C. Th. filii, reip. Monachodamensis (dum viveret) syndici. Quorum auctio habebitur in aedibus Petri Leffen, bibliopolae habitantis in de Klocksteegh in den Phoenix. Ad diem 2 Aprilis, 1653* (Leiden: Pieter Leffen, 1653).

81 Zie hoofdstuk 2, p. 89, noot 13.

82 Sluijter, 'Tot ciraet, vermeerderinge ende heerlyckmaeckinge der universiteyt', 286; R.J. Fruin, *Verspreide geschriften*, dl. 8: *Kritische studiën over geschiedbronnen*, dl. 1 (Den Haag 1903), 259; R. Breugelmanns (red.), *Erasmus en Leiden. Catalogus van de tentoonstelling gehouden in het Academisch Historisch Museum te Leiden van 23 oktober tot 19 december* (Leiden 1986), 33, 39.

83 *Catalogus rarissimorum & insignium librorum illustris bibliothecae clarissimi viri Hieronymi de Backere J.C. Quorum auctio habebitur in aedibus Petri Leffen, bibliopolae Leydensis, habitantis inde Klock-steegh, in den Phoenix. Ad diem 10. Junii 1654* (Leiden: Pieter Leffen, 1654).

84 Dit probleem kan worden opgelost door elke titel te identificeren: door in moderne bibliotheekcatalogi op zoek te gaan naar een exemplaar waarvan de titel het meest met de catalogusbeschrijving overeenstemt. Deze werkwijze is hier alleen toegepast voor de boeken uit de *Bibliotheca Thysiana*. Plaats en jaar van

uitgave en uitgever van boeken die zich in bibliotheken bevonden van andere verzamelaars dan Thysius, zullen in het onderstaande alleen worden opgenomen als die gegevens staan vermeld in een veilingcatalogus).

85 *Corpus juris civilis ex pandectis Forentinis repraesentatum, cum commentariis Accursii et scholiis Contii et paratitlis Cujacii, nec non multorum aliorum doctorum virorum observationibus illustratus* (Parijs: Sebastianus Nivellius, 1576); sign. Thysia 346. Gekocht op 12 juni 1635 voor f 63. ATH 434, p. 112.

86 *Dionysius Gothofredus, Corpus juris civilis, in IIII. partes distinctum* (Genève: Joannes Vignon, 1614); sign. Thysia 1803. Gekocht op 12 juni 1635 voor f 17:5. ATH 434, p. 112.

87 Als bovendien in enkele van de vele commentaren op de *Institutiones* de complete oorspronkelijke tekst is opgenomen, is het totale aantal edities nog groter.

88 Feenstra en Waal, *Seventeenth-century Leyden law professors and their influence on the development of the civil law*, 27–28.

89 *Novellarum Constitutionum Dn. Justiniani principis. Gregorio Haloandro interprete* (Neurenberg: Joannes Petreius, 1531); sign. Thysia 244. Gekocht op 13 mei 1649 voor f 1:5. ATH 434, p. 124.

90 *Antonius Clarus Sylvius, Commentarius ad leges tam regias, quam XII tabularum mores, et canones, Romani juris antiqui* (Parijs: Marcus Orry, 1603); sign. Thysia 1804. Gekocht op 12 juni 1635 voor f 2:12. ATH 434, p. 112.

91 Over de zeventiende-eeuwse waardering van tekstuutgaven van het Romeinse recht: M.H. Hoeflich, 'A seventeenth century Roman law bibliography: Jacques Godefroy and his "Bibliotheca Juris Civilis Romani"', in: *Law Library Journal*, 75 (1982), 514–528.

92 Van den Bergh, *Geleerd recht*, 30; Van Caenegem, *Geschiedkundige inleiding tot het privaatrecht*, 45.

93 Publicaties uit de bibliotheek van Thysius waarin glossen van de hand van Accursius zijn opgenomen, zijn het reeds genoemde *Corpus juris civilis ex pandectis* (hierboven noot 85), en een editie van de *Institutiones: Institutionum libri IIII. Francisci Accursii glossis illustrati* (Lyon: Vincentius, 1617); sign. Thysia 177. Gekocht in de

jaren veertig van de zeventiende eeuw, voor f 2:10. ATH 434, p. 117. Laatstgenoemde werk ook aanwezig in de bibliotheken van Vinnius en Schotte.

94 Identieke titels die in dezelfde plaats en hetzelfde jaar zijn gedrukt worden beschouwd als exemplaren van dezelfde editie, en maar één keer meegeteld. Dat levert het volgende op: ouder dan 1501: 3; 1501–1550: 30; 1551–1600: 277; na 1600: 307.

95 *Antonius Augustinus, Emendationum et opinionum lib. IIII. Ejusdem ad modestinum sive de excus. liber singularis. Item Laelii Taurelli, Ad Gallum et legem Velleam, Ad Caronem et Paulum, De militiis excusu* (Lyon: Antonius Vincentius, 1560); sign. Thysia 98:1. Gekocht op 4 april 1650 voor f 1:1. ATH 434, p. 321.

96 *Andrea Alciato, Omnia quae in hunc usque diem sparsim prodierunt usquam, opera* (Bazel: erven Michael Isengrin, 1558); sign. Thysia 280. Gekocht rond 1651 voor f 13:10. ATH 434, p. 326.

97 D. McNeil, *Guillaume Budé and humanism in the reign of Francis I* (Genève 1975), 17.

98 *Guillelmus Budaeus, Annotationes in XXIV pandectarum libros* (Parijs: Michael Vascosanus, 1543); sign. Thysia 288. Gekocht in 1653 voor f 3:10. ATH 434, p. 336.

99 *McNeil, Guillaume Budé and Humanism in the reign of Francis I*, 24.

100 *Jacobus Cujacius, Praelectiones in tit. D. de diversis regulis juris antiqui* (Bazel: Conrad Waldkirch, 1594); sign. Thysia 85:2. Gekocht in de jaren veertig van de zeventiende eeuw voor f 0:19. ATH 434, p. 116. Feenstra en Waal, *Seventeenth-century Leyden law professors and their influence on the development of the civil law*, 28, 31.

101 Otterspeer, *Groepsportret met dame*, 357.

102 *Hugo Donellus, Commentarii de jure civili* (Frankfurt: erven Andreas Wechel, 1589–1596); sign. Thysia 350. Gekocht in 1651 voor f 8:5. ATH 434, p. 326.

103 *Viglius ab Aytta, Commentaria in decem titulos Institutionum iuris civilis, recens ab autore recognita, quibus omnia penè testamentorum iura eleganter ac dilucide explicantur* (Bazel: Froben, 1552); sign. Thysia 299:2. Gekocht op 7 juni 1650 voor f 1. ATH 434, p. 324.

104 *Thysius bezat: Gabriel Mudaeus, Commentarii ad titulos digestorum, pro socio*

(Leuven: Servatius Sassenus, 1563); sign. Thysia 300. Komt niet voor in het kasboek, wel in de oudste catalogus onder *Libri juridici in folio*, 24; *Jacobus Raevardus, Variorum, sive de iuris ambiguitatibus libri quinque* (Brugge: Hubertus Goltzius, 1564); sign. Thysia 98:2. Gekocht als onderdeel van een convoluut, op de veiling van 4 april 1650 door Johannes Verhoeve in Den Haag, voor f 1:1. ATH 434, p. 321. Voor de titels van Wesenbecius, zie hieronder noot 112.

105 *Hugo Grotius, De jure belli ac pacis libri tres. In quibus jus naturae et gentium. Item juris publici praecipua explicantur* (Parijs: Nicolas Buon, 1625); sign. Thysia 196. Gekocht op 26 oktober 1648 op de veiling van de boeken van Constantijn L'Empereur voor f 2:6. ATH 434, p. 120.

106 Van den Bergh, *Geleerd recht*, 41, 73.

107 *Ahsmann, Collegia en colleges*, 225.

108 Feenstra en Waal, *Seventeenth-century Leyden law professors and their influence on the development of the civil law*, 16–18.

109 Otterspeer, *Groepsportret met dame*, 358.

110 *Ahsmann, Collegia en colleges*, 226–230.

111 Van Andreas Alciatus bezat Thysius behalve de *Omnia opera* (zie hierboven noot 96) de volgende boeken: *De formula Romani Imperii libellus* (Bazel: Joannes Oporinus, 1559); sign. Thysia 95:1. Gekocht als onderdeel van een convoluut met

twee andere titels op de veiling van 4 april 1650 door Johannes Verhoeve in Den Haag, voor f 0:12. ATH 434, p. 321. *Paradoxorum ad Pratum, libri sex* (Lyon: Jacobus Giunta, 1537) en *Libellus, de ponderibus et mensuris* (Hagenau: Johannes Secerius, 1530); sign. Thysia 94. Gekocht als convoluut voor f 0:18. ATH 434, p. 341. En van Petrus Costalius, *Ad XXV libros priores pandectarum Justiniani imperatoris adversaria* (Keulen: Arnoldus Quentelius, 1597); sign. Thysia 193. Gekocht op 12 juni 1635, op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 1:15. ATH 434, p. 112.

112 *Matthaeus Wesenbecius, In pandectas j. civilis commentarii olim paratitla dicti* (Bazel: Eusebius Episcopus en erven Nicolaus Episcopus, 1589) fol; sign. Thysia 357. Gekocht op 12 juni 1635, op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 4. ATH 434, p. 112. *Matthaeus Wesenbecius, In pandectas juris civilis et codicis Justi-*

nianei libros IIX commentarii, olim paratitla dicti (Bazel: Conrad Waldkirch, 1606) oec; sign. Thysia 475. Gekocht op 26 oktober 1648, op de veiling van de boeken van Constantijn L'Empereur, voor f 3:3. ATH 434, p. 120.

113 De Opera van Bartolus was in het bezit van Vinnius (gedrukt te Lyon) en Schotte (Venetië). De Backere had twee werken van Jason, Opera, 4 dln. (Lyon, 1581) en Consilia (Frankfurt, 1609). Robertus Maranta, Praxis (Lyon, 1592), was in het bezit van Schotte.

114 Guillelmus Durantis, Speculator (Bazel: Froben), eigendom van Vinnius. Andreas Gail, Observationes (Keulen, 1601) bij Erpenius en (Keulen, 1608) bij Schotte. Mynsinger, Observationes bij Erpenius, Vinnius en Schotte (laatstgenoemde had een editie uit 1608). Oldendorp, Classes bij Vinnius.

115 Volgens Ahsmann, Collegia et colleges, 252: 'mag men ervan uitgaan dat iedere een beetje serieuze student zelf een exemplaar zal hebben bezeten'.

116 In ieder geval tussen 1639 en 1646, maar aangezien Thysius pas in 1652 promoveerde, is het mogelijk dat hij ook later nog colleges heeft gevolgd.

117 Jacobus Maestertius doceerde aan de universiteit van 1637 tot 1658; Nicolaes Dedel van juli 1624 tot februari 1646; Arnoldus Vinnius van 1633 tot 1657 en Bernardus Schotanus van februari 1641 tot 1652.

118 Over Nicolaes Dedel: Ahsmann, Collegia et colleges, 220-222.

119 Over het leven en werk van Schotanus: J. Hengstmengel en R.M.B. Hengstmengel-Koopmans, 'Een Friese familie in het zeventiende-eeuwse Leiden: professor Bernardus Schotanus en zijn gezin', in: Leids jaarboekje, 83 (1991), 109-141; F. Postma en A. Krikke, 'Bernardus Schotanus (1598-1652). Een schets van zijn rechtsgeleerd onderwijs aan de hand van een aantal onder zijn leiding verzorgde disputations exercitii gratia', in: Ph.H. Breuker en M. Zeeman (red.), Freonen om ds. J.J. Kalma hinne. Stúdjies, meast oer Fryslân, foar sijn fifensantichste jierdei (Leeuwarden 1982), 285-301.

120 Jacobus Maestertius, De imminuendo labore studii iuridici dissertatio, ad Johannem Carolum vander Neesen, cognatum (Leiden:

Franciscus Hegerus en Franciscus Hackius, 1639); sign. Thysia 186:2.

Gekocht in 1653 voor f 4. ATH 434, p. 343. R. Feenstra, 'Jacobus Maestertius (1610-1658). Zijn juridisch onderwijs in Leiden en het Leuvense disputatiesysteem van Gerardus Corselius', in: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis, 50 (1982), 307.

121 Jacobus Maestertius, De justitia Romanarum legum libri duo repetitae praelectionis (Leiden: Nicolaes Rosa, 1647). Dit is de tweede, verbeterde editie van het werk (de eerste dateert uit 1634), aanwezig in de bibliotheek van Vinnius. Thysius kocht voor f 6 een exemplaar dat niet in de collectie van de Bibliotheca Thysiana terecht is gekomen. ATH 434, p. 332.

Iustiniani Institutionum sive elementorum libri IIII (Leiden: Abraham Commelin en David Lopez de Haro, 1643), alleen bij Vinnius. Beschryvinge vande stadt ende landt van Dendermonde, midtsghaders de costumen, statuten ende usantien. Soo wel vande stadt ende landt als van het princelyck leen-hof aldaer zijnde (Leiden: Nicolaes Rosa, 1646); sign. Thysia 192. Gekocht op 26 oktober 1648

op de veiling van de boeken van Constantijn L'Empereur, voor f 0:13. ATH 434, p. 121. Alleen aanwezig bij Thysius. Voor de andere publicaties van Maestertius, zie M.J.A.M. Ahsmann en R. Feenstra, Bibliografie van hoogleraren in de rechten aan de Leidse universiteit tot 1811 (Amsterdam 1984), 151-158.

122 Nieuwe keuren vande weescamere van Rijnlandt. Daer by gevoucht versheyden andere costuymen, gewoonten ende ordonnantien, aldaer van outs, ooc als-noch onderhouden (Leiden: [opt Raedthuys], 1586); sign. Thysia 183:2. Gekocht in één band met Synopsis praxeos civilis van Merula, voor f 2:3. ATH 434, p. 116. Nederlandsche placcaet-boeck: waerinne alle voornaemste placcaten, ordonnantien, accorden, ende andere acten ende munimenten, uyt-ghegeven by de EE. Hoog-Mogende Heeren Staten Generael der Vereenigde Nederlandsche Provintien; sedert dat Philippus II. koninck van Spagnien eerst verclaert is, vervallen te wesen vande hoogh-overigheyt deser landen, in't jaer 1581, tot op den teghenwoordighen jaer 1644 (Amsterdam: Johannes Janssonius, 1644); sign. Thysia 2040. Gekocht voor f 9. ATH 434, p. 325. Hollands placcaet-boeck: begrijpende meest alle de voornaemste placcaten, ordonnantien ende octroyen, uytgegeven by de

Edd. Groot-mogende Heeren Staten, van Hollandt ende West-Vrieslandt. Sedert den jaere 1580. tot in den loopende jaer 1645 (Amsterdam: Johannes Janssonius, 1645); sign. Thysia 2041. Gekocht voor f 10. ATH 434, p. 325. Rechten ende costumen van Antwerpen [Waarachter: Ordonnantie ende verhael van den stijl ende maniere van procederen] (Antwerpen: Christoffel Plantijn, 1582); sign. Thysia 293. Gekocht voor f 6:6. ATH 434, p. 326. De laatstgenoemde titel was ook in het bezit van Erpenius en Schotte, de andere titels zijn alleen bij Thysius terug te vinden.

123 Voor het werk van Paullus Merula zie hierboven noot 60. Philips Wielant, Practyke civile. Van nieuws ghesuppleert by Antonius van 't Sestich (Antwerpen: Hendrick Aertssens, 1646); sign. Thysia 91. Gekocht op 2 april 1653 op de veiling van de boeken van Johannes Erpenius voor f 0:19. ATH 434, p. 336. Dus ook bij Erpenius.

124 Over het verschil tussen het kasboek en de inhoud van de Bibliotheca Thysiana, zie hoofdstuk 2, p. 101-102.

125 P. Gerbenzon, 'Veranderingen in het recht en de rechtswetenschap bij de overgang van de Middeleeuwen naar de nieuwe tijd', in: Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, 87 (1972), 29.

126 Van den Bergh, Geleerd recht, 63.

127 A. Wijffels, 'Law books in Cambridge libraries, 1500-1640', in: Transactions of the Cambridge Bibliographical Society, 10 (1993), 367; Van den Bergh, Geleerd recht, 64.

128 D'instructie vanden Hove van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt. Gheordonneert by die keyser[lyck]e maiesteyt int jaer vijfthienhondert eenendertich (Den Haag: Aelbrecht Hendricksz, 1594); sign. Thysia 1797. Gekocht voor f 2. ATH 434, p. 329.

129 M.Ch. Le Bailly, Procesgids. Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. De hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland zowel in eerste instantie als in hoger beroep (Hilversum 2008), zie hierboven noot 60.

130 Voor de titelbeschrijving van het boek van Wielant, zie hierboven noot 123. Jodocus Damhouderius, Enchiridion rerum criminalium, elegantibus aliquot figuris illustratum (Leuven: Stephanus Gualtherus en Johannes Bathenius, 1554); sign. Thysia 190. Een andere editie (Keulen: Joannes

Gymnicus, 1591 – deze aankoop is niet bewaard gebleven) is gekocht voor f 1 op 28 april 1649 in een anonieme veiling bij David Lopez de Haro. ATH 434, p. 123. Thysius kocht in 1653 een ‘criminalia’ waarmee misschien dit boek wordt bedoeld, voor f 7. ATH 434, p. 339.

131 Jodocus Damhouderius, *Praxis rerum civilium, praetoribus, propraetoribus, consulibus, proconsulibus, magistratibus, reliquisque id genus iustitiaris ac officiaris* (Antwerpen: Johannes Bellerus, 1567); sign. Thysia 1809. Gekocht voor f 2:10. ATH 434, p. 338.

132 Willem van Alphen, *Papegay, ofte formulier-boeck van alderhande requeste, mandamenten, conclusien &c. ghelijck die ghebruyckt ende gepractiseert werden voor de respectieve hoven van iustitie in Hollandt* (Den Haag: Johannes Verhoeve, 1642), niet in de Bibliotheca Thysiana terechtgekomen. Gekocht samen met een traktaat van Pieter Bort voor f 2. ATH 434, p. 329.

133 Ahsmann, *Collegia en colleges*, 48.

134 *Curiae Hollandiae, Zelandiae et West-Frisiae decisiones. Nec non aliquot decisiones Supremi Senatus, quibus sententiis Curiae rei iudicatae auctoritas tribuitur* (Leiden: Louis Elzevier, 1617); Cornelis Neostadius, *De feudi juris scripti, Hollandici, Westfriscicque, successionis* (Den Haag: Beuckel Cornelisz Nieulandt, 1602); Cornelis Neostadius, *De pactis antenuptialibus rerum iudicatarum observationes* (Leiden: Jan Paets en Aert Meuris, 1614).

135 Jacobus Coren, *Observationes rerum in senatu iudicatarum. Item consilia quaedam* (Den Haag: Aert Meuris, 1633); sign. Thysia 187. Gekocht voor f 2. ATH 434, p. 331.

136 Pieter Bort, *Tractaet verklarende hoe dat de Hollantsche leenen by uytterste-wille, ende versterferven* (Den Haag: Johannes Verhoeve, 1649), niet in Bibliotheca Thysiana terechtgekomen. Gekocht samen met het formulierboek van Van Alphen voor f 2. ATH 434, p. 329.

137 Titelbeschrijving van het boek van De Groot, zie hierboven noot 60. Simon van Leeuwen, *Paratitula juris novissimi*, dat is: een kort begrip van het Rooms-Hollands-reght (Leiden: Pieter Leffen, 1652), niet in de Bibliotheca Thysiana terechtgekomen. Gekocht voor f 2:16. ATH 434, p. 336.

138 Simon van Groenewegen van der Made, *Tractatus de legibus abrogatis et inusita-*

tis in Hollandia vicinisque regionibus (Leiden: David Lopez de Haro; Franciscus Moyaerd, 1649), niet in de Bibliotheca Thysiana terechtgekomen. Gekocht voor f 3:14. ATH 434, p. 326.

139 Van het manuscript (Universiteitsbibliotheek Utrecht, signatuur VI A 18-11) is een geannoteerde transcriptie uitgegeven door C.H. van Rhee en J. Hallebeek onder de titel ‘Praxis et ordo iudiciorum Curiae Hollandiae: de stijl van het Hof van Holland in de traditie van het *Lus Commune*’, in: *Verslagen en mededelingen oud-vaderlands recht, nieuwe reeks*, 10 (1998), 45–116. Volgens de bezorgers is het handschrift opgesteld na 1615, met toevoegingen (in ieder geval) tot 1642.

140 *Ibidem*, Appendix II. Daarin worden door Van Rhee en Hallebeek genoemd: Alexander Tartagnus (1424–1477), Angelus de Ubaldis (1328–1417), Baldus de Ubaldis (1327–1400), Bartholomeus de Saliceto (?-ca. 1412), Bartolus de Saxoferrato (1313–1357), Cinus de Pistorio (1270–1336), Dinus de Muxello (ca. 1253–ca. 1300), Felinus Sandaeus (Felino Maria Sandeo, 1444–1503), Guillelmus Duranti (Guillaume Durand, ca. 1230–1296), Iason Maynus (Giasone del Maino, 1435–1519), Innocentius IV (Sinibaldo Fieschi, 1200–1254), Johannes Faber (de Runcinis, ?-ca. 1340), Lanfrancus de Oriano (Lanfranco Oriano, ?-1488), Ludovicus Romanus (Pontanus, 1409–1439), Marianus de Socinis (Mariano Soccini, 1401–1467), Bartholomeus de Socinis (Bartolommeo Soccini, 1436–1507), Nicolaus de Tudeschis (1386–1445) als Abbas of Panormitanus, Paulus de Castro (ca. 1360–1441), Udalricus Zasius (Ulrich Zasius, 1461–1535). Baldus en Bartolus worden beschouwd als de belangrijkste vertegenwoordigers, Zasius wordt hier tot de traditie van het middeleeuwse geleerde recht gerekend, maar hij wordt in de rechtsgeschiedenis meestal beschouwd als een van de vroegste vertegenwoordigers van de humanistische rechtswetenschap.

141 Het *Corpus juris civilis* is zo’n essentieel onderdeel van een juridische collectie, dat de kans groot is dat De Backere (ooit) een exemplaar in zijn bezit heeft gehad, dat uiteindelijk niet in deze veiling is terechtgekomen.

142 Feenstra en Waal, *Seventeenth-century Leyden law professors and their influence on the development of the civil law*, 28.

143 Zie het schema in de paragraaf *Juridische bibliotheken*.

144 Daarvan komen 36 titels in drie of meer collecties voor.

145 Wijffels komt in zijn artikel met betrekking tot ‘Law books in Cambridge libraries, 1500–1640’ dan ook tot hele ander conclusies. Het rechtssysteem was in Engeland niet in dezelfde mate gebaseerd op het Romeinse recht, het humanisme was niet zo prominent aanwezig, traditionele methodes bleven langer gangbaar. Dat is zichtbaar in de boekencollecties.

146 Frederick Arnsdorp aan Johannes Thysius, 4 augustus 1648: ‘Mijn heer Thysius, desen dient dat het den Almogende belieft heeft een weijnich over halff neegen savonts UE suster Catrina uijt dit jammerdael te verlossen [...]. Aengaende docktoor Tulp, is hier ten ½ achten geweest, hadde geen goede hoope’. ATH 380.

147 ‘Specificatie van crediteuren van Jofr. Machdalena Belten’: ‘Dr. Silvius, fl. 24’. ATH 461.

148 Correspondentie tussen Johannes Thysius en Job Ludolf tussen 16 september en 19 oktober 1648. De brieven van Thysius bevinden zich in ATH 424, die van Ludolf in ATH 396.

149 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 7 oktober 1648: ‘Dimanche passé huit jours, je fus au presche, croyant estre gueri, mais le jour apres un tournoyement de teste me reprint que je ne pouvois pas estre debout. Il faloit donc retourner au lict, le medecin revint, et il me dit qu’il y avoit encore des mauvais humeurs au corps et des obstructions aux veines meseraignes [=meserentiques] qui me donnoient a la teste.’ – ‘Vorige week zondag ging ik naar de preek, in de veronderstelling dat ik was genezen, maar de dag daarna werd ik weer bevangen door duizeligheid, zodat ik niet kon blijven staan. Dus moest ik weer naar bed, de dokter kwam weer langs en zei me dat er nog steeds slechte humeuren in het lichaam zijn en verstoppingen in de mesenteriale ader die me zo’n hoofd geven.’ ATH 396.

- 150 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 19 oktober 1648: 'Je prieray Mons. Wallaus qu'il aye soin de moy, il me parle tout d'un autre ton en sa lettre, il dit que tout mon mal vient des obstructions de la ratte, qui ont esté causez d'une excessive tristesse ou de profondes pensées'. – 'Ik zal de heer Walaeus vragen om mij te behandelen, in zijn brief aan mij spreekt hij op een heel andere toon, hij zegt dat al mijn klachten resultaat zijn van een verstopping van de milt, die wordt veroorzaakt door een grote somberheid of overmatig gepieker'. ATH 396.
- 151 C. Baron van Breugel Douglas, 'Het geslacht Rumpf', in: *De Nederlandsche Heraut*, 6 (1890), 81-103.
- 152 *Catalogus rarorum admodum & insignium librorum dni. Christiani Rompf, sereniss. reg. Bohemiae, ac celsissimi Araus. principis (dum viveret) Αρχιάτρον. Quorum auctio habebitur in officina Francisci Hackii, bibliopolae in de Choor-steegh. Libri theologici venduntur die saturni, qui erit 31 octob.; medici die mercurii, 4 novemb.; miscellanei die mercurii, 18 novemb.* (Leiden: Franciscus Hackius, 1648).
- 153 J. Schouten, Johannes Walaeus. Zijn betekenis voor de verbreiding van de leer van de bloedsomloop (Assen 1972), 5-39.
- 154 *Catalogus bibliothecae, celeberrimi experimentissimique viri Johannis Walaei, dum viveret medicinae doctor. ejusdemque facultatis in illustri Batavorum academia, quae Lugd. est, professoris ordinarii: cuius publica auctio habebitur in officina Adriani Wyngaerden, e regione academiae, ad diem xiv [doorgestreept, bijgeschreven: 21] martii hora 8. matutina* (Leiden: Adriaan Wijngaerden, 1650).
- 155 *Catalogus librorum medicorum et juristarum, eruditissimi viri D. Petri van Willigen, medicinae doctoris dum viveret in patria sua Roterodami. Quorum auctio habebitur in aedibus defuncti Roterodami, in platea quae vulgo dicitur de Hooghstraet, prope curiam Mercatorum Anglorum, ad diem 21 april Anno 1650* (Rotterdam: Sebastiaan Wagens, 1650).
- 156 E.A. Engelbrecht, *De vroedschap van Rotterdam 1572-1795* (Rotterdam 1973), 48, 90.
- 157 *Catalogus variorum & insignium librorum bibliothecae reverendi ac pii B.M. viri, Justini van Assche, theologi & medici. Quorum auctio habebitur Roterodami, in vico dicto den Oppert; in aedibus defuncti, die 13 & sequentibus, mensis junii, anni 1650* (Rotterdam: Simon Simonsz Visser, 1650).
- 158 J. Tideman, *De Remonstrantsche broederschap. Biographische naamlijst van hare professoren, predikanten en proponenten* (Haarlem 1847), 52. Blok en Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, dl. 1, 187-188.
- 159 Van 67 boeken is de herkomst bekend: drie ex. van Jacobus Thysius (juni 1635), een ex. gift van Jacob Alefsen (1648), drie exx. van Constantijn L'Empereur (26 oktober 1648), 26 exx. v an Christiaan Rompf (31 oktober 1648), vijf exx. van een anonieme veiling bij Hercules in Leiden (24 april 1649) en van dezelfde boekverkoper nogmaals drie exx. (5 mei 1649), een ex. van Maurice Agache (13 mei 1649), drie exx. van boekverkoper Elzevier (28 mei 1649), twee exx. van een anonieme veiling in Den Haag (25 oktober 1649), twee exx. van Friedrich Spanheim (22 november 1649), een ex. van de veiling van de voorraad van boekverkoper Commelijnn (14 februari 1650), vijf exx. van Johannes Walaeus (21 maart 1650), twee exx. van Jesaias du Pré (30 maart 1650) en tien exx. van Johannes de Laet (27 april 1650).
- 160 Deze aantallen zijn bij benadering vastgesteld, en geven slechts een indicatie. Enerzijds omdat veilingcatalogi in de regel onnaauwkeurig zijn, en niet overal exact vermelden wat er is verkocht of aan wie het had toebehoord (zie hoofdstuk 2, p. 108). Anderzijds omdat het op basis van de beschrijvingen in die catalogi soms onduidelijk is welk boek wordt bedoeld, waardoor niet alle overeenkomsten zijn opgemerkt.
- 161 R. Porter, *The greatest benefit to mankind. A medical history of humanity from antiquity to the present* (Londen 1997), 55-62.
- 162 Een beschrijving van de werken van Galenus: L. García-Ballester, *Galen and Galenism, theory and medical practice from antiquity to the European Renaissance* (Aldershot, Burlington 2002), 1-53.
- 163 L.N. Magner, *A history of medicine* (New York 2007), 121-132; Porter, *The greatest benefit to mankind*, 73-77.
- 164 Porter, *The greatest benefit to mankind*, 95-98.
- 165 V. Nutton, 'The fortunes of Galen', in: R.J. Hankinson (red.), *The Cambridge companion to Galen* (Cambridge 2008), 361-367.
- 166 N.G. Siraisi, *Medieval and early renaissance medicine. An introduction to knowledge and practice* (Chicago 1990), 70-77.
- 167 Nutton, 'The fortunes of Galen', 368.
- 168 Porter, *The greatest benefit to mankind*, 171.
- 169 Galenus, *Galenii opera ex nona Iuntarum editione. Quae, quid superioribus praestet, pagina versa ostendit. Ad amplissimum Venetorum medicorum collegium*, 5 dln. (Venetië: Giunti, 1625); sign. Thysia 2264. Gekocht voor f 43. ATH 434, p. 334.
- 170 Gekocht voor f 3 in een convoluut, samen met het werk van de zevende-eeuwse Byzantijnse arts Paulus Aegineta. ATH 434, p. 324.
- 171 Rhazes, *Opera exquisitoria* (Bazel: Henricus Petrus, 1544); Rhazes, *Libellus de peste. De Graeco in Latinum sermonem versus, per Nicolaum Macchellum* (Venetië: Andreas Arrivabenus, 1555).
- 172 Het is een exemplaar in octavo, maar om welke editie het gaat wordt in de veilingcatalogus niet vermeld.
- 173 Avicenna, *Liber canonis, de medicinis cordialibus, et cantica. Cum castigationibus Andreae Alpagi Bellunensis, una cum eiusdem nominum arabicorum interpretatione* (Venetië: Giunti, 1544); sign. Thysia 2265. Gekocht voor f 6. ATH 434, p. 337.
- 174 Bernardus Paternus, *Explanationes in primam fen. primi canonis Aviceni. habita Patavii, dum primum theor. ordin. locum teneret. A Bernardino Gaio medico Veneto in lucem editae* (Venetië: Franciscus de Francesci, 1596); sign. Thysia 1263:2. Gekocht voor f 0:18 als deel van een convoluut met vier titels. ATH 434, p. 343.
- 175 *Articella nuperime impressa cum quamplurimis tractatibus pristinae impressioni superadditis*. Editie Van Assche: (Lyon: Antonius du Ry, 1525); Rompf: (Lyon: Johannes de la Place, 1515).
- 176 Thysius bezat drie boeken: Regnerus Bruytsma, *Novo-antiqua schola Salerni antiqua sanis solidisque veterum archiatarum praeceptis* (Mechelen: Henricus Jaye, 1633); sign. Thysia 402:2. Gekocht met twee andere titels voor f 0:6. ATH 434, p. 328. Arnaldus de Villanova, *Medicina Salernitana: id est, conservandae bonae valetudinis praecepta* (Frankfurt: Vincent Steinmeier, 1605); sign. Thysia 382 (eveneens in het bezit van Van Assche); Arnaldus de Villanova, *Conservandae bonae valetudinis praecepta*

- longe saluberrima, regi Angliae quondam à doctoribus scholae Salernitanae versibus conscripta (Frankfurt: erven Christoph Egenolph, 1582); sign. Thysia 423. Waarschijnlijk samen met een andere titel gekocht voor f 1. ATH 434, p. 331. Johannes Walaeus bezat twee zeventiende-eeuwse Franse uitgaven van de Schola Salernitana.
- 177 Nutton, 'The fortunes of Galen', 372-374.
- 178 Ibidem, 377-378.
- 179 Porter, *The greatest benefit to mankind*, 182-183.
- 180 Ibidem, 211-216.
- 181 Magner, *A history of medicine*, 253.
- 182 Schouten, *Johannes Walaeus*, 14-17.
- 183 Andreas Vesalius, *De humani corporis fabrica libri septem* (Bazel: Joannes Oporinus, 1543); sign. Thysia 1622. Gekocht op de veiling van de boeken van Constantijn L'Empereur op 26 oktober 1648 voor f 26:10. ATH 434, p. 120. Andreas Vesalius, *De humani corporis fabrica libri septem* (Bazel: Joannes Oporinus, 1555).
- 184 Carolus Stephanus, *De dissectione partium corporis humani libri tres* (Parijs: Simon Colinaeus, 1545); sign. Thysia 2269. Gekocht in de veiling van de boeken van Johannes de Laet op 27 april 1650, voor f 6:10. ATH 434, p. 321.
- 185 Hieronymus Fabricius ab Aquapendente, *De visione, voce, auditu* (Venetië: Franciscus Bolzetta, 1600); sign. Thysia 2276. Komt niet voor in het kasboek, wel in de oudste catalogus onder *Libri medici in folio* 14. Hieronymus Fabricius ab Aquapendente, *De formato foetu* (Venetië: Franciscus Bolzetta, 1600). Gekocht in 1653 voor f 10:19, niet in Bibliotheca Thysiana terechtgekomen. ATH 434, p. 343.
- 186 William Harvey, *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus* (Frankfurt: William Fitzer, 1628); William Harvey, *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis. Cum praefatione Zachariae Sylvi* (Rotterdam: Arnold Leers, 1648); William Harvey, *De motu cordis et sanguinis in animalibus, anatomica exercitatio. Cum refutationibus Aemylii Parisani et Iacobi Primirosii* (Leiden: Johannes Maire, 1639).
- 187 Johannes Riolanus, *Encheiridium anatomicum, et pathologicum. In quo ex naturali constitutione partium, recessus à naturali statu demonstratur, ad usum theatri anatomici adornatum* (Parijs: Gaspard Meturas, 1648). Walaeus bezat de tweede editie, verschenen in 1649 bij Adriaen Wijngaerden in Leiden.
- 188 Vopiscus Fortunatus Plempius, *De fundamentis medicinae libri sex* (Leuven: [s.n.], 1638).
- 189 Galenus, *Institutionum anatomicarum secundum [...]*, per Joannem Guinterium Andernacum medicum. Ab Andrea Wesalio Bruxellensi, auctiores et emendatiores redditi (Venetië: D. Bernardini, 1538), aanwezig in de bibliotheek van Van Willigen.
- 190 K.M. Reeds, 'Renaissance humanism and botany', in: *Annals of science*, 33 (1976), 522-527.
- 191 P. Findlen, 'Natural history', in: K. Park en L. Daston (red.), *The Cambridge history of science. Volume 3: Early modern science* (Cambridge 2006), 440-442.
- 192 Alle eerste edities van de hier genoemde werken worden vermeld in: Reeds, 'Renaissance humanism and botany', 522-527.
- 193 Theophrastus, *Graecae & Latinae opera omnia. Daniel Heinsius textum Graecum locis infinitis partim ex ingenio partim e libris emendavit* (Leiden: Jan Jansz Orlers en Hendrick Lodewijcksz van Haestens, 1613); sign. Thysia 2232A:2. Onderdeel van een convoluut met drie titels, gekocht voor f 6. ATH 434, p. 333.
- 194 Pedacius Dioscorides, *De medica materia libri V* (Keulen: Johannes Soter, 1529); sign. Thysia 2232. Gekocht voor f 1:13. ATH 434, p. 332. Pietro Andrea Mattioli, *Commentaires sur les six livres de Ped. Dioscoride* (Lyon: Guillaume Rouille, 1572); sign. Thysia 2263. Gekocht op 13 mei 1649 voor f 5:6. ATH 434, p. 124.
- 195 Caius Plinius Secundus, *Historiae mundi libri XXXVII. Maiore, quam hactenus unquam, studio, fide, religione à vitiis quibus multiplici olim impressione contaminati fuerant, vindicati* (Lyon: Antonius Vincentius, 1563); sign. Thysia 2271. Gekocht op 12 juni 1635 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 9:10. ATH 434, p. 112.
- 196 Findlen, 'Natural history', 444.
- 197 Reeds, 'Renaissance humanism and botany', 532-533; 538-539.
- 198 B.W. Ogilvie, *The science of describing. Natural history in renaissance Europe* (Chicago 2006), 34.
- 199 A. Pavord, *The naming of names. The search for order in the world of plants* (Londen 2005), 175-177.
- 200 Otho Brunsfeldius, *Novum herbarium* (Straatsburg: Joannes Schottus, 1531-1536); sign. Thysia 2209 (titelpagina ontbreekt). Gekocht voor f 3. ATH 434, p. 325. Leonardus Fuchsius, *De historia stirpium commentarii insignes* (Bazel: Isengrin, 1542); sign. Thysia 2272. Gekocht voor f 5:2. ATH 434, p. 325. Bovendien had Thysius een Franstalige editie: Leonardus Fuchs, *Commentaires tres excellens de l'histoire des plantes* (Parijs: Jacques Gazeau, 1549); sign. Thysia 2257. Gekocht voor f 4:4. ATH 434, p. 326.
- 201 Ogilvie, *The science of describing*, 51; 137-141.
- 202 L. Voet, 'Christoffel Plantijn als promotor van de botanische wetenschap', in: W. de Backer en F. de Nave (red.), *De botanica in de Zuidelijke Nederlanden* (einde 15de eeuw-ca. 1650). Tentoonstelling museum Plantin-Moretus (Antwerpen 1993), 39-45; J. Lemli, 'De Officinae Plantiniana te Antwerpen en te Leiden en hun botanische edities van 1589 tot 1647', in: De Backer en De Nave (red.), *De botanica in de Zuidelijke Nederlanden*, 57-59.
- 203 Pavord, *The naming of names*, 322-325.
- 204 Hier wordt zijn loopbaan als botanist bedoeld; zijn wetenschappelijke carrière is feitelijk begonnen met een studie theologie in Duitsland.
- 205 Ogilvie, *The science of describing*, 148. Zie ook: F. Egmond, *The world of Carolus Clusius. Natural history in the making, 1550-1610* (Londen 2010).
- 206 Zie Egmond, *The world of Carolus Clusius*.
- 207 Pavord, *The naming of names*, 319.
- 208 Carolus Clusius, *Rariorum plantarum historia* (Antwerpen: Jan Moretus, 1601); sign. Thysia 2208. Carolus Clusius, *Exoticorum libri decem* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1605); sign. Thysia 2202. Beide gekocht op 4 november 1648 op de veiling van de boeken van Rompf, respectievelijk voor f 9:5 en f 8:15. ATH 434, p. 121. De *Exoticorum* is onderdeel van een convoluut met twee titels. Carolus Clusius, *Curae posteriores, seu plurimarum non antè cognitarum* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1611), niet in de Bibliotheca Thysiana terechtgekomen. Gekocht op

- 21 maart 1650 op de veiling van de boeken van Walaeus, voor f 1:1. ATH 434, p. 320.
- 209 Rembert Dodonaeus, *Cruydt-boeck, volghens sijne laetste verbeteringhe: met biivoeghels achter elck capitel, uyt verscheyden cruydt-beschrijvers* (Antwerpen: Balthasar Moretus, 1644); sign. Thysia 2261. Gekocht voor f 24. ATH 434, p. 333.
- 210 Ogilvie, *The science of describing*, 187; 203.
- 211 *Ibidem*, 228.
- 212 Caspar Bauhinus, *Pinax theatri botanici, sive index in Theophrasti Dioscoridis Plinii et botanicorum, qui à seculo scripserunt opera: plantarum circiter sex millium ab ipsis exhibitarum nomina cum earundem synonymiis & differentiiis methodicè secundum earum & genera & species proponens* (Bazel: Ludwig König, 1623); sign. Thysia 2176. Gekocht in 1650 voor f 0:19. ATH 434, p. 324. Caspar Bahinus, *Prodomo theatri botanici. In quo plantae supra sexcentae ab ipso primùm descriptae cum plurimis figuris proponuntur* (Frankfurt: Johann Traudt, 1620); sign. Thysia 2174:2. Gekocht in 1653 als onderdeel van een convoluut met drie titels, voor f 5:18. ATH 434, p. 343. Volgens zijn kasboek bezat Thysius ook de *Phytopinax*, de in 1596 verschenen voorloper van de *Pinax* met 2.460 plantennamen, gekocht voor f 1:8. ATH 434, p. 333. Dit boek is niet in de *Bibliotheca Thysiana* terechtgekomen.
- 213 Porter, *The greatest benefit to mankind*, 197.
- 214 B. Nance, *Turquet de Mayerne as baroque physician. The art of medical portraiture* (Amsterdam, New York 2001), 68-69.
- 215 *Ibidem*, 41-45.
- 216 Otterspeer, *Groepsportret met dame*, 405.
- 217 Thysius bezat de volgende werken: Johannes Mattheus de Gradi, *Practica* (Venetië: erven Octavianus Scotus, 1502); sign. Thysia 2252. Komt niet voor in het kasboek, wel in de oudste catalogus onder *Libri medici in folio 46*. Laurentius Joubertus, *Medicinae practicae priores libri tres* (Lyon: Charles Pesnot, 1577); sign. Thysia 384. Afkomstig uit de erfenis van Anthoni Thijs. ATH 431. Johannes Michael Savonarola, *Practica canonica de febribus* (Venetië: Giunti, 1552); sign. Thysia 1980:2. Onderdeel van een convoluut met twee titels, gekocht voor f 7:17. ATH 434, p. 330. Hercules Saxonia, *Prognoseon practicarum libri duo* (Frankfurt: Zacharias Palthenius, 1610); sign. Thysia 2212:2. Onderdeel van een convoluut met vier titels, gekocht voor f 8:19. ATH 434, p. 342.
- 218 Porter, *The greatest benefit to mankind*, 172.
- 219 J.J. Bylebyl, 'Teaching "Methodus medendi" in the Renaissance', in: F. Kudlien en R.J. Durling (red.), *Galen's method of healing. Proceedings of the 1982 Galen symposium* (Leiden 1991), 157-160.
- 220 Johannes Antonides van der Linden, *De scriptis medicis libri duo* (Amsterdam: Joan Blaeu, 1637).
- 221 Johannes Georgius Schenckius, *Biblia iatrica, sive bibliotheca medica macta* (Frankfurt: Antonius Hummius, 1609); sign. Thysia 454. Onderdeel van een convoluut met twee titels, gekocht voor f 1:5. ATH 434, p. 330.
- 222 Porter, *The greatest benefit to mankind*, 201-205.
- 223 W.R. Newman, 'From alchemy to "chymistry"', in: K. Park en L. Daston (red.), *The Cambridge history of science. Volume 3: Early modern science* (Cambridge 2006), 502-504.
- 224 Jean Bodin, *Methodus historica. Duodecim ejusdem argumenti scriptorum, tam veterum quàm recentiorum, Commentariis adaucta: quorum elenchum praefationi subjecimus* (Bazel: Petrus Perna, 1576); sign. Thysia 1199.
- 225 Johannes Wolf, *Artis historicae penus. Octodecim scriptorum tam veterum quàm recentiorum monumentis* (Bazel: Petrus Perna, 1579).
- 226 Gekocht voor f 1:5. ATH 434, p. 114.
- 227 J.H. Franklin, *Jean Bodin and the sixteenth-century revolution in the methodology of law and history* (New York 1963), 137-154.
- 228 *Libri historici in quarto*, 61: Willem Jansz Blaeu, *Het licht der zee-vaert daerinnen claelijck beschreven ende afghebeeldet werden, alle de custen ende havenen, vande Westersche, Noordsche, Oostersche ende Middellandsche Zee* (Amsterdam: Johannes Janssonius, 1627); sign. Thysia 1446. Gekocht op 18 november 1648 op de veiling van de boeken van Christinaan Rompf, voor f 1:10. ATH 434, p. 122. *Libri historici in 12. & 24. &c.*, 3: François Rabelais, *Les oeuvres. Contenant cinq livres de la vie, faits, et dits heroïques de Gargantua, & de son fils Pantagruel* (Antwerpen: Jean Fuet, 1605); sign. Thysia 1047. Gekocht op 1 mei 1649 op een veiling bij Lopez de Haro voor f 0:19. ATH 434, p. 124. *Libri historici in quarto*, 102: Janus Jacobus Bois-sardus, *Icones & effigies virorum doctorum. Quotquot celebres fuerunt per Europam, artificiosissimè in aes incisae à Joh. Theodoro de Brij* (Frankfurt: Johannes Ammonius, 1645); sign. Thysia 646. Gekocht op de veiling van de boeken van Petrus Coddæus in 1649 voor f 5:16. ATH 434, p. 125. *Libri historici in octavo*, 92: Desiderius Erasmus, *Apologia adversus rhapsodias calumniosarum querimoniarum Albertii Pii quondam Carporum principis* (Bazel: Officina Frobeniana, 1531); sign. Thysia 483. Aankoopgegevens ontbreken in het kasboek. *Libri historici in quarto*, 69: Pierre Le Loyer, *Discours, et histoires des spectres, visions et apparitions des esprits, anges, demons, et âmes, se monstrans visibles aux hommes* (Parijs: Nicolas Buon, 1605); sign. Thysia 609. Gekocht op 18 november 1648 op de veiling van de boeken van Christinaan Rompf, voor f 1:19. ATH 434, p. 123.
- 229 Met de kanttekening dat van deze achthonderd titels in het jaar 1879 inmiddels 82 exemplaren ontbraken. Die zijn kwijtgeraakt of verplaatst naar de pamflettencollectie.
- 230 Van de twintig door mij bestudeerde veilingcatalogi heeft alleen die van Justinus van Assche (Rotterdam, 1650) een rubriek *libri historici in folio* met zeventien titels. Daarnaast komt het voor dat *libri miscellanei* wordt omschreven als *historici, philosophi, litteratores, etc.*, zoals in de veilingcatalogus van de boeken van Johannes Erpenius (Leiden, 1653).
- 231 Daar is ook het werkje van Bodin terug te vinden: *libri philosophici & philologici in octavo*, 17.
- 232 Zie ook hoofdstuk 3, p. 157 en Bijlage catalogus 1668.
- 233 D.R. Kelley, 'The theory of history', in: C.B. Schmitt, Q. Skinner, E. Kessler en J. Krayer (red.), *The Cambridge history of renaissance philosophy* (Cambridge 1988), 746-747.
- 234 D.R. Kelley, *Faces of history. Historical inquiry from Herodotus to Herder* (New Haven 1998), 188-189.
- 235 Franciscus Patritius, *De historia dialogi x. Johanne Nicolao Stupano Rheto interprete*. In: Jean Bodin, *Methodus historica. Duodecim ejusdem argumenti scriptorum*, 397-543. N.

- Wickenden, G.J. *Vossius and the humanist concept of history* (Assen, 1993), 67.
- 236 Franklin, Jean Bodin and the sixteenth-century revolution in the methodology of law and history, 83-85.
- 237 *Ars historica, sive de historiae, historices natura, historiaeque scribendae praeceptis, commentatio* (Leiden: Joannes Maire, 1623), p. 5: 'cognitio singularium, quorum memoriam conservari utile sit ad bene beateque vivendum'.
- 238 J.N. Wickenden, G.J. *Vossius and the humanist concept of history* (Assen 1993), XXXIII-XXXIX.
- 239 *Ibidem*, 69-70. Bartholomaeus Keckermann, *De natura et proprietatibus historiae commentarius* (Hanau: Gulielmus Antonius, 1610); Sebastianus Maccius, *De historia libri tres* (Venetië: Ambrosius en Bartholomeus Dei, 1613).
- 240 Wickenden, G.J. *Vossius and the humanist concept of history*, 70-75.
- 241 *Ibidem*, 178.
- 242 Wickenden, G.J. *Vossius and the humanist concept of history*, 74.
- 243 Er bestaan ongetwijfeld vergelijkbare (misschien zelfs meer volledige of gedetailleerde) programma's voor de studie van geschiedenis van de hand van historici uit andere Europese landen, maar Vossius' voorschriften zijn voor dit overzicht het best bruikbaar, aangezien hij verwijst naar titels en edities die rond deze periode in de Republiek verkrijgbaar geweest waren.
- 244 Wickenden, G.J. *Vossius and the humanist concept of history*, 200. De hierna volgende opsomming van titels en auteurs die Vossius adviseert te bestuderen, is eveneens afkomstig van Wickenden, 203-208.
- 245 Petrus Bertius, *Theatri geographiae veteris tomus prior in quo Cl. Ptol. Alexandrini geographiae libri VIII* (Amsterdam: Jodocus Hondius, 1618-1619); sign. Thysia 815. Gekocht op 26 oktober 1648 op de veiling van de boeken van Constantijn L'Empereur, voor f 17:10. ATH 434, p. 120.
- 246 Strabo, *Rerum geographiarum libri XVII* (Genève: Eustathius Vignon, 1587); sign. Thysia 701. Gekocht op 17 augustus 1635 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 7. ATH 434, p. 114.
- 247 'Atlas 4 stucken Blau in root leer f 83'. ATH 434, p. 334. De eerste editie van deze atlas werd in 1635 in twee delen gepubliceerd door Willem Jansz Blaeu en zijn zoon Johannes. Na de dood van Willem Jansz in 1638 werd de uitgeverij voortgezet door zijn zonen, die de atlas verder hebben uitgebreid. Deel III verscheen in 1640, deel IV in 1645.
- 248 *Atlas maior sive cosmographia Blaviana, qua solum, salum, coelum, accuratissime describuntur*, 11 dln. (Amsterdam: Joan Blaeu, 1662-1665); sign. Thysia 2704. ATH 54: '1686 - nogh betaelt aen den Atlas van Blauw met een casie en den 40en penn. volgens quitantie van Laer - f 454'. In het 'casie' liggen tegenwoordig ook twee Italiaanse stedenboeken van Blaeu; het is niet bekend of die behoorden tot deze aankoop: *Theatrum statuum Sabaudiae ducis, Pedemontii principis*, 2 dln. (Amsterdam: Joan Blaeu, 1682); sign. Thysia 2705.
- 249 Philippus Cluverius, *Introductionis in universam geographiam, tam veterem quam novam, libri VI* (Parijs: Jean Libert, 1635); sign. Thysia 1703. Gekocht voor f 0:12. ATH 434, p. 118.
- 250 Abrahamus Bucholzerus, *Index chronologicus* (Görlitz: Johannes Rhamba, 1599); sign. Thysia 542. Gekocht op 17 augustus 1635 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 1:5. ATH 434, p. 114. Sethus Calvisius, *Opus chronologicum, ex auctoritate potissimum Sacrae Scripturae et historicorum fide dignissimorum* (Frankfurt an der Oder: Johannes Thymius, 1620); sign. Thysia 726. Gekocht voor f 5. ATH 434, p. 334. Joannes Cario, *Chronicon expositum et auctum multis et veteribus et recentibus historiis* (Genève: Petrus Santandreanus, 1581); sign. Thysia 563. Gekocht op 13 mei 1649 op de veiling van de boeken van Maurice Agache, voor f 1:7. ATH 434, p. 124.
- 251 Josephus Justus Scaliger, *Opus de emendatione temporum: castigatus & multis partibus auctius, ut novum videri possit* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1598); sign. Thysia 851. Gekocht op 26 oktober 1648 op de veiling van de boeken van Constantijn L'Empereur, voor f 7:10. ATH 434, p. 120.
- 252 Sulpitius Severus, *Sacra historia continuata ex Iohannis Sleydani libro de quatuor summis imperii* (Leiden: Bonaventura en Abraham Elzevier, 1626); sign. Thysia 554. ATH 434, p. 111: 'Sulpitii Historia donum Rampii quondam Praecept.', door Thysius geschat op een waarde van f 0:16. Er staat helaas geen opdracht in het exemplaar. Over Rampius: Blok en Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, dl. 5, 558.
- 253 Flavius Josephus, *Opera omnia* (Frankfurt: Sigismund Feyerabend, 1580); sign. Thysia 751. Gekocht op 25 oktober 1649 op de veiling bij Elzevier, voor f 4:5. ATH 434, p. 318. Flavius Josephus, *Opera* (Parijs: François Regnault, 1514); sign. Thysia 594:1. Gekocht in een convoluut met één andere titel, voor f 3. ATH 434, p. 333. Flavius Josephus, *Opera [Grieks]* (Bazel: Hieronymus Froben, 1544); sign. Thysia 716. Gekocht voor f 6:15. ATH 434, p. 340. Eusebii Pamphili, Ruffini, Socratis, Theodoriti, Sozomeni, Theodori, Evagrii et Dorothei: *Ecclesiastica historia* (Bazel: Sebastianus Henricpetri, 1611); sign. Thysia 308. Gekocht op 12 juni 1635 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 4:5. ATH 434, p. 112. *Ecclesiasticae historiae lib. X.: Eusebii Pamphili, Ejusdem de vita Constantini lib. V; Socratis lib. VII; Theodoriti episcopi Cyrensis lib. V; Collectaneorum ex historia eccles. Theodori Lectoris lib. II; Hermii Sozomeni lib. IX; Evagrii lib. VI* (Parijs: Robert Estienne, 1544); sign. Thysia 278. Gekocht op 12 juni 1635 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 12. ATH 434, p. 112.
- 254 Bartholomaeus Platina, *In vitas summorum pontificum ad Sixtum VIII* (Neurenberg: Anton Koberger, 1481); sign. Thysia 1973:2. Gekocht in een convoluut met één andere titel voor f 5:10. ATH 434, p. 331. Bartholomaeus Platina, *De vitis ac gestis summorum pontificum, ad sua usque tempora, liber unus* (Keulen: Gotfridus Hitorpius, 1540); sign. Thysia 1982. Gekocht voor f 6:10. ATH 434, p. 340.
- 255 Pieter Christiaansz Bor, *Nederlantsche oorloghen, beroerten, ende burgerlijcke oneenicheyden* (Leiden: Govert Basson; Amsterdam: Michiel Colyn, 1621-1634); sign. Thysia 702. Wordt nog niet genoemd in de oudste catalogus (1668), maar wel in de catalogus van 1677 onder *Libri historici in folio* 236.
- 256 Johannes Sleidanus, *De statu religionis et reipublicae, Carolo quinto, Caesare, commentarii* (Straatsburg: Wendelinus Rihelius, 1555); sign. Thysia 231. Gekocht op 25

oktober 1649, op de veiling bij Elzevier, voor f 3:19. ATH 434, p. 318. Jacobus Augustus Thuanus, *Historiarum sui temporis ab anno Domini 1543 usque ad annum 1607* (Orléans: Pierre de la Roviere, 1620-1621); sign. Thysia 846. Gekocht op 26 oktober 1648 op de veiling van de boeken van Constantijn L'Empereur, voor f 30:10. ATH 434, p. 120. William Camden, *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum, regnante Elizabetha, ad annum salutis M.D.LXXXIX* (Londen: Simon Waterson, 1615); sign. Thysia 913. Gekocht op 27 april 1650 op de veiling van de boeken van Johannes de Laet, voor f 4:2. ATH 434, p. 322.

257 Emanuel van Meteren, *Historia Belgica nostri potissimum temporis Belgii sub quatuor burgundis & totidem austriacis principibus coniunctionem & gubernationem breviter* (Keulen: [s.n.], 1598); sign. Thysia 787. Gekocht op 25 oktober 1649 op de veiling bij Elzevier, voor f 3:3. ATH 434, p. 318. Emanuel van Meteren, *Historie der Nederlandscher ende haerder na-buren oorlogen ende geschiedenissen, tot den iare M.VI.C.XII* (Den Haag: weduwe en erven van Hillebrant Jacobsz van Wouw, 1623); sign. Thysia 770. Gekocht voor f 7. ATH 434, p. 340.

258 Lucius Annaeus Florus, *De gestis Romanorum, historiarum libri IIII* (Keulen: Joannes Gymnicus, 1579); sign. Thysia 437. Gekocht op 17 augustus 1635 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 0:8. ATH 434, p. 114. Lucius Annaeus Florus, *Rerum Romanarum libri quator ex recensione prima Jani Gruteri* ([s.l.]: Hieronymus Commelin, 1597), verdwenen uit de bibliotheek, staat in de oudste catalogus onder *Libri historici in octavo 17*. Gekocht op 17 augustus 1635 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 0:15. ATH 434, p. 115. Lucius Annaeus Florus, *Rerum Romanarum editio nova, accur. Joa. Freinshemio* (Straatsburg: erven Lazarus Zetzner, 1636); sign. Thysia 525. Gekocht voor f 1. ATH 434, p. 328. Sextus Aurelius Victor, *Historiae Romanae breviarium* (Antwerpen: Christoffel Plantijn, 1579); sign. Thysia 524. Gekocht voor f 0:13. ATH 434, p. 339. Lucius Annaeus Florus, *Historiae Romanae epitome* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1607); sign. Thysia 369. Gekocht op 1 mei 1649 op een veiling bij Lopez de Haro, voor f 0:8. ATH 434, p. 124.

259 Titus Livius, *Libri omnes, quotquot ad nostram aetatem pervenerunt* (Frankfurt am Main: Johannes en Sigismundus Feyerabend, 1578); sign. Thysia 758. Gekocht voor f 7. ATH 434, p. 337. Titus Livius, *Historicorum omnium Romanorum longe uberim, et facile principis libri omnes, quotquot ad nos pervenerunt; nove editi, et recogniti* (Frankfurt am Main: Sigismund Feyerabend, 1588); sign. Thysia 687. Gekocht tussen 1637 en 1647 uit de nalatenschap (veiling?) van Johannes L'Empereur, voor f 7:15. ATH 434, p. 116.

260 Stephanus Pighius, *Annales Romanorum, qui commentarii vicem supplent in omnes veteres historiae Romanae scriptores* (Antwerpen: weduwe en erven van Joannes Moretus, 1615); sign. Thysia 845. Gekocht op 4 april 1650, op de veiling bij Johannes Verhoeve in Den Haag, voor f 14. ATH 434, p. 320.

261 Over deze werken meer informatie verderop in dit hoofdstuk, zie ook daar de volledige titelbeschrijvingen.

262 Onder meer: Philippus Lonicerus, *Chronicorum Turcicorum* (Frankfurt am Main: Sigismund Feyerabend, 1584); sign. Thysia 521. Gekocht op de veiling van de boeken van Christiaan Rompf op 18 november 1648, voor f 1:5. ATH 434, p. 123. Petrus Bizarus, *Rerum Persicarum historia* (Frankfurt am Main: Claudius Marnius, 1601); sign. Thysia 875:1 en *Annales sultanorum Othmanidarum [...]* Joannes Leunclavius *Latine redditus illustravit et auxit* (Frankfurt am Main: Claudius Marnius, 1596); sign. Thysia 875:2. Deze convoluut is gekocht op 28 september 1649 op een veiling van Johannes Verhoeve in Den Haag, voor f 5:5. ATH 434 p. 125. Laonicus Chalcondylas, *l'Histoire de la decadence de l'empire grec et établissement de celui des Turcs* (Parijs: weduwe van Matthieu Guillemot, 1632); sign. Thysia 688. Gekocht in 1650 voor f 19. ATH 434, p. 324.

263 Jornandes, *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1597); sign. Thysia 433:2. Gekocht in een convoluut met één andere titel voor f 1:10. ATH 434, p. 333. Helmoldus, *Chronica Slavorum [...]* *hisque subjectum derelictorum supplementum Arnoldi abbatis Lubecensis* (Frankfurt am Main: Andreas Wechel, 1581); sign. Thysia 857:1, wordt niet vermeld in het kasboek,

wel in de oudste catalogus. George Buchanan, *Rerum Scotticarum historia* (Frankfurt am Main: erven Sigismund Feyerabend, 1594); sign. Thysia 516. Gekocht voor f 0:12. ATH 434, p. 331. Jacobus Meyerus, *Commentarii sive annales rerum Flandricarum* [in het kasboek staat bij deze titel dat het boek is overgenomen van neef Antonius Thysius, die het had gekocht uit de veiling van de boeken van Christiaan Rompf. Het is niet in de Bibliotheca Thysiana terechtgekomen, dus de editie is onbekend]. Gekocht voor f 0:16. ATH 434, p. 122. Pontus Heuterus, *Rerum Burgundicarum libri sex* (Antwerpen: Christoffel Plantijn, 1583-1584); sign. Thysia 860:1. Gekocht op 27 april 1650 op de veiling van de boeken van Johannes de Laet, in een convoluut met één andere titel, voor f 4:2. ATH 434, p. 322. Albertus Krantzzius, *Rerum Germanicarum historici clariss. Saxonia* (Frankfurt am Main: Andreas Wechel, 1575); sign. Thysia 778:1. Gekocht op 27 april 1650 op de veiling van de boeken van Johannes de Laet, in een convoluut met één andere titel, voor f 16:10. ATH 434, p. 322. Saxo Grammaticus, *Danorum historiae libri XVI* (Bazel: Joannes Bebelius, 1534); sign. Thysia 794:1. Gekocht in een convoluut met één andere titel, voor f 7:15. ATH 434, p. 336. Johannes Aventinus, *Annalium Boiorum libri VII* (Bazel: Petrus Perna, 1580); sign. Thysia 866:1. Gekocht op 27 april 1650 op de veiling van de boeken van Johannes de Laet, als onderdeel van een convoluut met twee andere titels, voor f 7:15. ATH 434, p. 322. Antonius Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia. His accessere Joan. Sambuci aliquot appendices* (Frankfurt am Main: Andreas Wechel, 1581); sign. Thysia 870. Gekocht op 28 september 1649 op de veiling bij Johannes Verhoeve in Den Haag, voor f 4:10. ATH 434, p. 125. Martinus Cromerus, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* (Bazel: Joannes Oporinus, 1555); sign. Thysia 776. Gekocht voor f 4:2 op de veiling van de boeken van Petrus Coddaeus in 1649. ATH 434, p. 125.

264 Wickenden, G.J. *Vossius and the humanist concept of history*, 73-74.

265 *Ibidem*, 80.

266 A. Momigliano, *Studies in historiography* (New York 1966), 7.

- 267 A. Momigliano, *The classical foundations of modern historiography* (Berkeley 1990), 59.
- 268 S. Langereis, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius* (Hilversum 2001), 34, 41.
- 269 Kelley, *Faces of history*, 203.
- 270 Momigliano, *The classical foundations of modern historiography*, 61.
- 271 De catalogus van P.A. Tiele uit 1879 heeft een hoofdstuk 'Hulpwetenschappen der geschiedenis', waarvan onder meer de rubrieken oudheidkunde, munt- en penningkunde en tijdrekenkunde deel uitmaken. Thysius bezat 126 titels uit deze rubrieken.
- 272 Johannes Rosinus, *Antiquitatum Romanarum syntagma absolutissimum concinnatum* (Keulen: Gabriel Cartier, 1613); sign. Thysia 1480. Gekocht op de veiling van de boeken van Constantijn l'Empereur op 26 oktober 1650, voor f 5:7. ATH 434, p. 120.
- 273 Martinus Smetius, *Inscriptionum antiquarum quae passim per Europam, liber* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1588); sign. Thysia 745. Gekocht op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius op 12 juni 1635, voor f 11. ATH 434, p. 112.
- 274 Janus Gruterus, *Inscriptionum Romanarum corpus absolutissimum* (Heidelberg: Hieronymus Commelin, 1616); sign. Thysia 746. Gekocht voor f 24. ATH 434, p. 326.
- 275 Zie hoofdstuk 2, p. 126, noot 169 en 170.
- 276 Guilielmus Budaeus, *Libri V de asse* (Venetië: Aldus Manutius, 1522); sign. Thysia 1284. Gekocht op 12 juni 1635 op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius, voor f 2:5. ATH 434, p. 113.
- 277 I. Socias Batet, 'The power of images in Antonio Augustin's *Diálogos de Medallas inscripciones y otras antigüedades* (1587)', in: *American journal of numismatics*, 23 (2011), 211.
- 278 Jacobus de Bie, *Imperatorum Romanorum à Iulio Caesare ad Heraclium usque numismata aurea excellentissimi nuper dum viveret Caroli ducis Croji ducis Arshotani, &c. magno & sumptuoso studio collecta: nec minore fide atque arte Jacobi De Bye ex archetypis in aes incisa: opera autem atque industria Ioannis Hemelarii* (Antwerpen: Petrus en Joannes Bellère, 1627); sign. Thysia 919. Gekocht voor f 8:10 op 4 april 1650 in een veiling van Johannes Verhoeve in Den Haag. ATH 434, p. 321.
- 279 Enea Vico, *Augustarum imagines aereis formis expressae* (Parijs: Macé Ruetten, 1619); S.n., *Histoire des impératrices, avec les observations morales et politiques* (Parijs: Nicolas de Sercy, 1646); Enea Vico, *Ex libris XXII commentariorum in vetera imperatorum Romanorum numismata* (Parijs: Macé Ruetten, 1619); Enea Vico, *Discorsi [...] sopra le medaglie degli antichi* (Parijs: Macé Ruetten, 1619); sign. Thysia 1449. Gekocht voor f 7:4 op 16 december 1649. ATH 434, p. 319.
- 280 De vijf fraaie banden met werken van Goltzius zijn tegelijkertijd gekocht op de veiling van 4 april 1650 bij Johannes Verhoeve in Den Haag, voor f 77. De provenance is helaas onbekend. Sign. Thysia 795-799: C. Julius Caesar sive historiae imperatorum caesarumque Romanorum (Brugge: Hubertus Goltzius, 1563); *Fastos magistratum et triumphorum Romanorum ab urbe condita ad Augusti obitum* (Brugge: Hubertus Goltzius, 1566); *Caesar Augustus sive historiae imperatorum caesarumque Romanorum* (Brugge: Hubertus Goltzius, 1574); *Graeciae universae numismata* (Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1620); *Sicilia et Magna Graecia sive historiae urbium et populorum Graeciae* (Antwerpen: Jacob de Bie, 1617). Over deze uitgaven zie H. de la Fontaine Verwey, 'The first private press in the Low Countries. Marcus Laurinus and the Officina Goltziana', in: *Quaerendo*, 2 (1972), 294-310.
- 281 Guillaume du Choul, *Discours de la religion des anciens Romains, de la castrametation & discipline militaire d'iceux, des bains & antiques exercitations grecques & romaines* (Lyon: Guillaume Rouille, 1581); sign. Thysia 1486. Gekocht voor f 7 op 4 april 1650 in een veiling van Johannes Verhoeve in Den Haag. ATH 434, p. 321.
- 282 E.V.M. Mourits, 'Emblem books in the library of Joannes Thysius (1622-1653)', in: *Glasgow emblem studies*, 8 (2003), 95-110.
- 283 Thysius aan Ludolf, 4 april 1649: 'Ik verzoek je enige auteurs uit Italië voor me aan te schaffen, die over munten hebben geschreven, zoals Fulvius Ursinus *De familiis Romanis ex antiquis numismatibus* uit 1577. Eveneens werken van Enea Vico die op munten betrekking hebben en van anderen als je die voldoende belangrijk vindt, zoals Hemelarius' *Numismata aurea imp[er]atorum*, Gorlaeus' *Dactyliotheca*, want ik heb niets anders hier dan *De numismatis* van Strada.' ATH 424. Overigens staat nergens in het kasboek of in de oudste catalogus van de bibliotheek vermeld dat Thysius een exemplaar van *De numismatis* van Strada heeft gekocht, dus waarschijnlijk refereert hij hier niet aan een boek uit zijn eigen collectie.
- 284 'bovendien vraag ik u eens te informeren naar munten'.
- 285 'want ik zou niets anders willen dan een serie van alle opeenvolgende keizers, bij de winkels die daarvoor gebruikelijk zijn, hetzij van zilver of van koper'.
- 286 ATH 434, p. 140. De collectie was in 1652 blijkbaar f 600 waard. Helaas staan de munten nergens gespecificeerd. Een 'bibliotheek' is een plaats waar boeken worden bewaard, daarmee kan een boekenkast worden bedoeld. Het bijvoeglijk naamwoord bij 'kamerretjen' is helaas onleesbaar.
- 287 Zie hoofdstuk 2, p. 123.
- 288 (1650) '17 maart: Voor medaillen in de Vendu van De Laet f 159:8'. ATH 434, p. 21. (1650) '28 marti: Brengte hier in den ontfanck het gout, twelck getrocken heb uut de spaerpot voor de somma van f 113:10 so aen medaillen als andersins besteeet in de verkopingh van de rareitjen van de Laet f 87:1'. ATH 434, p. 20. Van de veiling van de munten en mogelijk andere rareiteiten van De Laet is helaas geen catalogus bekend.
- 289 Zie hoofdstuk 2, p. 122.
- 290 Momigliano, *Studies in historiography*, 13.
- 291 *Catalogus variorum insignium ad rarissimorum librorum, [bijgeschreven: Ezechiel Spanhemii] quorum auctio habebitur, in aedibus Gualtheri de Haez, in de Hout-straet, ad diem 20 Decembris, 1651* (Leiden: Gualtherus de Haes, 1651). Vgl. Erfgoed Leiden en Omstreken, SA 70 (Gerechtsdagboek BB), f. 200v (30-11-1651). Consent aan Frederik Spanheim jr. voor de verkoop van de in Leiden achtergebleven bibliotheek van zijn broer Ezechiël, nu hoogleraar eloquentiae te Genève (met dank aan Paul Hoftijzer).
- 292 D. Woolf, *A global history of history* (Cambridge 2011), 191. P. Burke, 'Images

as evidence in seventeenth-century Europe', in: *Journal of the history of ideas*, 64 (2003), 276-277.

293 Burke, 'Images as evidence in seventeenth-century Europe', 281-282.

294 Jacques de Bie, *Les vrais portraits de rois de France. Tirez de ce qui nous reste de leurs monumens, sceaux, medailles, ou autres effigies, conservées dans les plus rares & plus curieux cabinets du royaume* (Parijs: Jean Camusat, 1636); sign. Thysia 753:1. Gekocht in 1650, voor f 21:10. ATH 434, p. 324.

295 Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 44-45. E. Verbaan, *De woonplaats van de faam. Grondslagen van de stadsbeschrijving in de zeventiende-eeuwse Republiek* (Hilversum 2011), 173-178.

296 Uit het kasboek van Thysius en/of de oudste catalogus van zijn bibliotheek komen 63 titels overeen met de rubriek 'Geschiedenis; Nederland en België' in de catalogus van P.A. Tiele uit 1879. Negen chorografiën van (onderdelen van) dit gebied zijn te vinden in de rubriek 'Land- en volkenkunde; Verschillende gewesten en steden', 278-279. De indeling van Tiele is niet altijd consequent: ongeïllustreerde verslagen van een vorstelijk bezoek, bruiloft of begravenis zijn ondergebracht bij geschiedenis, geïllustreerde verslagen bij 'Kunst; Historische plaatwerken', 296-299. Uit praktische overwegingen is de catalogus van Tiele hier toch als uitgangspunt gebruikt. Boeken die wel door Thysius zijn aangeschaft maar niet (meer) in de *Bibliotheca Thysiana* staan, zijn niet meegerekend.

297 Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 166-168.

298 Johannes de Beke, *Historia veterum episcoporum Ultrajectinae sedis et comitum Hollandiae, explicata chronico Johannis de Beca usque ad annum 1345 [...]*. Bernardo Furmerio Leovardiensi Frisio recencente, & notis illustrante (Franeker: Rombertus Doyema, 1612); sign. Thysia 1482. Gekocht op 28 april 1649 voor f 2, op een Leidse veiling bij Lopez de Haro. ATH 434, p. 123. Johannes de Beke, *De episcopis Ultraiectinis, recogniti et notis historicis illustrati ab Arnoldo Buchelio* (Utrecht: Johannes van Doorn, 1643); sign. Thysia 1664:2. Gekocht in een convoluut met twee andere titels voor f 6:19. ATH 434, p. 342.

299 Johan Veldener, *Cronyck van Hollandt, Zeelandt, ende Westvrieslandt [...] verrijckt door Marcus Zuerius van Boxhorn* (Leiden: Willem van Rijnenburg, 1650). Gekocht voor f 0:19 op de veiling van de boeken van Johannes Erpenius op 2 april 1653. ATH 434, p. 336.

300 Thysius bezat een exemplaar van de kroniek van Cornelius Aurelius in een door Ellert de Veer aangevulde uitgave: *Die chronycke van Hollant, Zeelant, ende van Vrieslandt. Beginnende van Adams tijden tot die gheboorte ons Heeren Jesum, voortgaende totten Jare M.CCCCC ende XVII* (Amsterdam: Cornelis Claesz, 1591); sign. Thysia 732:1. Gekocht voor f 4:2 op 13 mei 1649, op de veiling van de boeken van Maurice Agache. ATH 434, p. 124. Adrianus Barlandus, *Ducum Brabantiae chronica* (Antwerpen: Jan Moretus, 1600); sign. Thysia 2076:1. Gekocht in een convoluut met één andere titel voor f 7:16. ATH 434, p. 326.

301 B. Ebels-Hoving, 'Nederlandse geschiedschrijving 1350-1500. Een poging tot karakterisering', in: B. Ebels-Hoving, C.G. Santing en C.P.H.M. Tilmans (red.), *Genoehclieke ende lustige historiën. Laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland* (Hilversum 1987), 233-234.

302 Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 204-207.

303 I. Schöffer, 'The Batavian myth during the sixteenth and seventeenth centuries', in: J.S. Bromley en E.H. Kossmann (red.), *Some political mythologies. Papers delivered to the fifth Anglo-Dutch historical conference* (Den Haag 1975), 78-101; C.P.H.M. Tilmans, 'Cornelius Aurelius en het ontstaan van de Bataafse mythe in de Hollandse geschiedschrijving (tot 1517)', in: B. Ebels-Hoving, C.G. Santing en C.P.H.M. Tilmans (red.), *Genoehclieke ende lustige historiën. Laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland* (Hilversum 1987), 191-213; E.O.G. Haitsma Mulier, 'De Bataafse mythe opnieuw bekeken', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 111 (1996), 344-367.

304 C. Maas, 'Hadrianus Junius' Batavia and the formation of a historiographical canon in Holland', in: D. van Miert (red.), *The kaleidoscopic scholarship of Hadrianus Junius (1511-1575). Northern humanism at the dawn of the Dutch Golden Age* (Leiden 2011),

51. *Hadrianus Junius, Batavia. In qua praeter gentis & insulae antiquitatem, originem, decora, mores, aliáque ad eam historiam pertinentia* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1588); sign. Thysia 620:1. Gekocht op 27 april 1650 op de veiling van de boeken van Johannes de Laet, voor f 3. ATH 434, p. 322. Thysius kocht enige tijd later nogmaals een exemplaar van dit boek voor f 2, herkomst onbekend. ATH 434, p. 327. Er bevond zich bovendien een exemplaar in de nalatenschap van zijn vader Anthoni Thijs: 'in quarto [...] 139 Junii Batavia'; ATH 431.

305 Janus Doua Jr., *Bataviae Hollandiaeque annales* (Leiden: Christophorus Raphelengius, 1601); sign. Thysia 1481. Gekocht op 27 april 1650 op de veiling van de boeken van Johannes de Laet, voor f 2:2. ATH 434, p. 322.

306 Tilmans, 'Cornelius Aurelius en het ontstaan van de Bataafse mythe in de Hollandse geschiedschrijving (tot 1517)', 191-193. Cornelius Aurelius, *Batavia, sive de antiquo veroque eius insulae quam Rhenus in Hollandia facit situ, descriptione & laudibus. Bonaventurae Vulcanii opera nunc primum in lucem edita* (Antwerpen: Christoffel Plantijn, 1586); sign. Thysia 1086:4. Onderdeel van een convoluut, wordt niet vermeld in het kasboek, wel in de oudste catalogus: *Libri miscellanei in octavo*, 159.

307 Langereis, *Geschiedenis als ambacht*, 123-127. Petrus Scriverius, *Batavia illustrata, seu de Batavorum insula, Hollandia, Zelandia, Frisia, territorio Traiectensi et Gelria, scriptores varij notae melioris* (Leiden: Louis Elzevier, 1609); sign. Thysia 668. Gekocht op 27 april 1650 op de veiling van de boeken van Johannes de Laet, voor f 3. ATH 434, p. 322.

308 Ludovico Guicciardini, *Description de tous les Pais-Bas* (Antwerpen: Christoffel Plantijn, 1582); sign. Thysia 780. Gekocht voor f 5. ATH 434, p. 326.

309 Verbaan, *De woonplaats van de faam*, 62, 64.

310 H. de la Fontaine Verwey, 'The history of Guicciardini's description of the Low Countries', in: *Quaerendo*, 12 (1982), 22-51.

311 Johannes Isacius Pontanus, *Historiae Gelricae libri XIV* (Amsterdam: Johannes Janssonius, 1639); sign. Thysia 825. Gekocht op 27 april 1650 op de veiling

van de boeken van Johannes de Laet, voor f 7:15. ATH 434, p. 322. Jacobus Marchant, *Flandria commentariorum lib. IIII. descripta* (Antwerpen: weduwe van Christoffel Plantijn, 1596); sign. Thysia 506:1. Gekocht als onderdeel van een convoluut met twee andere titels voor f 2:4. ATH 434, p. 343. Jean-Baptiste Gramaye, *Antiquitates comitatus Namurcensis* (Leuven: Johannes Masius, 1611); sign. Thysia 607:5. Gekocht als onderdeel van een convoluut met vier andere titels voor f 3:10. ATH 434, p. 342.

312 Verbaan, *De woonplaats van de faam*, 11. Jan Jansz Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden* (Leiden: Hendrick Lodewijcksz van Haestens en Jan Jansz Orlers, 1614); sign. Thysia 1266. Gekocht voor f 1:5. ATH 434, p. 327.

313 Carolus Scribanus, *Antverpia* (Antwerpen: Jan Moretus, 1610); sign. Thysia 928. Gekocht voor f 1:7 op de veiling van de boeken van Petrus Coddæus in 1649. ATH 434, p. 125. Jean-Baptiste Gramaye, *Primitiae antiquitatum Gandensium* (Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1611); sign. Thysia 647:8. Gekocht als onderdeel van een convoluut met zeven andere titels voor f 3:10. ATH 434, p. 331. David Lindanus, *De Teneraemonda libri tres* (Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1612); sign. Thysia 1448:4. Gekocht als onderdeel van een convoluut met drie andere titels voor f 4:8. ATH 434, p. 342. Jacobus Maestertius, *Beschryvinge vande stadt ende landt van Dendermonde* (Leiden: Nicolaes Rosa, 1646); sign. Thysia 192. Gekocht op 26 oktober 1648 op de veiling van de boeken van Constantijn L'Empeureur voor f 0:13. ATH 434, p. 121. Jacobus Revius, *Daventriae illustratae, sive historiae urbis Daventriensis, libri sex* (Leiden: Pieter Leffen, 1651); sign. Thysia 621. Gekocht voor f 1:4. ATH 434, p. 340.

314 De resterende zes exemplaren zijn geschreven voor de Reformatie, of de achtergrond van de auteur valt niet te achterhalen.

315 J. Pollmann, 'Internationalisering en de Nederlandse Opstand', in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 124 (2009), 515.

316 In het kasboek staat 'Strada De Bello Belgico f 4:4' in de lijst met 'kleine boekjes', die Thysius noteerde in 1648. ATH 434, p. 118.

317 Guido Bentivoglio, *Les relations* (Parijs: Charles Rouillard, 1642); sign. Thysia 623. Gekocht op 21 maart 1650, op de veiling van de boeken van Johannes Walaeus, voor f 1:12. ATH 434, p. 320.

318 S.n. [Lieuwe van Aitzema], *Verhael, van de Nederlantsche vrede-handeling* (Den Haag: Jan Veely, 1650); sign. Thysia 1491. Gekocht voor f 6:6. ATH 434, p. 332.

319 Zie ook hoofdstuk 3, p. 158-159.

320 C.E. Harline, *Pamphlets, printing, and political culture in the early Dutch Republic* (Dordrecht 1987), 34-35.

321 Ibidem, 5. Harline schrijft dat er na 1648 200 tot 300 uitgaven per jaar verschenen.

322 Johannes Thysius aan Job Ludolf, 24 augustus 1650, 28 september 1651, 24 januari 1652, 3 april 1652, 15 augustus 1652, en 22 november 1652. ATH 424.

323 *Ceremonie, des kinderdoops, van den Jongen Prince van Orangen, die ghenaemt is Wilhelmus Henricus* [1651]; sign. Thyspf 5887. De notities bestaan uit een opsomming van de geldsommen die de jonge prins bij deze gelegenheid cadeau kreeg (de 'pillegiften') van de Staten Generaal, de Staten van Holland en van Zeeland, en van de steden Delft, Leiden en Amsterdam.

4 [p. 247]

1 'Als ik ooit grote bewondering heb gehad, dan moet ik die op dit moment uiten, als ik hoor spreken over de onkosten en zorgen die u bereid bent te dragen bij de zoektocht naar goede boeken, waarmee u laat zien dat uw geest ook behoort tot de uitverkorenen, die geraakt door een hemelse invloed geweldig werk verrichten voor de ontwikkeling van de letteren en de glorie van onze eeuw.' ATH 396.

2 Zie hoofdstuk 1, p. 106.

3 'Het is een alleszins prijzenswaardige zaak, genereus en getuigde van moed die niets dan onsterfelijkheid ademt, om aan de vergetelheid te onttrekken, te bewaren en herbouwen als een tweede Pompeii, alle uitdrukkingen, niet van de lichamen maar van de geesten van zoveel eervolle mannen die tijd noch moeite hebben gespaard om ons de meest levendige eigenschappen van de meest uit-

munten onder hen na te laten.' Gabriel Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque*. *Reproduction de l'édition de 1644* (Parijs 1990), 9-10. De resten van de antieke stad Pompeii werden pas in de achttiende eeuw opgegraven, maar het bestaan ervan was al veel eerder bekend. Er zijn meer teksten waarin de stad wordt genoemd als een voorbeeld van een verloren gegane cultuur. Zie: E. Moormann, *Pompeii's ashes. The reception of the cities buried by Vesuvius in literature, music, and drama* (Berlijn 2015), 9-11.

4 'qui n'est point tant curieux d'avoir des Livres, ut illi sint coenationum ornamenta, quam ut studiorum instrumenta'; Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque*, 16. Vgl. Lucius Annaeus Seneca, *Dialogi lib. 9 De tranquillitate animi*. 'Non fuit elegancia illud aut cura, sed studiosa luxuria, immo ne studiosa quidem, quoniam non in studium, sed in spectaculum comparauerant, sicut plerisque ignaris etiam puerilium litterarum libri non studiorum instrumenta, sed cenationum ornamenta sunt.' - 'Het was geen kwestie van goede smaak of zorg, maar alleen van geleerde luxe. Eigenlijk niet eens van geleerdheid, want de boeken waren niet voor studie bijeengebracht maar om ze tentoon te stellen, zoals zovelen doen die het ontbreekt aan een kinderlijke kennis van letters, niet als instrumenten van geleerdheid, maar als ornamenten voor de eetkamer.'

5 Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque*, 12: 'Hoeveel waardering moeten we hebben voor degenen, die er terecht van overtuigd zijn dat er geen eerlijker middel is om een grote reputatie te verwerven, dan door prachtige en grootse bibliotheken op te bouwen en ze vervolgens te bestemmen voor publiek gebruik?'

6 Ibidem, 15: 'Het is daarom dat ik u zeg, dat degene die genoemde middelen toepast, of aanzienlijke kosten maakt aan boeken, dit tevergeefs doet wanneer hij niet het doel heeft om deze te bestemmen voor publiek gebruik, of nalaat ze uit te wisselen met de minste die ze nodig kan hebben.'

7 Testament, ATH 10.

8 Zie hoofdstuk 1, p. 35.

9 Giovanni Francesco Guidi di Bagno

(1578-1641), nuntius in Parijs van 1627 tot 1630, kardinaal vanaf 1629. Antonio Barberini (1607-1671), kardinaal vanaf 1627, mecenas van kunstenaars en schrijvers. Armand-Jean du Plessis de Richelieu (1585-1642), kardinaal vanaf 1622, eerste minister van de Franse koning Lodewijk XIII. Kardinaal Jules Mazarin (1602-1661), kardinaal vanaf 1641, na Richelieu eerste minister van Lodewijk XIII en vervolgens van diens opvolger, Lodewijk XIV.

10 Geciteerd uit P. Gasnault, 'De la bibliothèque de Mazarin à la Bibliothèque Mazarine', in: C. Jolly (red.), *Histoire des bibliothèques françaises. Les bibliothèques sous l'Ancien Régime 1530-1789* (Parijs 1988), noot 20, p. 144: [vertaling] 'hij heeft iedereen een dienst bewezen door zijn huis open te stellen als een academie voor alle geleerden en belangstellenden die er in grote getale komen, op alle donderdagen van de morgen tot de avond, om te bladeren door zijn prachtige bibliotheek die is ingericht met ongeveer negenduizend boeken die alle wetenschappen tot onderwerp hebben'.

11 Gasnault, 'De la Bibliothèque de Mazarin à la bibliothèque Mazarine', 136. Mazarin kocht het huis uiteindelijk in 1649.

12 Reijsboek f. 67v., ATH 428 [cursivering van EM]. Geciteerd uit De Jonge, 'De "Grand Tour" van Johannes Thysius', 76-77: 'er is een Ovidius-manuscript met mooie illustraties, beroemde veldslagen gevoerd door een prins, allerlei soorten vissen, zeer eenvoudig afgebeeld, vele boeken over vestingwerken, aangeboden aan de kardinaal, en uitvindingen; een boek dat bijzonder goed wordt bewaakt en dat in acht delen kan worden uitgevouwen, en het maakt niet meer dan als het helemaal op de juiste manier is gedaan. [EM de betekenis van deze passage is onduidelijk.] Vervolgens is een bibliotheek boven de stallen gebouwd, met kasten en pilaren daartussen. Deze heeft een tussenverdieping, waar men kan lopen om kleine boeken in de kast te zetten. Er zijn kamers om te studeren, bestemd voor ieder die daarin geïnteresseerd is. Boven de kamers die mooi zijn ingericht met behangsels en schilderijen is een galerij, en verschillende kamers gevuld met

allerlei soorten beelden, zuilen van marmer en andere steensoorten, enkele met bladmotieven en in de galerij een grote, hoge zuil en een kleinere ernaast, prachtig gemaakt.'

13 Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque*, 153: 'er zijn op dit moment, tenminste zo ver ik weet, geen andere dan die van de heer Bodley in Oxford, van kardinaal Borromeus in Milaan en die van de augustijnse orde te Rome waar men probleemloos vrij toegang heeft'.

14 Over de geschiedenis van de Bodleian Library: I.G. Philip, *The Bodleian Library in the seventeenth and eighteenth centuries* (Oxford 1983).

15 *Trecentale Bodleianum. A memorial volume for the three hundredth anniversary of the public funeral of Sir Thomas Bodley, March 29, 1613* (Oxford 1913), 19.

16 *Ibidem*, 52.

17 Thomas James, *Catalogus universalis librorum in Bibliotheca Bodleiana omnium librorum, linguarum, & scientiarum genere referatissimâ, sic compositus* (Oxford: John Lichfield, 1620); sign. Thysia 1409; Thomas James, *Appendix ad catalogum librorum in Bibliotheca Bodleiana, qui prodit anno Domini 1620* (Oxford: John Lichfield, 1635); sign. Thysia 1410. Tezamen gekocht voor f 2:10. ATH 434, p. 334. Thysius kocht al in 1650 een exemplaar van de catalogus in opdracht van Nicolaas Heinsius, zie hoofdstuk 2, p. 91.

18 Jan Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden* (Leiden: Henrick Lodewijcksz van Haestens en Jan Jansz Orlers, 1614), 19.

19 Over de geschiedenis van de bibliotheek van Philips van Leyden: R. Feenstra, *Philips van Leyden en zijn bibliotheek* (Leiden 1994); C. van der Poel, *Burgersdijk & Niermans. Een Leids veilinghuis en antiquariaat. Met een voorwoord door Th.H. Lunsingh Scheurleer* (Leiden 1988), m.n. 15-16.

20 Nederlandse vertaling van de Latijnse tekst, geciteerd uit Feenstra, *Philips van Leyden en zijn bibliotheek*, 21.

21 'een zeker begrip van oude en moderne talen, en van allerlei soorten geleerde literatuur', *Trecentale Bodleianum*, 19.

22 Konrad Gesner, *Bibliotheca universalis, sive catalogus omnium scriptorum locupletissimus, in tribus linguis, Latina, Graeca et Hebraica: extantium et non extantium, veterum et recentio-*

rum in hunc usque diem, doctorum et indoctorum, publicarum et in Bibliothecis latentium (Zürich: Christoffel Froschouer, 1545).

23 'Opus novum et non Bibliothecis tantum publicis privatisve institutis necessarium, sed studiosis omnibus cuiuscumque artis aut scientia ad studia melius formanda utilissima'.

24 L. Balsamo, *Bibliography. History of a tradition* (Berkeley 1990), 31-35.

25 Konrad Gesner, *Bibliotheca instituta et collecta, primum a Conrado Gesnero: deinde in epitomen redacta, & novorum librorum accessione locupletata, tertio recognita, & in duplum post priores editiones aucta, per Iosiam Simlerum: Iam verò postremò aliquot mille, cum priorum tum novorum auctorum opusculis, ex instructissima Viennensi Austriae Imperatoria Bibliotheca amplificata, per Iohannem Iacobum Frisium Tigurinum* (Zürich: Christoffel Froschouer, 1583); sign. Thysia 1548. Gekocht voor f 6:16. ATH 434, p. 329.

26 Antonio Possevino, *Bibliotheca selecta de ratione studiorum. Ad disciplinas et ad salutem omnium gentium procurandam. Recognita novissime ab eodem, et aucta, et in duos tomos distributa* (Keulen: Joannes Gymnicus, 1607); sign. Thysia 1555. Gekocht op 22 november 1649, op de veiling van de bibliotheek van Friedrich Spanheim, voor f 6:10. ATH 434, p. 319.

27 Balsamo, *Bibliography*, 60-62.

28 Johannes Petrus Lotichius, *Bibliotheca poetica, in quibus[...] poetae celebriores singulis tetrastichis recensentur* (Frankfurt am Main: Lucas Jennisius, 1625); sign. Thysia 1233:2. Gekocht voor f 1:5 in een convoluut met twee andere werken. ATH 434, p. 343. Franciscus Sweetius, *Athenae Belgicae sive nomenclator Inferioris Germaniae scriptorum* (Antwerpen: Gulielmus a Tungris, 1628); sign. Thysia 596:3. Gekocht voor f 7:10 in een convoluut met twee andere werken. Philippe Alegambe, *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu, post excessum anno M. DC. VIII. catalogus R.P. Petri Ribadeneirae Societatis Jesu theologi; nunc hoc novo apparatu librorum ad annum reparatae salutis M.DC.XLII. editorum concinnata* (Antwerpen: Johannes Meursius, 1643); sign. Thysia 2221:1. Gekocht voor f 6:2 in een band met een ander werk.

29 Johannes Georgius Schenckius, *Biblia iatrica, sive bibliotheca medica macta* (Frankfurt: Antonius Hummius, 1609); sign.

Thysia 454:1. Gekocht voor f 1:5 in een convoluut met één ander werk. Andreas Schotto, *Hispaniae bibliotheca seu de academiis ac bibliothecis* (Frankfurt: Claudius Marinus en de erven van Johannes Aubrius, 1608); sign. Thysia 1510. Gekocht op 27 april 1650, op de veiling van de bibliotheek van Johannes de Laet, voor f 3:19. ATH 434, p. 322.

30 Georgius Draudius, *Bibliotheca classica sive catalogus officialis* (Frankfurt: Petrus Kopffius, 1611) en *Bibliotheca exotica, sive catalogus officialis librorum peregrinis linguis usualibus scriptorum* (Frankfurt: Petrus Kopffius, 1610); sign. Thysia 1333. Gekocht op 27 april 1650, op de veiling van de bibliotheek van Johannes de Laet, voor f 5. ATH 434, p. 321.

31 T. Walker, 'Ancient authors on libraries: an analysis and bibliographic history of *De bibliothecis syntagma* by Justus Lipsius', in: G. Tournoy, J. De Landtsheer en J. Papy (red.), *Justus Lipsius Europae lumen et columen. Proceedings of the international colloquium, Leuven 17-19 september 1997* (Leuven 1999), 233-247.

32 'Helaas! Hoeveel zijn er, die zelfs uit ons geheugen verdwenen zijn? Want, van deze negen en twintig, hebben onze ijverige opzoekingen er nauwelijks zeven opgespoord; en 't zijn slechts de namen, die ze tegen de vergetelheid hebben kunnen beschermen.' Vertaling C. Sobry, 'Justus Lipsius: *De bibliothecis syntagma* uit het Latijn in het Nederlandsch vertaald', in: *De Gulden Passer*, 19 (1941), 85.

33 'Zeker, een allerschoonst monument, en 't overtreft alle edelgesteenten en al het goud; maar hoe schooner was het niet, indien het nog overvloediger was. Want dit getal, dat Seneca opgeeft, is niet overeenkomstig de waarheid, en het zal moeten geschat worden op zeventienhonderdduizend.' Vertaling Sobry, *Ibidem*, 66.

34 Justus Lipsius, *Opera omnia, postremum ab ipso aucta et recensita. Nunc primum copioso rerum indice illustrata* (Antwerpen: Balthasar Moretus voor de Officina Plantiniana, 1637); sign. Thysia 322. Gekocht in 1649 van Antonius Thysius (de jongere) voor f 42. De kwitantie luidt: 'Ick bekenne aen gelt voldaan te sijn voor Lipsii Opera in fol. van Neef Johan Thysius. Antonius Thysius'. ATH 431. Het traktaat staat op p. 623-636 van het derde deel.

35 'Hier hebt ge een korte bijdrage over de bibliotheken, 't is te zeggen over de boeken: is er iets, dat, voor ons, meer waarde heeft, vermits wij voortdurend met boeken omgaan?' – 'zoodra men begon te weten en te verstaan, kwam het schrijven ook te pas: en dit laatste kon geen vruchten afwerpen, indien de boeken niet bewaard en niet in orde werden gebracht, ten gebruike van tijdgenooten en van nakomelingen.' Vertaling Sobry, *Ibidem*, 61-62.

36 H. Zedelmaier, *Bibliotheca universalis und Bibliotheca selecta. Das Problem der Ordnung des gelehrten Wissens in der frühen Neuzeit* (Keulen 1992), 225.

37 Louis Jacob, *Traicté des plus belles bibliothèques publiques et particulières qui ont esté et qui sont à présent dans le monde, divisé en deux parties* (Parijs: Rolet le Duc, 1644). ATH 434, p. 333: 'Traicté des Bibliothèques par Louis Jacob f 3:10'.

38 Uiteindelijk gepubliceerd als *Bibliotheca gallica universalis, hoc est Catalogus omnium librorum per universum regnum Galliae annis 1643, 1644 et 1645* [1646, 1651, 1652-1653] *excusorum* (Parijs: Rolet Le Duc [= S. Cra-moisy], 1646-1654). Het werk maakte hem tot de grondlegger van de Franse nationale bibliografie.

39 Hij had vanaf 1639 anderhalf jaar in Rome doorgebracht, waar hij onder meer een groot aantal bibliotheken bezocht. Resultaat van zijn werkzaamheden aldaar was de publicatie *Bibliotheca pontificia, duobus libris distincta* (Lyon: erven Gabriel Boissat en Laurent Anisson, 1643).

40 Jacob, *Traicté des plus belles bibliothèques* dl. 1, 'Au lecteur', [8]: [vertaling] 'waarvan ik hoop dat het niet zonder nut zal zijn voor het lezerspubliek'.

41 *Ibidem*, [11]: [vertaling] 'opdat de herinnering niet verdwijnt, want het is ondenkbaar dat deze mooie bibliotheken, die met zoveel zorg zijn samengesteld en daarom lof verdienen, in de vergetelheid raken.'

42 *Ibidem*, 486-493.

43 De manuscripten waren een gift van de weduwe van Lodewijk XIII, die bestond uit een verzameling Franse staatsstukken, zoals vredesverdragen, memorialen, verslagen van ambassadeurs en brieven. J.A. Clarke, *Gabriel*

Naudé 1600-1653 (Hamden 1970), 66.

44 Pierre Le Gallois, *Traicté des plus belles bibliothèques de l'Europe* (Parijs: Estienne Michallet, 1680), 117: [vertaling] 'Die van Antonius Thysius te Leiden, een particuliere bibliotheek die publiek is geworden en is gegeven aan de beroemde universiteit die Prins Willem van Oranje in die stad heeft gesticht.'

45 *Idem*, 'Avis au lecteur', [2-3]: [vertaling] 'het onderwerp leek me te droog en te kaal om iets aangenaams van te maken dat fatsoenlijke lieden waardig is'.

46 H. Stenzel, 'Gabriel Naudé et l'utopie d'une bibliothèque idéale', in: v. Knapp (red.), *Les lieux de mémoire et la fabrique de l'oeuvre. Actes du 1er colloque du Centre International de Rencontres sur le XVIIe siècle* (Kiel, 29 juin - 1er juillet 1993) (Parijs 1993), 106.

47 J. Revel, 'Entre deux mondes: la bibliothèque de Gabriel Naudé', in: M. Baratin en C. Jacob (red.), *Le pouvoir des bibliothèques. La mémoire des livres en Occident* (Parijs 1996), 245-246.

48 C. Jolly, 'L'Advis, manifeste de la bibliothèque erudite', in: *Gabriel Naudé, Advis pour dresser une bibliothèque. Reproduction de l'édition de 1644* (Parijs 1990), XVII-XX.

49 Stenzel, 'Gabriel Naudé et l'utopie d'une bibliothèque idéale', 106-107.

50 Het enige voorbeeld is het advies van Nicolaas Heinsius met betrekking tot boeken over numismatiek. Zie hoofdstuk 2, p. 91 en hoofdstuk 3, p. 235.

51 Petrus Bertius, *Nomenclator autorum omnium, quorum libri vel manuscripti, vel typis expressi exstant in bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae* (Leiden: Franciscus Raphelengius, 1595); niet meer in de bibliotheek aanwezig, gekocht voor f 0:9. ATH 434, p. 335. Eyricius Puteanus, *Auspicia bibliothecae publicae Lovaniensis. Acc. catalogus librorum primae collectionis* (Leuven: Everard de Witte, 1639); sign. Thysia 1268. Gekocht voor f 0:14. ATH 434, p. 329. Angelo Roccha, *Bibliotheca apostolica Vaticana, a Sixto V. Pont. Max. in splendidiorem, commodioremque locum translata* (Rome: Typographia Apostolica Vaticana, 1591); sign. Thysia 1495. Gekocht op 4 april 1650 voor f 3:9, met het bijschrift 'Heinsius [geruild] tegen medailles'. ATH 434, p. 321. Later opnieuw aangeschaft voor f 4:10. ATH 434, p. 343.

52 Naudé, *Advis pour dresser une bibliothèque*,

47-48. 'kennis van deze boeken is zo bruikbaar en zinvol voor degene die weet hoe hij ermee om moet gaan en die profijt kan hebben van alles dat hij ziet, dat het hem zal voorzien van een veelheid aan voordelen en nieuwe opvattingen, wat hem in staat stelt te spreken over allerlei zaken, en te argumenteren over alles wat zich aandient, met veel meer beoordelingsvermogen, ervaring en vastberadenheid dan andere geleerden en gewaardeerde personen gewoon zijn te doen.'

53 David Joris, *T'wonder-boeck: waer in dat van der werltd aen versloten gheopenbaert is. Optnieuw ghecorrigeert unde vermeerderd by den authieur selve: int jaer 1551* [Vianen: Dirck Mullem, 1551]; sign. Thysia 297. Tweemaal aangeschaft, de eerste keer voor f 5 op 5 mei 1649 bij boekverkoper Peter Hercules, de tweede keer ongeveer een jaar later voor f 3. ATH 434, p. 124 en p. 326. Petrus de Natalibus, *Catalogus sanctorum et gestorum eorum ex diversis voluminibus collectus* (Lyon: Jacobus Sacon, 1519); sign. Thysia 268. Gekocht voor f 1:1. ATH 434, p. 328.

54 Over hermetische literatuur in de bibliotheek van Thysius: F.A. Janssen, 'De boekencollectie van Thysius', in: *Jaarboek van het Nederlands genootschap van bibliofielen*, 9 (2001), 103-116.

55 Vitruvius Pollio, *De architectura libri decem*, lib. IV, IV, 1: 'Cubicula et bybliothecae ad orientem spectare debent; usus enim matutinum postulat lumen, item in bybliothechis libri non putrescent. Nam quaecumque ad meridiem et occidentem spectant, ab tineis et umore libri vitiantur, quod venti umidi advenientes procreant eas et alunt infundentesque umidos spiritus pallore volumina corumpunt.'

56 In 1635 kocht Thysius op de veiling van de boeken van Jacobus Thysius een editie uit 1586 van Joannes Tornaesius te Lyon voor f 4 (sign. Thysia 1468:1. ATH 434, p. 114); op 16 december 1649 kocht hij de door Johannes de Laet uitgegeven editie uit 1649 van Louis Elzevier te Amsterdam voor f 6 (sign. Thysia 1616. ATH 434, p. 319) en op een latere ongespecificeerde datum nog een editie uit 1523 van Guillaume Huyon te Lyon voor f 2 (sign. Thysia 1209. ATH 434, p. 328).

Van de twee edities die niet meer in de bibliotheek staan, is er een bezorgd door Guillaume Philander, uitgegeven in Venetië in 1557, volgens het kasboek 'van neef Thysius, overgenomen van de Auctie van Rompf (gekocht voor f 2:13. ATH 434, p. 122); de tweede is niet meer te identificeren ('Vitruvius de Architectura f 0:15'. ATH 434, p. 342).

57 Guillaume de Salluste du Bartas, *La seconde semaine ou enfance du monde* (Parijs: Pierre l'Huillier, 1584); sign. Thysia 629. Gekocht op 25 oktober 1649, op een veiling door Abraham Elzevier in Den Haag van boeken uit Engels bezit. Zie ook hoofdstuk 2, p. 120. ATH 434, p. 318. Over deze uitgave: E.V.M. Mourits, 'Du Bartas dans la Bibliotheca Thysiana à Leyde', in: *Oeuvres et critiques*, 29:2 (2004), 78-86.

Conclusie [p. 265]

1 Fontaine Verwey, 'Adriaan Pauw en zijn bibliotheek', 103-115.

2 J.A. Steiger (red.), *Bibliotheca Gerhardina. Rekonstruktion der Gelehrten- und Leihbibliothek Johann Gerhards (1582-1637) und seines Sohnes Johann Ernst Gerhard (1621-1668)*, 2 dln. (Stuttgart-Bad Cannstatt 2002), dl. 2, 1210-1221.

3 Job Ludolf aan Johannes Thysius, 8 maart 1650: 'Ik ben er zeker van dat u de hoffelijkheid zou hebben om hem op mijn verzoek een plezier te doen met wat goede raad, hem de gewoontes en gebruiken van het land te leren, en hem misschien een boek te lenen of er voor hem een te kopen bij de heren uw neven of uw andere vrienden. Maar het zou een belediging van zijn deugden zijn, als ik hem meer wilde aanbevelen voor andere zaken dan zijn ware verdiensten. Hij is zeer geleerd, zeer productief, wijs en hardwerkend, en als u nog steeds bezig bent om een bibliotheek samen te stellen, kan hij u wellicht helpen bij het een of ander.' ATH 396.

4 Johannes Thysius aan Job Ludolf, 12 juni 1650. ATH 424.

5 Pearson, 'The English private library in the seventeenth century', 379-380.

6 Ten behoeve van dit onderzoek is er zo'n database voor de Bibliotheca Thysiana gemaakt.

7 E.S. Leedham-Green, *Books in Cambridge inventories* (Cambridge 1986); S. Jayne, *Library catalogues of the English Renaissance* (Godalming 1983); *Private libraries in Renaissance England*, ed. R.J. Febrenbach et al. (Binghamton 1992-), zie ook <http://plre.folger.edu/>.

8 Van Selm over het gebrek aan kopieën van veilingcatalogi en de problemen bij het identificeren van titels: *Een menigtreffelijke boecken*, 111 en 122. De gedigitaliseerde veiling- en boekhandelcatalogi zijn verkrijgbaar onder de titel *Book Sales Catalogues Online* op <http://www.brill.com/products/online-resources/book-sales-catalogues-dutch-republic-online>.

9 Ernst Braches, voormalig conservator van de Leidse universiteitsbibliotheek heeft eens gezegd dat de bibliotheek omvangrijker had kunnen worden dan die van het British Museum, als het geld beter belegd was geweest. Büch, 'Een zorgelijk legaat. De Bibliotheca Thysiana in Leiden', 89.